(ખુબીઓ ખજાનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ)

બિરબલ

અને

બાદશાહ.

અપુર્વ જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

ભાગ ૧ થી ૬ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર

પુસ્તકાલય—અમદાવાદ.

આવૃતિ ૧૦ મી. પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદ ખાડીઆ ઢંઢીશ્વરની પોળમાં "ધી જ્ઞાન વર્ધક" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં આદિતલાલ ન્યાલચંદ દોશીએ છાપ્યું

સંવત ૧૯૭૦. સને ૧૯૧૪.

કીંમત ૦—૮—૦

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

બિરબલ અને બાદશાહ

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો

પ્રિય વાચકવૃંદ ! બિરબલ અને બાદશાહ કોણ હતા ? તથા ક્યાં તેમનાં જન્મ સ્થાન અને કેવા પ્રકારે હિંદના ઇતિહાસરૂપ પરમ રમ્ય અનુપમ નાટયશાળામાં આર્ય અને અનાર્યનાં મન આકર્ષિ લેનાર અત્યુત્તમ ચાલાક ખેલાડી નીવડયા ? તેનું ટુંક વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ બિરબલની અનહદ ચાતુર્યતા, સમયસૂચકતા, બુદ્ધિ, કૌશલ્યતા, રાજ્ય ખટપટ અને હાજર જવાબ વિષેની કહાણીઓથી આપ હજુ અજ્ઞાત છો. જેથી તે આતુરતા અલગી કરવા નીચેની વાર્તાઓ વાંચો.

બિરબલનું વૃત્તાંત.

સુજ્ઞ સજ્જનો ! આ આપની આર્ય ભૂમિના આર્ય (ક્ષત્રિ) વીરો કે જેમણે પોતાની ભૂમાતાના રક્ષણાર્થે તન, ધન, પૂત્ર પરિવારાદિની કશી દરકાર ન રાખતાં અનન્ય પ્રકારે સ્વભૂમાતની જે સેવા બજાવી હતી તે વિષેનાં કેટલાંક વૃત્તાંતો આપ સાહેબોના જાણવામાં છે એટલે અત્રે વિશેષ પિષ્ટપેષણ કરવાની આવશ્યક્તા નથી. પરંતુ કહેવાનું એ છે કે એ આર્ય વીરોની સ્વતંત્રતા પ્રતાપી દેવાંશી પૃથુરાજ ચહુઆણના કામાંધપણાથી નષ્ટ પામી અર્થાત્ પરતંત્રતાએ

પગ પેસારો કર્યો. એટલુંજ નહિ પણ ધર્મશત્રુ યવનોના તાબે થવાનો વખત આવ્યો. આવા વખતમાં આર્ય ધર્મના દેવાલયો, પુસ્તકો, મકાનો અને પવિત્ર સ્થાનકોનો ક્ષય કરવામાં પણ ધર્માંધ યવન રાજાઓએ કાંઈ કચાશ રાખી નહિં. તેમજ આર્યોને યવન કરવામાં પણ ઘણોજ જુલ્મ વર્તાવ્યો, આહા ! તે વાર્ત્તા યાદ કરતાં અપાર પરિતાપની છાપ મન મંદિરપર દ્વારકાનાથની ધગધગતી છાપરૂપ છાપો મારે છે. અરે ! પણ તે અપરિમિત પરિતાપના દાહને શાંત કરનાર સુખદોપચાર રૂપ ચંદ્ર સમાન પ્રતાપી મુગલવંશ ભૂષણ શાહેનશાહ અકબર જ્યારે આર્ય ભૂમિના પાયતખ્ત હસ્તિનાપૂર (દીલ્લી) ના રાજ્યાસનપર બિરાજમાન થયા ત્યારે તે યવનોના જુલ્મોનો ઘોર દાહ આર્યોના અંતઃકરણમાંથી નાશ પામ્યો; કેમકે ઉક્ત મહાપુરૂષના રાજ્યમાં આર્યો અને યવનોને એકજ સરખો ઇન્સાફનો લાભ મળતો હતો. ધર્માંધપણાના જોહાકી દોર બંધ પડ્યા હતા. નેક ન્યાય મળવાથી ચોર, ચુગલ, લુચ્ચા, લફંગા અને વ્યભિચારી છાકટાઓનું જોર તદ્દન ભાગી પડયું હતું એમ કહીએ તોપણ ખોટું ગણાય નહિ; કે જેના રાજ્યમાં વાઘ બકરી એકજ ઓવારે પાણી પીવા સરખો પ્રકાર ચાલતો હતો, તે વાર્તાની પ્રતિતી આપનાર આ પુસ્તકના પ્રત્યેક ભાગો બસ છે !

પ્રિય વાચકવૃંદ ! એ મહાન્ વીર ધીર પુરૂષનું વત્તાંત જાણવાની આતુરતા દૂર કરવાને કિંચિંત ટુંક વતાંત અત્રે જણાવું છું કે ઉક્ત મહા પુરૂષનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૯૮ હીજરી સને ૯૪૯ તારીખ ૫ મી રજબ માસમાં રવિવાર (ઈ૦ સ૦ ૧૪૫૨ ના અકટોબર માસની તા. ૧૫ મી) ના રોજ સિંધમાં આવેલા ઉમરકોટમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હુમાયુ અને માતાનું

નામ મરિયમ મકાની ન્યામતણુ કિંવા હમીદા હતું. જે વખતે અકબરનો જન્મ થયો તે વખતે તેમનો પિતા રાજપાટ રહીત બની રખડતો રવડતો ફરતો હતો; કારણ કે "સર્વે વસ્તુ ભવાન્વિત" છે માટે ઉદય તેનોજ અસ્ત છે. ખીલ્યાં તેનેજ કરમાવાનું છે! ઘોડાપર ચઢનાર તેજ પડનાર છે એ તો નિઃસંદેહની વાર્તા છે. જુઓ કે એજ હુમાયુ એક સમય દિલ્લીનું રાજ્ય કરતો હતો તેજ વીર નર ઉપર વિપત્તિનું વાદળ હોવાથી એક સાધારણ માણસની માફક રખડતું રવડતું ફરવું પડતું હતું. અહા! કર્મની વિચિત્ર ગતિ છે! માટે નિરંતર સુજ્ઞ પુરૂષો કહે છે કે ધન, અધિકાર કે પરિવાર સંપતિનો મદ ન કરતાં સર્વ વસ્તુને અસ્થિર સમજી "સર્વ તજીને ભજીએ શ્રી ગોવિંદને."

શેહેનશાહ હુમાયુ અમરકોટના રાજાને ત્યાં પરોણા તરીકે થઇ રહેલો હતો તે સમયે પ્રતાપી અકબરનો જન્મ થયો. કેટલોક કાળ વ્યતિત થયા બાદ પુનઃ દિલ્હીની રાજધાની હુમાયુએ દુશ્મનોને હઠાવી સંવત ૧૬૧૧ માં હસ્ત કરી હતી; પરંતુ અકસ્માત કાળની ફાળમાં પકડાવાથી સીડી (નિસરણી) એથી પડી સંવત ૧૬૧૨ માં (ઇ સ. ૧૫૫૬ ના જાનેવારી માસની તા. ૨૪ મીના રોજ) મૃત્યુ પામ્યો તેથી તેની ગાદી ઉપર શાહજાદો અકબર ૪૫ દિવસ પછી તખ્તનશીન થયો, તે વખતે માત્ર અકબરશાહની ઉમ્ર ૧૩ વર્ષની હતી; તો પણ પોતે સારા સલાહકાર મંત્રી બહેરામખાંને કુલ રાજ્યનો કારભાર સોંપી રાજ્યધર્મને નિભાવતો હતો.

જ્યારે બહેરામખાં પોતાનાજ દુરગુણોથી પદચ્યુત થયો ત્યારે અકબરશાહની ૧૮ વરસની ઉમ્મર હતી. તે વખતે સઘળો મોટા રાજ્યનો બોજો માથે પડયો; પરંતુ તેણે મહાન બુદ્ધિકૌશલ્યતા

વાપરી અડગપણે રાજ્યતંત્રની દોરી હાથ રાખી હતી. તુર્ક અને પઠાણો પોતાના રાજ્યમાં સારા સારા હોદ્દા ઉપર અને લશ્કરમાં હતા. તેમને બહેરામખાંનો ભય લય થવાથી મુગલોને શત્રુ સમજી, ખટપટ અને જુદાઇથી વતવા લાગ્યા. તદપિ અકબરશાહે આર્યવીરો, ક્ષત્રી નરવરો અને યવનોને એક સરખા ગણી પર્મ મમતાવડે સર્વનાં મન પોતાનાં ભણી આકર્ષિ લીધાં તથા શામ, દામ, દંડ, ભેદની રચના ચલાવી અસજ્જન અને સજનોને પોતાના વશિભૂત બનાવી દીધા. ટોડરમલ્લ જેવા જમાબંદીના કામ ઉપર ચતુર કાબેલને સ્થાપી ઉતમ પ્રકારે કાર્ય ચલાવવા માંડયું. જેપુરના રાજા ભગવાનસિંહજી જેવાઓને મોટા સરદારો નીમી શત્રુઓને હરાવ્યા. જ્યાં ત્યાં નીતિ, વિવેક, વિચાર, વિદ્યા, હુન્નર વધારવા પુષ્કળ કાળ ને ધનની આહુતી આપી પોતાના રાજ્યમાં વિવિધ વિદ્યાઓનો પ્રચાર કર્યો. દારૂ, વ્યભીચાર, ગૌવધ, સતી થવાનો, ગુલામ કરવાનો અને જજીઆ વેરા વિગેરના અઘટીત રીવાજો બંધ કરી દાન, પુન્ય, ધર્મ ચર્ચા, ઇશ્વર ભજનાદિ સુકાર્યો કરી પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો—તરજુમા, ન્યાયનાં પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ કૃષિકાર વિદ્યા, ગણીત, કાવ્યાદિ અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનર્જન્મ આપી આર્યાવર્તનને વિશેષ દીપાવ્યો.

અકબરશાહના દરબારમાં બિરબલ, ફૈજી, અબુલફજલ, તાનસેન, ગંગકવિ, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ઘણાજ હુંશીયાર કવિ, પંડિતો અને ચતુર બુદ્ધિમાન પુરૂષો વિદ્યમાન હતા. હમેશાં જ્ઞાન ગોષ્ટી, સત્ય શોધન, અદલ ઇન્સાફ અને ગુણવાન હુન્નરી. વિદ્વાનોનો શોધ કિંવા ગુણ ગ્રહણ કરી યોગ્ય સત્કાર કરી નિરંતર આનંદમાં કાળક્રમણ કરતો હતો. માત્ર તે ત્રણ કલાક નિંદ્રા લેતો

હતો, નિમેલા વખતે દરેક પંથના પંડિતોની સભા ભરી વિદ્યા વિનોદ મેળવતો હતો; તેમજ યવન છતાં આર્ય વિદ્વાનોના સહવાસથી આર્ય દેવોના અગ્નિ, સુર્યનો ઉપાસક હતો. એટલુંજ નહિ પણ દરરોજ સુર્યનાં દર્શન કરી હાથમાં માળા લેઇ સુર્યસહસ્ત્ર નામના પાઠનો પાઠ કરી ભોજન કરતો હતો. આહા! સત્સંગનો મહીમા અપાર છે.! તેજ પ્રમાણે પોતાના જનાનખાનામાં ક્ષત્રીયાણીઓ હોમ-હવન આર્યોના નિયમ પ્રમાણે કરતી હતી. પોતાની પટ્ટરાણી જોધપુરના રાજા માલદેવની પુત્રી જોધબા હતી; અને તેવોજ પુત્ર સલીમ (જહાંગીર) શાહ હતો. સારાંશમાં સર્વ પ્રકારે આર્ય અને અનાર્યને સુખદાઇ હતો; તેમજ વિદ્વાન, ઉદાર, પ્રમાણિક, શુરવીર, ગુણગ્રાહી અને વિદ્યા-કળાનો પિતારૂપ હતો. તેથીજ ઉક્ત મહાન પુરૂષને આજે કોઇપણ યાદ કરી ધન્યવાદ આપી ગર્વાનંદી બને છે.

વ્હાલા વીરો, એ પવીત્ર ગુણમંદિર, મુગલકુળકમળદિવાકર અકબરશાહ પણ આફાની દુનિયાને છોડી આશરે ૬૩ વર્ષની ઉમ્મરે (સં. ૧૬૬૧ માં) પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ્ય સોંપી **બેહસ્તનસીન** (સ્વર્ગવાસ) થયો. ધન્ય છે એવા ઉદાર વિદ્યાવિલાસી શેહેનશાહને!

સ્વદેશ બાંધવો! હવે ભારતમાર્તંડ રૂપ બુદ્ધિશાળી **બિરબલના** વૃતાંત તરફ દ્રષ્ટિ કરીશું તો સખેદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી; કેમકે તે મહાન પુરૂષનો જન્મ કયાં અને કયારે થયો? તેમજ તેણે કોની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો? મુખ્ય નામ શું હતું તે વિશે હજુ કશો પતો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આવ્યું છે કે તેના પિતાનું નામ **મહિદાસ** કિંવા **શિવદાસ** કે **બ્રહ્મદાસ** હતું તેને બ્રહ્મભાટ કહે છે અને કેટલાક બ્રાહ્મણ કહે છે. પરંતુ ઘણાક દાખલા દલિલોથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રાહ્મણજ હતો; પરંતુ કેવી

જ્ઞાતિનો બ્રાહ્મણ હતો તે સિદ્ધ થઇ શકતું નથી !

બિરબલ ગરીબ સ્થિતિવાળો પણ કુલીન હતો. હીંદી, સંસ્કૃત ફારસી અને કાવ્યરચના વગેરેનું અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું હતું; તેમજ ઘણોજ ચાલાક, બુદ્ધિવંત, હાજર જવાબી, સમયસુચક, શુરવીર, ધૈર્યવંત, દયાળુ અને સ્વધર્મ—સ્વજાત્યાભિમાની હતો.

એક વાર બિરબલે વિચાર્યું કેઃ—“ મેં બહુજ પ્રયાસ વડે અધિક ગુણો રૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે રત્નોનો પરિક્ષક પુરૂષ (ઝવેરી) જો મળે તોજ તેની અપાર ખુબી અને કિંમત પ્રસિદ્ધીમાં પ્રકાશમાન થાય; માટે હાલમાં તે ઉત્તમ ઝવ્હેરી રૂપ દિલ્લીપતી વિદ્યમાન છે અને તે ગુણીજનોનો પોષક છે તેમજ ગુણગ્રાહી, ઉદાર તથા કદરદાન છે; જેથી ત્યાં અવશ્ય જવું જોઇએ. એમ વીચારી ચરિતાર્થની આશાએ દિલ્લીએ જઇ પોંહચ્યો, તે વખતે માત્ર તેની પાસે પાંચ રૂપીયાજ હતા. વળી પોષાક નમાલો હતો અને દિલ્લી શહેરની રચના તથા ત્યાંના નિવાસીઓના પોષાક મકાન અને વાહનાદિનો દબદબો જોઇ પોતે ધોબીને અમુક પૈસા આપી ભાડાનો પોશાક લેઇ પરિધાન કર્યો. દરબારમાં જવા પરવર્યો પરંતુ દિલ્લીની છટા—ઠાઠ જોઇ કેવળ વિસ્મય દેવને સ્વાધીન થઇ ગયો અને મન સાથે તર્કવિર્તકની શેતરંજ રમવા લાગ્યો ! મહા મહેનતે રાજદ્વારે જઇ પહોંચ્યો અને દ્વારપાળ પાસે અંદર જવાની અરજ કરી, પરંતુ તેણે ચેરી મેરી માગી પણ પોતા પાસે તેટલી રકમનું ઠેકાણું પણ નહોતું. તેથી અનેક પ્રકારની આજીજી કરી; તદપિ છેવટે આશા વ્યર્થ ગઇ. મનમાં મહા દુઃખ માનતો ધર્મશાળાનો આશ્રય લેઇ વિચારમાં ગુંથાયો. હવે શી રીતે શાહની ભેટ લેવી ! ગમે તેમ કરીને પણ એક વખત શાહ સુધી પહોંચવું એ તો

સિદ્ધજ છે ! તે શિવાય પાછું જવું એ તો મૂર્ખનો ધર્મ છે !!

બીજે દીવસે પોતાના જાણુવામાં આવ્યું કે " દરરોજ સવારના પોહોરમાં નામદાર અકબરશા બે કલાક રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નકીદાર પાસે પુકાર કરાવે છે અને તે વખતે ગમે તેની પણ ફરીયાદ જાતે સાંભળે છે." તેથી બીરબલે ભસ્મ—લંગોટી, ફાટેલી ગોદડી, ફુટેલું તુંબડું અને ત્રીશુળાદી વીચીત્ર વેષ ધારણ કરી તે ધર્માસનના ઝરોખા નીચે જઇ પુકાર કર્યો કે " ફરીયાદ છે ફરીયાદ છે ! ફરીયાદ છે !" તે સાંભળી શાહે પોતાના પાસે બોલાવી ફરીયાદનું કારણ પુછ્યું; તેના ઉત્તરમાં બીરબલે જણાવ્યું કે, **" પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ; છિના લિયા છકકડ લગા; ગૌહરી દગાહી બાજ."** આ દુહો સાંભળી શાહે વીસ્મયતા સાથે પુછ્યું કે "મારા શહેરમાં તેવો કોણ જુલ્મગાર છે?" ત્યારે બીરબલે અનેક કવીતાઓવડે પોતાનું ચાતુર્ય અને બુદ્ધિબળ તથા તાત્કાળીક જવાબ સાથે વીદ્વતાપણું દર્શાવ્યું; તેથી શાહ ઘણા ખુશી થયા અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી દરરોજ પોતાની પાસે આવવા પરવાનગી બક્ષી. છેવટે બીરબલે રૂસવતખોર દ્વારપાળની વાર્તા જણાવી યોગ્ય સાસન અપાવી જોહાકી દોર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરથી શાહની સાથે બીરબલને અન્ય પ્રકારે મુલાકાત થઇ હોય એમ જણાય છે.

તદનંતર બીરબલે દીનપ્રતીદીન પોતાની અક્કલ ચાતુર્યતાવડે પ્રતાપી શાહનું મન સ્વાધીન કરી લીધુ; તેમ શાહ પણ આનંદ પામી તથા અન્ય લોકોને ચાતુરીનું શીક્ષણ મળવાના હેતુથી વખતોવખત રમુજી અને આશ્ચર્યકારક પ્રશ્નો પુછી જગતના જનોને આનંદ જ્ઞાન આપતા. બીરબલ પણ પોતાની કવીત્વશકતી અને

વીદૃતાથી કેવળ છેક પ્રધાન મંડળમાં ઉચ્ચ પદવીપર પદસ્થ થયો તથા "રાજા બિરબલ" કવિરાય" નો ઇલકાબ અને શાહની પુર્ણ પ્રતી સાથ **નગરકોટની** મ્હોટી જાગીર સંપાદન કરી બીરબલની ચાતુરી અને ચમત્કૃતી દર્શાવનારી રસીક વારતાઓ બહુજ જગવીદીત થઇ પડી. હીંદુ ધર્મ ઉપર શાહને જે શ્રદ્ધા હતી તે પણ બીરબલનાજ સહવાસની મહીમા હતી !

બીરબલે કેટલીક લઢાઇઓમાં સેન્યાધીપતીનું પદ ગ્રહણ કરી અધીક વીરતા દર્શાવી શત્રુઓનો પરાજય કરી સ્વબાહુબળ પણ દર્શાવ્યું હતું. તે આર્યભૂમીના અમૂલ્ય રત્નનું છેવટે અફઘાનીસ્થાનની રોશનીઆ અને મુસુફ્ગાઇ પઠાણ લોકો સાથેની લઢાઇમાં સંવત ૧૬૪૧ માં અકસ્માત મરણ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત મરણની ખબર પડતાં શાહના હૃદયમાં કારી ઘા થયો હતો એટલુંજ નહી; પણ તેની દીલગીરી ઘણો કાળ સુધી શાહના મન મંદીરમાં નીવાસ કરી રહી હતી એજ તેના મહાન ગુણોની પ્રતીતી આપનાર દાખલો બસ છે! એ મહાનપુરૂષનો સ્વર્ગવાસ થયે ૩૧૪ વર્ષો થયાં છે. છતાં હજુ તેની ડહાપણને રમુજી ભરેલી કહાણીયો ભરતખંડમાં આનંદ આપી રહેલી છે. વાહ ધન્ય છે! એવા આર્ય નર રત્નને!!

વાર્તા પહેલી.

મધર મકોર હસ્યીલ કાઠી,
તાસેં બુદ્ધી ત્રીયાકી માઠી.

મધુ માલતી.

"ધાર્યું હતું શું અને થયું શું."

અકબરશાહના રાજ્યમાં દીન પ્રતીદીન બીરબલનું માન અધીક

અધિક વૃદ્ધિ થતું ચાલ્યું તેમજ શાહ બીરબલના ચાતુર્ય બળથી કેવળ ઇષ્ટ મીત્રની મુજબ તેને નીરંતર ચાહતો હતો તે જોઇ ઇર્ષાખોરોનાં અંતઃકરણ અત્યંત ધીખી ઉઠયાં. ઘણી વખત તેઓના હાથ હેઠે પડયા હતા અને શાહે પુષ્કળ વખત નક્કચ્છેદન કરેલ, તદાપિ **'કુતરાની પુંછડી ગમે તેટલી વખત ભુંયમાં રાખો તોપણ બહાર કહાડી કે વાંકીને વાંકીજ' "પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી"** તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાંની બુરી આદતને આગળ વધારી વખતો વખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે " નામદાર ! બીરબલે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરકી નાખી છે કે તેનીજ આંખ્યે જુએ છે !" અમે આપના ભાઇનિ વજીરાત મળી જોઇ સર્વ કો હર્ષવંત થયા હતા અને ખુદા પાસે દુવા માગતા હતા કે 'સદાકાળ નેકબંદા ઉપર આવીજ નીવાહ રાખી ઉમેદ બર આણશે' પરંતુ તે હર્ષ તો વાદળની છાયા જેટલોજ વખત ટકવા પામ્યો ! હશે, એ તો હવે એકવાર કદી મનને સમજાવી લઇએ પણ સભાના દેખતાં આપના ભાઇ પાસેથી વજીરાતનો હોદ્દો છીનવી લેઇ બીરબલને સુંપરદ કર્યો. એ અપમાન થયું જોઇ અમોને કારી જખમ થયો; પરંતુ કરવું શું ? **"સત્તા અગાડી શાહણપત શું કામ આવે?"** એમ સમજી મુંગે મ્હોઢે બેસી રહેવું પડયું, પરંતુ આપ હરકોઇ રીતે ભાઇના અપમાન થયાનો બદલો વાળવા બીરબલને આપણા રાજ્યમાંથી પદઃચ્યુત કરવા ન ભૂલવા વારંવાર અમારી ભલામણ છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરાઉપરી લાગતા વળગતા મારફતે પહોંચાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના ભાઇનું અપમાન થયું તે વીષેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મન ઉશ્કેરાયું. અહા ! દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તી વીષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે

કે " મન્વેદુર્જન ચિત્તવૃત્તિહરણે ધાતાસ્તિભગ્નોદ્યમ " અર્થાત્ વિધાત્રા સર્વ પ્રકારનાં દુરસ્ત કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ફતેહમંદ નીવડેલ છે પણ દુર્જનના ચીત્તની વૃત્તી હરવામાં તેનો ઉદ્યમ ભાગી પડયો છે (નીષ્ફળજ નીવડયો છે) ખરેજ એ વાકય ઉક્ત વાર્તાની પુર્ણ પ્રતીતી આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે હુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું. તે વખતે અનેક હાવભાવ અને હાસ્યવીલાસની ગમ્મતો કરતાં જ્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજી) ચીત્ત પોતાના સ્નેહમાં લીન થયું જણાયું, ત્યારે સમય વીચારી બીરબલને ખસેડવાની યુકતી આદરી કહ્યું કે " આપ આટલો બધો પ્યાર રાખો છો તદપી તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ ભેદ બુદ્ધી રાખો છો તેથી ચોખ્ખું જણાઇ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઇ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અલૌકીકજ ખુબી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મજાહ લુંટવા હજુ હું ભાગ્યશાળી થઇજ નહિં ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારૂં છે. " એમ કહી સ્ત્રીચરીત્ર બતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી તે જોઇ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજી કરવા અનેક યુકતી લડાવી કહ્યું કે " દિલોજાન ! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે ? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા કોમળ કાળજાને કંટાળો ઉપજાવે છે ! જો તારા મનમાં ખટક હોય તે બેધડકથી કહે એટલે તેનો નીકાલ આવે. ગભરાય છે શાને ! " આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતીયુક્ત બોલવું સાંભળી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા બોલી કે " શું તમે મારૂં કહેવું માનો છો ? કોક તો પા-

છતાં બોલે પણ હું તો આપને મ્હોડેજ કહુંછું કે એક રતિભાર મારૂં મન આપ રાખતાજ નથી! અને જો રાખો છો એ વાર્તા સિદ્ધ હોય તો તેની મને પ્રતીતી કરાવવા એક શુકન આપને અત્યારે કહુંછું કે બીરબલને એકદમ તેના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરી મારા ભાઇના પાસેથી છીનવી લીધેલી જગ્યા પાછી મારા ભાઇને સુંપરદ કરો ! જો નહિં કરો તો તુરત આપના પ્રેમ પતંગનો રંગ દેખાડી દેઇસ; એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા વ્હાલા પ્રાણુને અકાળે જીન્નતમાં મોકલી દેઇશ ! બસ આ છેલ્લું જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું " આવાં ' છેલે કયારે પાણી પહોંચ્યાં ' સરખાં દુઃખદ વચનો સાંભળી શાહ મહા મુંઝવણુના વંટોળીયામાં ઘેરાયો. અહા ! સ્ત્રીઓ કેવી મૂર્ખ હોય છે? કેવળ પોતાની વાત સાચી કરવા, સર્વેનું અકલ્યાણુ કરવા યત્ન આદરે છે ? ધીઃકાર છે સ્ત્રી હઠને ! ! ભલે તેની સ્ત્રી હઠ કરી પ્રાણુને ત્યજી દે તેની મને જરા દરકાર નથી ! એક કરતાં એકાસી તેવી સ્ત્રીઓ મને મળશે; પરંતુ બીરબલ સરખો વીદ્વાન બુદ્ધીશાળી નરરત્ન મંત્રી મને મળવો મહા મુસ્કેલ છે. માટે હું તેની હઠ પ્રમાણે કદી પણ ચલાવવા ચાહીશજ નહીં ! સાચી મોહબ્બત મરદની કે ખરી વખતે માથું કુરબાન કરે ! રાંડનું મ્હોં સાચવવાથી શું દારિદ્ર મારવાની હતી ? શું એક સ્ત્રીનું કહ્યું માની મારૂં વચન ફોક કરૂં ? વચન પાળે તે રાય બાકી તો રાંડી રાંડો !" માટે ગમે તે થાય પણ જે મેં ટેક પકડી તે જાળવતાં '**યાકુલકાનરહોનરહોયરએકહીટેકગ્રહીસોગ્રહી**' એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શાહે આવેશ સાથે કહ્યું કે 'તને બીરબલના બુદ્ધિબળ વીષેની અનેક વખત પ્રતીતિ મળી છે છતાં નરરત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનું પરીણામ સારૂ આવશેજ નહીં !

જે વાતમાં પાછળથી પસ્તાવોં થાય તે વાતમાં પ્રથમ વીચાર કરી પોતાનો લાભાલાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વીશેષ લાભ થાય છે! માટે હૈયું ઉઘાડી ઉંડું તપાસી જો! તેમ કરતાં પણ તને મારી સુશીક્ષા અસર ન કરતી હોય તો ભલે! તું પ્રાણ ત્યજીશ એમાં તનેજ હાની છે? પરંતુ હું મારી રાજનીતી, ટેક અને નેકને એબ લગાડવા વ્હાલા વીવેકી બીરબલને ત્યજીશ નહિ? કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય? માટે જે કસુર હોય તે બતાવ તો તેને ઠપકો દેઉં; પણ તેને પદભ્રષ્ટ કરવો એ મારાથી તો નહિંજ બને ' વાહ ધન્ય છે એવા અટંકી ગુણગ્રાહી નીતીવાન નરૂ વરોને!!!

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વીચાર્યું ' કે જો હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારામાં 'કોઠી ધોએ કાદવ નિકળે' તેવો પ્રકાર બનશે! ઘણું તાણવા જાઉં તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ બીરબલ ઉપર છે એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જાળવી ઉપાય આદરૂં તોજ ઠીક થાય નહિ તો ડાહપણથી દાટ વળશે ' એમ વીચારી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, ' ખુદાવીંદ, ધન્ય આપની નેક ટેકને? હું એજ જોવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતી દિલદારપણાનાં ધર્મને પૂર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિં: પણ હવે મને પૂર્ણ ખાત્રી થઇ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને સતકોટી ધન્યવાદ આપુંછું?'

તદંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે જો આ તમારાં વાકયો ભેદભાવ રહિત હશે તો તેથી હું ઘણોજ સંતોષ પામુંછું અને ભલામણ કરૂંછું કે જો બિરબલનું બુદ્ધિબળ કોઇ પણ યુક્તિથી મહાત કરી શકો તેવી યુક્તિ શોધી કહાડો! તો તમારા ભાઇના અપ-

માને થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે
આવા શાહનાં વાક્યો સાંભળી હુરમ નમ્રતા સાથે બોલી કે ' જો આપ ગુસ્સો ન કરો તો ગમ્મત ખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે કાલે પ્રાતઃકાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપભુવનમાં નિવાસ કરો અને બિરબલને એવો તાકીદી હુકમ આપો કે આજે હુરમ સાહેબ પોતાની મેળેજ અહીંયા આવી મને મનાવી જાય તેવી યુક્તિ લડાવો. જો એ યુક્તિમાં પછાત પડશો અને કોઇ બીજો એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) બીજાને સોંપી દેઇશ ! આજે મારી ટેક રાખવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવસ્યક્તા છે. ' **લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જોઇએ** ' માત્ર નોક ચોકનાં નાણાં છે ? જેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડો. તેમ બીરબલ મને સમજાવવા આવશે તોપણ હું કોઇપણ પ્રયત્ન વડે એનું કહેવું માનીશ જ નહિ એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડયું જાણી તેનો ચાર્જ હુસેનખાને આપવામાં કશી અડચણ રહેશે નહિ પરંતુ આપ આ વાતનો ભેદ તેને કશો આપશો નહિ.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે " બિરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યા વિના રહેનારજ નથી એવી મને પકી ખાત્રી છે ' એમ જાણી તે વારતા શાહે કબુલ રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાતઃકાળે હુરમ સાથે દરબારી લોકો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચ રચના અમલમાં મુકી અને બિરબલને પુર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું કે " દંપતિ (ધણી ધણીઆણી)ની તકરાર લાંબો વખત ટકવાની છે જ નહિ; પરંતુ એની મેળેજ હુરમ સાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તિ રચું તોજ મારૂ નામ બિરબલ તદંતર બીરબલ હુરમ સા

હુમને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહયો. તેને જોઇ હુરમ મનમાં વીચારવા લાગી કે—" અરે ? મારા ભાઇનું માન ખંડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી નાખુ ! ઘણા દીવસથી માતેલા સાંઢની માફક જ્યાં ત્યાં માથું ઘાલી સહુને સેલમાં દબાવતો હતો, પરંતુ " ઘણું કરે એ થોડાને માટે ! આવા આવા સ્ત્રીબુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી ફુલાતી હતી તેટલામાં બિરબલે કરી રાખેલ સંકેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, ' નામદારે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થયેલી વાર્તા આપણો હેતુ જલદી પાર પાડવા ઠીક સંબંધ ધરાવે છે માટે એ વિષે બીજા બીલકુલ યત્નો આદરશો નહી; પણ આપણું ધારેલું કાર્ય જેમ જલ્દીથી સીદ્ધ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવું; નહીં તો વચમાં કાંઇ રાજ ખટપટનાં વીધ્નો આવી નડશે. ' એમ કહી પટાવાળો ત્યાંથી રૂખશત થયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ હુરમ સાહેએ ધ્યાન ચોંહટાડયું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા લાગી કે " એવી શું વાર્ત્તા ? ગમે તેમ હોય પણ કંઇ છુપા ભેદ ભરેલી વાર્તા છે ? એમ તો એ શબ્દોનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે ! " એમ વીચારી બીરબલ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે " બીરબલજી ! આ કહી ગયો તે વાર્ત્તાનું રૂપ શું છે ? " ત્યારે બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે " નામદાર ! જહાંપનાહનો એવો હુકમ છે કે આ વાર્ત્તા હાલ બે દિવસ સુધી કોઇને પણ જણાવવી નહી ! અને પછી જે થશે તે એની મેળેજ પ્રકાશમાં આવશે એવો હુકમ છે એટલે તે વાર્તાનો રહસ્ય સમજાવવા લાચાર છું ! આપની સેહેજ સલામી કરવા આવ્યો હતો. હાલ મને જરા પણ અવકાશ મળી શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર

રહી શકતો નથી. અહા ? અણધાર્યું શું બની આવે છે ? મારા જીવને એ વાતથી ઘણોજ પરીતાપ ઉપજ્યો છે; પરંતુ જેનું નિમક ખાવું તેનું કહ્યું માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્ય ધર્મ છે!" આવું ખેદભર્યું બિરબલનું બોલવું સાંભળી હુરમ ઘણીજ ઉંડા વિચારમાં પડી ગઇ અને એવી શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે " જ્યારે મને કહેવાય તેવી વાર્ત્તા નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે—બાદશાહ સરકાર બીજી સ્ત્રી સાથે શાદી કરવાના હશેજ ! તે શિવાય આટલી છુપી બાબત હોય નહિ ! તેમજ મને ખાત્રી થાય છે કે હાલમાં મારા ઉપરથી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા ભાઇનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રૂસણું કરવું પણ કબુલ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઇએ. મને સારૂ લગાડવા મારી યુક્તિ કબુલ રાખી, પરંતુ મુદ્દામાં તો એકાંતમાં રહી પોતાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે; એમાં જરા શંકા નથી. મારા સારા નસીબેજ પટાવાળો આવી બોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું માટે હું મારા ડહાપણમાં બિરબલને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હુંજ ક્યાંક ખસેડાઇ જઇશ જેથી સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા એથી મારા માથે અપાર દુઃખનો ડુંગર ડોલશે. તેથી ડહાપણ ડોળવું મૂકી દેઇ ઝટપટ ખુદાવિંદની હજુર જવું એમાંજ સાર છે નહી તો બાજી હાથથી ગયા મછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ. " એમ વિચારી જ્યાં શાહે કોપભુવનમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડી સ્વારીએ જઇ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઇ બદલ લીધેલી હઠ વિષેની બનેલી કસુરની માફી માગવા લાગી. તે જોઇ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે " પ્યારી આપણો કુસો

ઠરાવ કેમ ભૂલી ગઇ ?" તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે "શું ત્યારે રૂપણું રાખવા દેઇ આપને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા દેઉં કે ? '**એવું સોનું શું કામનું કે કાન ત્રોડે**' એવા રૂપણામાં મારો મનખો લાસ થઇ જાય. થાટે સંકેતને શું કરવો ?" તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે "આ વ્હેમ તને કોણે ઠસાવી દીધો ? હું કુરાનના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છેજ નહિ ? હું ખાત્રી પુર્વક સમજી ચુકયો છું કે તને બીરબલે એ ફંદામાં ફસાવી હશે ? અને જે વાર્ત્તા આપણી ધારેલી પાર પાડવાની હતી તે માટે ફોકટજ દોડાદોડ થઇ. છેવટે '**રળીઆ ગઢવી કયાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને ભરડકા ભેર**' તેવું બન્યું." આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપુર્વક શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમને ખાત્રી થઇ કે "હું ફોકટ ભરમમાં ભૂલી અને મારી અકકલનું તોલ કરાવ્યું અને બિરબલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું તથા હાથે કરીને મારો દાવ હું હારી બેઠી. હશે ભાઇનું '**નસિબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ**' રહે છે ? હું શું કરૂં ? એની ખટપટથી ઉલટો બિરબલને વિશેષ લાભ થયો. '**ભાગ્યશાળીને માટે ભુત રળે**' એ વાત સર્વાંશે સત્યજ છે. એમ વિચારી બિરબલનું બુદ્ધિબળ જોઇ પોતે શરમીંદી બની ગઈ અને શાહે બિરબલની યુક્તિનાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કર્યો.

વારતા બીજી.

ચોપાઇ.

ચાતુરને ચાતુર ન ચાહે, ચાતુરને ચાતુરા પણ ચાહે;
ભૂપ ચતુરની ચાહે ભેટ, મહિમ મોહની મંત્ર એ નેટ.

શામળ.

તેરી બી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ.

એક સમય ગણગૌર્યાની ત્રીજનો હિંદુ તહેવાર હોવાથી દિલ્લી શેહેરના શોખિન સ્ત્રી પુરૂષો વિવિધ જાતનાં વાહનોપર બીરાજી કે પેદલજ મોજમજાહ કરતાં રમણિય ઉપવનમાં દેવાલય સ્થાને અસંખ્ય માણસો ગયાં હતાં દેવાલયની આસપાસ છેલછબીલીઓ સુંદરીઓનાં ટોળે ટોળાં જમ્હે થઇ મનોહર કંઠથી ગાયન કરતાં અને પરસ્પર તાળીઓ લેતાં ફુદડી ફરી રહ્યાં હતાં, તેમજ રસિક પુરૂષો અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્રો બજાવી રહ્યાં હતાં અને ગંભીર મિષ્ટ સ્વરથી રાગ આલાપી મસ્ત બનતા હતા. ક્યાંક ભાંગ ઘુંટાઇ રહી હતી તો ક્યાંક ચારસ સેતરંજ અને ગંજીફા વગેરે ખેલી રહ્યા હતા, જ્યાં ત્યાં વિવિધ પ્રકારના નાટારંભ, તાન, તમાસા રમ્મત, ગમ્મત અને કસરતો થઇ રહેલી હતી. આનંદમાં વખત જતાં વાર શું લાગે? રાત્રી પડી ગઇ સર્વકો પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગમન કરવા લાગ્યા. તેવા સમયનો લાગ જોઈ નામદાર ખુદાવિંદ બાદશાહ વેષ બદલી નગર ચર્ચા જોવા અને પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી કિંવા મારા કારોબાર વિષે પ્રજાનો શું અભિપ્રાય છે? તે જાણવાના હેતુથી મુખ્ય રસ્તાઓ અને મહોલ્લાઓમાં જવાનાં નાકાં પકડી જ્યાં ત્યાં ચર્ચાઓ નિહાળતા અને વાર્ત્તાઓ સાંભળતા હતા. તેવામાં એક ચાલાક ચતુરા ચતુર નરને શોધતા, આવતા જતા પુ-

રૂખો તરફ જોતી હતી તેણીની બાદશાહ તરફ એકાએક નજર પડ-વાથી ત્યાં જઇ ઇશારો કર્યો; જેથી બાદશાહ સમજી ગયો કે "મને કાંઇ પુછવા ચાહે છે. પરંતુ તે સ્ત્રીની વૃતિ તો તેમને પોતાની સં-ગાથે લઇ જવાની હતી, તેથી ચર્ચા જોવાની વિચારણાએ પોતે પણ સંગાથે ચાલ્યા" થોડેક છેટે ગયા બાદ તે ચતુરાએ બોધ જણાવ્યો કે "મારી બાઇ સાહેબના પતિ પરદેશ ગયા છે અને વધારે વખત જવાથી કામદેવે વ્યાકુળ કરી છે જેથી આપ જેવા ચતુર નરનો મેળાપ કરવા આતુર છે માટે આપ પધારી મારી બાઇ સાહેબનો કામ શાંત કરો," એમ વાત કરતાં કરતાં મુકામે આવી પહોંચ્યા અને તેમને મકાનની અંદર લેઇ ગઇ, પ્રથમ મજલે ઉભા રાખી બાઇ સાહેબને વરધિ આપી કે "એક ચતુર પુરૂષને તેડી લાવું છું" બાઇએ ખુશી થઇ જણાવ્યું કે "તેમને બેસાડો અને હું જરા તેજ કાર્યની વ્યવસ્થા કરી અંદર બોલાવું છું." તે હુકમ થતાં બાદશા-હને કહ્યું કે "આપને જ્યાં ઠીક લાગે તે સ્થાન ઉપર જરાવાર બેશો. હું થોડી વારમાં અંદર આપના માટે ગોઠવણ કરી પાછી આવું છું." એમ કહી તે અંદર ગઇ, ત્યારે બાઇએ પુછ્યું કે "તે ક્યાં બેઠા છે?" દાસીએ જણાવ્યું કે "મારા ઢોલીયા ઉપર બેઠા છે!" તે સાંભળી સુન્ન બાઇ દિલગીર થઇ કહ્યું કે "આવનાર પુરૂષ ચા-લાક નહી હશે? આ દુધનો કટોરો લઇ જા, અને તેમને આપી કહેજે કે "દુધ શાનું છે?" તે સાંભળી બાદશાહ બોલ્યા કે બેંસ અવર ગાયનું હશે?" એટલું બોલી તે દુધ પી ગયો. તે સમાચાર દાસીએ બાઇને કહ્યા જેથી બાઇએ જાણ્યું કે બિલકુલ બોટ છે. ફરી ને ગુલાબના ફુલની છાબ ભરી દાસી સંગાથે મોકલી ત્યારે તે છાબ પથારી ઉપર ઠલવી પાછી આપી દાસીએ અંદર જઇ તે હકીકત

કહી, તેથી બાઇએ પોતાના કપાળમાં ટપ ા મારી કહ્યું કે, "શું આ હેવાન મારી સોબત કરવા લાયક છે? દાસી જા આ છેલ્લી વખત એક અતલસનું કપડું આપું છું તેની ઘેડ ભાગી નાખ અને આવનાર પુરૂષને એટલું કહેજે કે "આ કપડાની ઘેડ બેસાડી આપો" દાસીએ અતલસને ચોળી નાંખી બાદશાહને આપ્યું અને ઘેડ બેસાડી આપવા કહ્યું. બાદશાહે ઘણી માથાકુટ કરી પણ તે નાજોક પ્રકૃતિવાળા નરને એ હજામપટી કયાંથી આવડે? કંટાળી ફેંકી દીધું! તે તે કપડું લેઈ અંદર જઇ બાઇને હકીકત રોશન કરી કે જેથી બાઇ બહુજ ગુસ્સે થઇ બોલી કે "એ ાવકુકના સરદારને ધક્કા મારી બ્હાર કાહાડી મુક અને ફરી બજારમાં જઇ બરાબર પરીક્ષા કરી ચતુર નરને શોધી લાવ!!" તે હુકમ થતાંજ દાસીએ હાથ પકડી ઉઠાડી ધક્કા મારી દાદરથી ગગડાવી ખુરે હાલે બ્હાર કહાડી મુકયા અને પોતે દ્વાર બંધ કરી બજાર તરફ ચાલી. બાદશાહે વિચાર્યું કે "મને ઉમંગભર લાવી અને શું વચકું પડ્યું કે મારા આ હાલ કર્યા? પરંતુ એથી માઠું મારે લગાડવું એ ગેરવ્યાજબી છે, કારણ કે અંદર શું રહસ્ય રહેલો છે તે જાણ્યા વિના વ્યાકુળ થવું નહિ ચર્ચા જોવા સંચરવું અને રોપ બતાવવા "મોટો ખાવો અને ભમવું" એ એ શી રીતે બને? પરતુ એન કરવું યોગ્ય છે કે દ્વાર ઉઘાડી તેની અંદર દાખલ થઇ જાવું; કેનકે બીજો કોણ હવે ચતુર નર આવે છે, તે શું કરે છે અને શા હાલ થાય છે?" તે તો જોઉ એમ મન સાથે નિશ્ચય કરી સ રહુ મકાનમાં ગુપ્તપણે દાખલ થઇ છુપાઇ રહયો. હવે દાસી બજાર તરફ ગઇ હતી તે ત્યાં ચતુર નરની તપાસ કરતાં આપણી આ વાર્તાઓનો નાયક બિરબલ પણ પોતાના પ્રિય મિત્રમંડળસહ મેળામાં ગયા હતો તે

ત્યાંથી રમ્મત ગમ્મત કરી નિહાળી વિશેષ રાત્રી જવાથી શેહેર ભણી પાછો ફર્યો. શહેમાં દાખલ થયા પછી જેમ જેમ પોતપોતાના મકાનો આવતાં ગયાં તેમ તેમ પોતાના મીત્રો સ્નેહ સહિત ભેટી છુટા પડતા ગયા. છેવટે પોતે એકલો મલપતો ચાલ્યો જતો હતો તેવામાં પેલી દાસીએ તુરત તેની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે "આપ જરા મારી સંગાથ મારી બાઇની વિરહાગ્નિ શાંત કરવા પધારો." તે સાંભળી નિશંક અને કૌતુકનો રસીઓ બિરબલ તેની સાથે ચાલ્યો અને મુકામે પહોંચ્યો. મકાન ઉપર ગયા કે પ્રથમની માફક બેસવા ફરમાવ્યું ત્યારે બિરબલ આસપાસ નિગાહ કરી નહિં બેસતા ઉભો રહયો કારણ કે બાદશાહ જે ઢોલીયા પર બેઠો હતો. તે દાસીને સુવાનો હતો તેથી અયુકત સ્થાને બેસવું અયોગ્ય લાગ્યું. તે બીના બાઇના જાણવામાં આવવાથી આનંદિત બની કે "આ ચતુર નર હોય એમ જણાય છે." પ્રથમની મુજબ દુધનો કટોરો ભરી દાસી સાથે મોકલ્યો અને પુર્વવત્ કહ્યું ત્યારે બિરબલે કહ્યું મારૂં દુધ બ્રાહ્મણનું છે. આ સમાચારથી બાઇ ઘણીજ ખુશી થઇ અને ફુલની છાબ ભરી મોકલાવી તે જોઇ બિરબલે તેપૈકી બે સુંદર ગુલાબના ફુલ ઉઠાવી લેઇ કહ્યું કે "આપણા બન્ને શિવાઇ કોઇ પણ આ વાત જાણનાર નથી ! એમ તમારી બાઇને કહેજો." દાસીએ ઉકત સમાચાર બાઇને વિદિત કર્યા તેથી અત્યત હર્ષમાં આવી પ્રથમનું ચોળી નાંખેલું અતલસનું કપડું ઘેડ બંધ બનાવવા મોકલ્યું ત્યારે તે કાપડની બિરબલે ઘેડ બેસાડી કહ્યું કે "વાત ખુલ્લી થનાર નથી; પરંતુ દઇવયોગે ખુલ્લી થશે તો પાછી ઘેડ બેસાડી દેઇશું માટે જરા પણ ફિકર કરશો નહિ ! દાસીએ અંદર જઇ કપડું આપી પ્રત્યુત્તર જણાવ્યો. તે જાણી હર્ષઘેલી બની એકદમ

ચતુર શિરોમણીને ભેટવા આતુર બની બ્હાર આવી, નમ્રતાથી અભિવંદન કરી-ભેટી હસ્ત ગ્રહણ કરી અંદર લેઇ ગઈ પલંગ પર બેસાડી સ્મિત હાસ્ય, હાવ ભાવ કટાક્ષ અને અનહદપ્રેમ સાથે આલિંગન ચુંબન આપી વિરહ તાપને સમાવ્યો અને આનંદ રાત્રિ વ્યતિત કરી પ્રાતઃકાળ થયે નિરૂપાયપણે બિરબલને ત્યાંથી જવાની રજા થઈ ડેહલી પર્યંત આવી બેઅદબી થઇ હોય તેની માફી માગી પ્રણામ કરી કહ્યું કે " આપની કિંકરીને પુનઃ ક્યારે દર્શનનો લાભ દેશો ? મને વિસારી દેતા નહી ? આ માલમતા અને હું આપને સ્વાધીન સમજી કોઇ પ્રકારે જુદાઇ ન ગણતાં જે ઇચ્છા હોય તે બેધડક હુકમ ફરમાવશો જરા પણ મનમાં શંકા રાખો તો આપને મારા સોગન છે " આવી પ્રેમ ભરેલી વાર્તા કરી પ્રેમીજનો વિખુટાં પડયાં, બિરબલે પોતાના સ્થાન ભણી ગમન કર્યું. અને પ્રેમાળ બાઇ પોતાના આનંદભુવનમાં પરવરી બિરબલના આવવા બાદ જે જે બીના બની તે તે સઘળી છુપી રીતે બાદશાહ જોઇ રહ્યો હતો અને આશ્ચર્ય સાથે ખેદયુક્ત બનતો વિચારતો હતો કે જે પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણે કર્યા તેમ જો મેં બુદ્ધિ કેલાવી વર્તણુક ચલાવી હોત તો હું પણ આવાજ પ્રકારે આ હુરપરી સમાન નાજુક બદની પરીનો પ્રેમી આશક બનવા ભાગ્યશાળી બનત; 'લસ્કરકા ભેદ પાયા કે આગુસે ગદ્ધા આયા' મેં તો " પ્રથમ કોળીએ મખી " જેવું કર્યું; હશે બન્યું તે ખરૂં પણ એ અકકલવાન બ્રાહ્મણનો મુકામ ક્યાં છે ? તે જાણવું અને તેની સંગાથે કાંઇ ઓરજ ખુબી લડાવી હું પણ એવો હુંશીયાર બનુ ? એવા વિચાર કરતો કરતો બાદશાહ બિરબલની પુંઠે પુંઠે ચાલ્યા. જે મકાનમાં બિરબલ દાખલ થયો તે મકાનની ચોકસ નિશાની એ હતી કે મકાનની

આગળ એક ચંપાનું ઝાડ હતું, શિવાય મહેલ્લો અને મકાનની આસપાસની નિશાનીઓ યાદ રાખી પોતાના મેહેલે ગયો; પરંતુ ચેન પડયું નહી ખુદાની બંદગી કરી રાજ્ય રીત પ્રમાણે ખાન, પાન, મુખવાસ કરી એકાંત મેહેલમાં બેઠક કરી પોતાના હજુરી નોકરોને બિરબલના મકાનની ચોકસ નિશાનીઓ આપી કહ્યું કે "એ ઘરમાં જુવાન બ્રાહ્મણનો છોકરો રહે છે તેને તરત બોલાવી લાવો" હુકમ થતાંજ હજુરીઆઓ ઝડપથી બતાવેલી નીશાની મુજબ જઇ પહોંચ્યા અને બિરબલને જણાવ્યું કે, 'ખુદાવિંદ તુમકો બુલાતે હૈ જલ્દી ચલો" બિરબલે આ એકાએક બાદશાનું તેડુ થયું જાણી વિચાર્યું કે "મારૂ શું કામ હશે? શું રાત્રિની વારતા કોઇના જાણવામાં આવી હશે? અગર પ્રથમ આવનાર પુરૂષ કોઇ રાજદ્વારી પુરૂષ હશે હશે ગમે તેમ હોય પરંતુ ગયા શીવાય છુટકો થનાર છે? 'હરી ઇચ્છા બળવાન" જો દીવસ પાંશરો હશે તો પડશે પાશા પોબાર. આંચકા ખાવાની કસી પણ જરૂર નથી. મીયાંનો મગજ તો જુવાબ જરા મળતાં વાર થવાથી આસમાન તરફ ઉછળ્યો અને બોલ્યો કે 'કયું સુનનેમેં આતા હય યા નહિ? દેર કરનેકા વખત નહી હય? ફીર હમારે કુછ કહેના પડે વોહ ઠીક નહી સીધી રીતસે ચલોગે તો અચ્છાહે નહીતો ફીર મુસ્કેટાટ કરકે લેજાના પડેગા" બીરબલે જણાવ્યું કે "ખાં સાહેબ? હું કપડાં પહેરી તમારી સાથે આવું છું ખુદાવિંદના હુકમને શી રીતે લોપાય?" એમ કહી ઘરમાં ગયો, પોશાક પહેરી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી તે હજુરીઆઓની સંગાથે જહાંપનાહ હુજુર હાજર થયો આશીર્વાદ દેઇ ઉભો રહયો કે બાદશાહે પોતાની નજીક બેસવા ફરમાવ્યું, બીરબલ પણ રાજ્યરીતી પ્રમાણે બેઠો. બાદ બાદશાહે ખુશમીજાજથી પુછ્યું કે તુમારા

ક્યા નામ હય ? બિરબલે હાથ જોડી " જી જહાંપનાહ ? મેરા નામ બીરબલ હય " અચ્છા બીરબલ ? કલકી રાત કહાં ઓર કૈસે ગુજારી ? જી ગરીબ નિવાજ બિછાનેપે ગુજારી ? નાહ નહિ સચ્ચ કહો કલ કહાં ગએથે ?" જી હજરત ? કલતો મેં (ઓરસ મે ગયાથા, ઓર વહાંસે કુચ્છ ભંગબંગ પીકે રાત પડ જાનેકે સબબસે બિરાદરોંસે જુદા હોકર ઘરકું ચલા આયા, ઓર નિસામે ચકચુર હોનેસે બિછાન પર લોટ ગયા ક્યું મુજેભી ચાલાકી બતલાતા હય? સચ્ચ કહો નહિંતો નાહક મારે જાઓગે, માલુમ નહિ હય કે યહે ઇનસાફી અકબરકા રાજ હય આ વાતથી બીરબલ સમજી ગયો કે " બાદશાહ રાત્રાની હકિકત સઘળી જાણે છે અને પ્રથમ આવનાર પુરૂષ પણ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે હાથી આગળ પુળો પડયો છે, તોપણ શું થયું ? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ! માથે આવી પડયા પછી બીવું એતો બાયલાનું કામ છે. હવે તો હિકમત લડાવીએ તોજ ક્ષેમપુર્વક ઘેર પહોંચાય. એમ વિચારી હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે " નેકનામદાર ? જો બીનાથા સો આપકે આગે રોશન કી, ઓર મે કુછ જાનતા નહિ" સીપાઇ યેહ બમનકું મહેલકી પીછલી બારીસે ઉંધે શિર લટકાઓ જબ કુછ મેરેકું બાત કહેનેકું ચાહે તબ ઉસકું ઉપર ખીંચ લકે મુજકું જાહેર કરો. " આવા હુકમ થતાં ભેરકેબ અને યમરાજરૂપ સીપાઇઓએ બિરબલની કુવામાં ઘડો ફાંસે તેવી ગતિ કરી. આ બનાવ રાત્રા વાળી રસિક રમણીએ પોતાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠે જોયો અને ફાંસેલા પુરૂષને ચોકસ રીતે પીછાણી લીધો : " મારા હૈયાનો હાર બિરબલજ છે અને તેના ઉપર અચાનક આફત આવ- વાનું કારણ પણ પ્રથમ આવનાર પુરૂષ તે નામદાર હોવા જોઇએ!

હશે ! હવે 'તેને આફતમાંથી કોઇ પ્રકારે બચાવવો' એમ વિચારી પેલા દાસીને કહ્યું કે "એક રૂપીયાનો ટોપલો ભરી પેલા સ્હામે ફાંસેલો છે તેના નજીક જઇ ટોપલો ઠલવી પછી પાછો ભરી આવજે. દાશીએ હુકમ પ્રમાણે કર્યું; તેમજ દાસીને જોઈ બિરબલ સમજ્યો કે આટલા રૂપીયા ખરચતા પણ છુટકો થાય તેમ યત્ન આદરો એમ પ્રેમાળ પ્રિયાએ સુચવ્યું બિરબલે સીપાઇઓને જણાવ્યું કે "મને ઉપર લ્યો મારે કાંઈ નામદારને અરજ ગુજારવી છે તે સાંભળી ઉપર ખેંચી લીધો અને જહાંપનાહને જાહેર કર્યું તેથી બાદશાહે તેની પાસે આવી પુછ્યું કે "કયા બાત કહેનેકી હય ? જી નામદાર ? યેહી કહેતા હું કે ગરીબોકા નાહક કયું સતાતે હો ભલા ખુદાકી રાહપર મુજે છોડદો ઔર કુછ નજરાણાકે લીગે રૂપીયે ચહીએ તો લ્યો. આ સાંભળી બાદશાહ ગુસ્સે થઇ કહ્યું કે" અબતક ભી બદમાશી નહી છોડતાં ? બસ તેરેતો વોહી હાલ હોના મુનાસબ હય એમ કહી બીરબલની પ્રથમ પ્રમાણે ગતિ કરી પુનઃ તે પ્રેમાળ પ્રેમદાએ પોતાના પ્યારાની આ પ્રમાણે દુઃખાવસ્થા જોઇ સોના મોહરો, હીરા માણેક વગેરેના ટોપલા ભરી પુર્વવત દાસીને મોકલી સઝા જણાવા અને બીરબલે નામદાર આગળ તદબીર લડાવી તદાપ કશું વળ્યું નહી છેવટે સહરહુ સુંદરીએ હડીની ગોરસી દાસી સાથે મોકલાવી અને તે દાસીએ બીરબલની નજળ આગળ તે ગોરશી ઉંધી વાળી ચાલી ગઇ તેથી બાદશાહને અરજ કરતા છેવટે જણાવી ઉપર ખેંચી લીધો અને તેની વાત નામદાર સાંભળવા લાગ્યા બીરબલે દુઃખી ચેહેરે જણાવ્યું કે " સિરતાજ ? હમમે રાતકી વખ્ય ગમ્મત દેખનેકે લિયે નિકલા થા ઉસ વખ્ત એક ઔરતને આકે મુજે ઈશારા કીયા મૈ ઇસકે પીછે ચલા ઉસને જાહેર

કીયા ' મેરી શેઠાણીકા ખાવિંદ ઘર નહી હય ઔર વોહ ખવિંદકે શિવાય બડી બેજાર હો રહી હય, જીસ્સે આપ ચલો ઓર વસ્લકી મજાહ લીજીએ મે તો ઉસકે સાથ ગયા, હવેલીમે દાખલ હુવા, ચિરાખ જલ રહીથી, એક ઢોલીયાભી બીછાયા હુવાથા, વહાં જાકે મે તો બેઠ ગયા પીછે ઉસકી સેઠાણીને એક દુધકા કટોરા ભરકર મેરે વાસ્તે ભેજા, ઓર લૌંડી બોલી કે "દુધ કીસકા હય મયને જુવાબ દીયા કે ભેંસ કે ગાયકા હોગા એસા કહેકર દૂધ પીગયા ફીર ફુલોંસે ભરી એક છાબ મેરી તરફ ભેજી મેતો વડો ફુલોકું બીછા કે સો ગયા બાદ એક અતલસકા કપડાં મખલકે ભેજા ઓર કહાકે ઈસકું અચ્છી તરાહસે જમાકેદો મયને કુચ્છ શિરપચ્ચી તો કી મગર ઉસકી બડી ન જમનેસે ગુસ્સે હોકર ફેંક દીયા. યહે સબ બાત શેઠાની સુનકર બડી ફફા હોગઇ, ઓર કહેને લગીકે એસે હેવાન ગદ્ધાકું કહાંસે ઉઠા લાઇ ? માર ધકે ઓર ગીરાદે નીચે એસા કહા કે લૌંડીને મુજે આકે ઉઠાકર બુરી હાલસે ધકા માર દાદરશે નીચે ગીરા દીયા ઉસ્સે મેરી તો હડી નરમ હોગઇ ખુનભી નીકલા મગર કરના કયા ? ઈસ્ક બાજી હે બુત પરસ્તે હર કશુ રાકાર નેસ્ત ધોલ છકડ લાત મુકી આબરૂ દરકાર નેસ્ત " લેને ગઈ પુત ઔર ખો આઇ અસમ મેરેપર હાલ ગુજારા. કયા કહું નામદાર ? રાત ઇસ તરેહસેં ગુજારી ઓર ફજરસે ઉંધે શિરસે ઝુકના હુ ? રંડીયુંકે યાર સદા હે ખ્વાર, કાંટોકા બીછોના ઓર ઉપર જુતીઓકા માર આ વાત સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે " વાહ બિરબલ અચ્છી હિકમત લડાવી તેરી તો નહિ મગર મેરી તો એસી ફજેતી હુઇથી ? તુને તો ખુબ એસઆરામ લુટ લીયા, ઓર મેને માર ખાયા, નિંદ ગુમાઇ, ઓર ચુપચુપ ઘર આયા. આ સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે ' જી જહાંપ-

નીહ ! જુઠ કીસ લીયે કહેતે હો,કયા આપપર એમી ? 'બસ બીર-બલ કુચ્છ કેહેનેકી બાત નહી ખુદાકે વાસ્તે ' અબતો તેરી બી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ ' કર નહી તો કોઇ લોગ જાનેગે તો નાહક લોક હાંસી ઓર ઘરમેં નુકશાન હોગા મગર તેરી ચાલાકી દેખકે મય બહોત ખુશ હુવા હું ઓર ચાહતા હું કે અબ મેરી ચસ્મોકે આગેસે કભી તું દુર મત રેહજો કુચ્છ પઇસા યા કોઇભી ચીજ ચઇએ સો બેધડકસે લે જા ઓર હરવખ્ત મેરા રાજ્યકારો-બારમેં કાબીલ હોકર મોજમજાહ કર આજસેં મય તેરેકુકોહદે કસમ ખાકર કહેતા હું કે તેરેસે કોઇ તેરેહસે જુદાઇ નહીં રખુંગા, ઓર એક અજીજ દોસ્તકી મુવાફક સમજ હરદમ નીભાઉંગા બીરબલ પોતાનું અહોભાગ્ય થયું એમ સમજી ખુદાવીદને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે "જહાંપનાહ નામદારકા હુકમ મય તો આપકી હું જો કુછ ફરમાવાગે વોહ ફરમાન બજાનેકે વાસ્તે અયે બંદાભી શીર ઝુકાકે હાજર હય " આવી ઘણી અરસપરસ વાતો થ અને પ્રેમની ગાંઠ જોડાણી. ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારે બીરબલ સમૃદ્ધીવંત થયો અને બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને અકલમંદ ગણાયો.

વારતા ત્રીજી.

દિલમાં કદી ડહાપણ જાય ડુલી, તકદીર આગે તદબીર લુલી. ખાડ ખોદે તેજ પડે !

અકબર બાદશાહના દરબારમાં બીરબલ એ એક મહાન બુદ્ધી-માન પુરૂષ હતો તેથી બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મમતા હતી

કોઇપણ પ્રકારની રાજ્ય કારોભારની વારતા વીશે ફેરફાર સુધારો કીવા મુચવણ ભરેલી ફરીયાદોના ફંસલા કરવા હોય તો બીરબલની સંમતી પ્રમાણે કામ કરવામાં આવતું હતુ આથી તમામ મુસલમાન મુસુદી વર્ગમાં એક બ્રાહ્મણ મહા માનીતો થઇ પડવાથી બહુ ઇર્ષા કરી જવાલાની પેઠે મનમાં બળી ભસ્મ થવા લાગ્યા, ઘણાક બીરબલને ખસેડવા પણ દરીદ્રના મનોરથના પેઠે સવ વીચારો વ્યર્થ થયા પરંતુ એકજ વસ્તુની પાછળ ગમે તેટલા નાસીપાસ થયાં છતાં પણ મચ્યાજ રહે.એ તો અંતે ઇશ્વર ફતેહ આપેજ છે. એ દાખલાને વળગી રહી મુસલમાન મુસુદીઓએ નીશ્ચય કર્યો કે ‘ શત્રુ અને રોગ ઉગતાજ છેદાય તો ઠીક ’ વધારે વખત ગયે સર્વ ઉપાય નકામાજ થઇ પડવાના ! એ અન્ય જાતનો પુરૂષ પોતાનો પક્ષ સબળ કરવા સ્વજાતીનાં માણસો જ્યાં ત્યાં ગોઠવી આપણી જ્ઞાત નું નીકંદન કરાવશે માટે પ્રથમથી એનુંજ નીકંદન કરવું એ સમાન એકે ઉપાય શ્રેષ્ઠ નથી ! એમ નક્કી કર્યું; પરંતુ યુકતી રચવી શી રીતે ? તથા બાદશાહ પાસે બીરબલ શીવાય કોઇ વાત કરવા પામતું નથી માત્ર એક ઇમામ નામનો હજામ નામદારની હજામત કરવા જાય છે. તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ બની શકે તેમ છે. અને તે વખતે બીરબલ પોતાના ખટકર્મમા રોકાયલો હોય છે જેથી ત્યાં ન હોવાથી વાર્તાની સારી ઇમારત થઈ શકશે એમ ધારી ઇમામને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યો અને મોટી રકમ બક્ષીસ ખાતે આપવા ઠરાવી જેથી ‘ પૈસા જોઈ મુનીવરનું મન ચળે છે ’ તે કામ કરવાની ઇમામે હીમત બીડી હા પાડી; બાદ એક વખતે નામદારની હજામત કરવા ઇમામ ગયો અને વીનોદની વાર્તાઓ ચલાવતાં સમય જાણી બોલ્યો કે “ ખુદાવીંદ ! આજે આપના હજામત ઉપર મને વીચા-

રણા ઉત્પન્ન થઇ કે આપના વડીલોની ઘણીજ નાજુક પ્રકૃતી હતી; કેમકે આવો અસ્તરો હલકો ફેરવતાં છતાં પણ સહન થઇ શકતો નહી, નામદાર મેં તેમની હજુર અઠ્ઠાવીશ વર્ષ પર્યંત નોકરી કરી પરંતુ કોઇ દીવસ મારાપર ગુસ્સો કર્યો નહોતો. તેઓને સ્વર્ગવાસ થયાને આજે દશ વર્ષ થયાં પણ તેમના કશા સમાચાર મળ્યા નહીં તેમ આપ નામદારે પણ કશી ખબર મંગાવી નહી એ ખરેખર વીસ્મય થવા જેવું છે?" બાદશાહે ઇમામની વાત સાંભળી હસીને તાજુબી સાથ કહ્યું કે "શું ઇમામ તું ગાંડો થયો છે? અરે જે સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે તેમના સમાચાર મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો લાવી શકે છે? કદીજ નહી! અલ્યા થોડીજ હલકારા મારફતે ચીઠ્ઠી કે ખબર મોકલી શકાય તેમ છે." ઇમામ બોલ્યો "નામદાર! એમ તે હોય? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે; પરંતુ જેવા તેવા હલકારાથી તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ જો બીરબલ જેવો મહા ચતુર નર ધારે તો તે કામમાં ફતેહ મેળવે એમ હું ખચીત માનું છું; કારણ કે એક વખત આપના વડીલોએ બીરબલને સ્વર્ગમાં મોટા વડીલો અને મીત્ર મંડળીની ખબર કહાડવા મોકલ્યો હતો તે વખતે ખર્ચ જરા વધારે થયુ હતું; પણ આપના વડીલોની ખબર લાવ્યો હતો. બીરબલને જ્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી તેલોથી સ્નાન કરાવી બ્રાહ્મણોના સ્મશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી ધામધુમ અને વાજીંત્રોના અવાજ સાથે ચીતામાં સુવાડી આગ લગાડી દીધી હતી તે પછી ધુમાડાની મારફતે આકાશે ચઢી ગયો હતો. અહા! શું તેની પુણ્યાઇની અને ચાતુરીની વાત કહું? એવું કામ તો તેનાથીજ થઇ શકે! માટે ગરીબ પરવર! ખર્ચથી ન બીહતા એક વખત બીરબલને સ્વર્ગમાં મોકલી વડીલોની ખબર

મંગાવો ! " આ પ્રમાણે ચમત્કૃતીભરેલું ઇમામનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે સત્ય માન્યું. કહ્યુ છે કે 'મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ સાન હોતી નથી' તે પ્રમાણે કશો વિચાર ન કરતાં જ્યારે બિરબલ આવ્યો ત્યારે બાદશાહે સ્વર્ગવાસી વડીલોની ખબર લાવી આપવાની હકીકત જણાવી. તેથી બિરબલ સમજ્યો કે " વિરૂદ્ધ પ-ક્ષવાળાઓએ મારો ઘાણ વાળવા આ ઘાટ રચ્યો છે; પરંતુ હુંજ ખરો કે તેમનો ઘાટ ઘડી દુશ્મનોની છાતીએ શૂળ સમાન થઇ મલ-પતો ફરૂં ! પરંતુ આવી વાત ઠસાવનાર કોણ હશે ? તેને ઓળખવો જોઇએ." એમ ધારી બાદશાહને બિરબલે કહ્યું કે " નામદાર ! હું એક વખત સ્વર્ગમાં ગયો હતો ખરો; પણ તે ગુપ્તપણે કરેલી વાર્તા માત્ર બે ચાર જણુજ જાણતા હતા તેમજ આપના વડીલોએ જાણતા લોકોને ધમકી આપી સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે ' આ વાત કોઇના જાણવામાં આવે નહિ ' એમ આજ્ઞા થવાથી પુજ્ય બુદ્ધિવડે અદ્યાપિપર્યન્ત તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છતાં આપ નામદાર અગાડી પણ એ વાર્તા કહી નહોતી, તદપિ તે ગુપ્ત વાર્તા આજે આપના કાને શી રાતે આવવા પામી ? એજ મને વિશેષ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે." તે સાંભળી બાદશાહે બનેલી વાર્તા કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે " તું એકવાર ફરી વડીલોની ખબર લઇ આવીશ ત્યારેજ ઠીક થશે " બિરબલે જણાવ્યું કે " જહાંપનાહ ? સ્વર્ગ લોકમાં જવું એ વાત મનુષ્યોને ખરેખર દુષ્કર છે પણ મંત્ર બળ-વડે કરીને તે કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે ! હું મંત્ર ઉપાસનાની વિધિ જાણું છું, પરંતુ તે પ્રયોગ કરતાં કેટલોક વખત લાગશે એટલે તેમાં હોમ હવન વગેરે કરી સર્વ દેવોને સંતુષ્ટ કરી કાર્ય સફળ કરવું પડે છે અને તેમાં વિશેષ ખર્ચ થાય છે; તેમ છતાં પણ

આપ ખર્ચ કરવા તૈયાર છો તેથી સર્વ પ્રકારે આપની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું. માત્ર ચાર લાખ રૂપિયાની જરૂર છે તે મળ્યા બાદ અનુષ્ઠાન કરી આજથી છ માસ થતાં હું વડીલોના સમાચાર લેઇ પાછો આવીશ.” બાદશાહે પણ તે સઘળી વાત કબુલ કરી ‘ગરજવાનને અકકલ હોય નહિ’ રૂપિયા માગ્યા પ્રમાણે આપ્યા. બિરબલ રૂપિયા લેઇ મકાને પહોંચ્યો, તદંતર બિરબલે તદબીર રચી કે બ્રાહ્મણોના સ્મશાન ભૂમિથી અર્દ્ધા ગાઉ સુધી ગુપ્ત ભોંયરૂં કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ બનાવરાવ્યું અને એવી યુક્તિ રચી કે તે સ્મશાનનાં સાંચો (યંત્ર) ગોઠવી ઉપર પગનું દબાણ કરતી વખતે પાટીયું અંદર ઉતરી પોતે ગુપ્ત રસ્તે ચાલ્યો જાય અને તે ત્રાંબાનું પાટીયું પુનઃ પૃથ્વી બરોબર બની રહે (હાલમાં જેમ નાટકના તથા દેખાવમાં પૃથ્વીમાં ગેબ થઇ જવાના અને આવવાના સ્ટેપ ગોઠવે છે) તેમ ગોઠવણ કરી; બાદ બાદશાહને જાહેર કર્યું કે “કાલ રાતના અનુષ્ઠાન પુર્ણ થાય છે માટે ચિતા ખડકાવી જે તૈયારી કરાવવી હોય તે કરી લેવી.” આ વાર્ત્તા સાંભળી બાદશાહે હજામ (ગમાર) ના કહેવા મુજબ ચિતા અને સર્વે સામગ્રી તૈયાર કરાવી એટલે બીરબલ તેમાં બેઠો આ સમસ્ત લોકોની મળેલી મેદનીના જોતાં સળગાવી દેવાનું કર્યું, તેથી અગ્નિ ચિતાની ચોફેર મૂકી ગુલાલ અબીરની ગીરદમાં અને ધુપના તથા ચિતાના ધૂમાડામાં બિરબલે કરી રાખેલી યુક્તિ સિદ્ધ કરી ગુપ્ત પ્રદેશમાંથી પસાર થઇ કોઇ ગુપ્ત સ્થળમાં જઇ નિવાસ કર્યો આથી સર્વકોએ જાણ્યું કે બિરબલે સ્વર્ગપ્રત્યે ગમન કર્યું. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સર્વ સમાચાર મળશે અને બિરબલના વિરૂદ્ધ પક્ષના મુસદ્દી વર્ગે પોતાના વચમાંથી સદાનું નડતું સાલ ટળ્યું એમ જાણી બહુજ ખુશી થયા; ત-

હંતર ઇમામની યુક્તિથી પ્રસન્નતા પામી બાદશાહે અને મુસદ્દી વર્ગે ઇનામ ખાતે મોટી રકમ બક્ષીસ કરી અને તેની સર્વ કોઇ તારીફ કરવા લાગ્યા. બાદ બિરબલ ગુપ્ત ગૃહમાં રહી સર્વ વૃત્તાંત મેળવતે છ મહિના પસાર કર્યા. એક સમય વર્ષા તથા વીજળી અને ગરજા-રવનું તોફાન પ્રબળ જાણી બિરબલે ગુપ્ત ગૃહથી પ્રકટ થઇ પોતાના શરીરે વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્ર અને છાપ તિલક બનાવી તથા વિચિત્ર વસ્ત્રો પારધાન કરી વિલક્ષણ રૂપ રચ્યું તેમજ ઇમામની કપટપટુતાનો બદલો લેવા છ મહિના પર્યંત હજામત કરાવી નહિ. તેથી ભયાનક વેષ વડે કોઇ પણ તેને ઓળખવા પામ્યું નહિ. બિરબલ સ્વર્ગ લોકથી આવેલા છે આવી બાતમી (ખબર) બાદશાહને આપાવી, જેથી બાદશાહ અત્યંત હર્ષયુક્ત બની મહા સમારંભ સહ દરબારમાં તેને આણ્યો અને સ્વર્ગ લોકની અથ ઇતિ હકિકત પૂછી ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે ' ખલકકે ખુદાવિંદ જે વખતે હું ચિતામાં બેઠો અને અગ્નિ ચો તરફ લગાડી તેની ધુમ્રશ્રેણી આકાશે જઇ પહોંચી તે દ્વારા હું પણ મંત્ર બળે આકાશે જઇ પહોંચ્યો, છેક મેઘ મંડળ પર્યંત ચઢ્યા અને સર્વત્ર દેવનાં વિમાનો મારા દ્રષ્ટિ પ્રત્યક્ષ પડ્યા. તે પૈકી એક સુંદર વિમાનમાં હું જઇને બેઠો અને સ્વર્ગલોક જવાની મેં વૈમાનિકોને ઇચ્છા જણાવી તેથી મને સ્વર્ગ વિષે લઇ ગયા જઇને જોઉં છું તો અપ્સરાઓના નવલ નાટારંભ, સ્વર્ગ લોકની અભિનવ રચના, અવર્ણનિય અમૃતનો આસ્વાદ અને મનોહર કિન્નરોનાં ગીત સંગીત ચક્ષુ સમીપ ચમત્કારીક બનાવો ખડા થયા. અહા ! જે મનુષ્યો કિંવા રાજા, મહારાજા, યોગી અને તપસ્વીઓ મૃત્યુલોકમાં રહી મહાન દુષ્કર તપશ્ચર્યાઓ તથા યજ્ઞાઆદિ મોટાં સુકર્મો કરી સ્વર્ગ સુખ સંપાદાન કર્યાં છે. એ સુખ

સહજમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી ! ત્યાંના નિવાસીયોના સુખની શું વાર્ત્તા કહું ! કેમકે તે સુખો વાસ્તવીક રીતે વિચારતાં અનુભવ્યા શિવાય કાંઇ કહેવાથી બની આવે તેમ નથી. નામદાર ! સત્ય કહુંછું કે તે સુખ વૈભવો ત્યજી આ લોક આવવા બિલકુલ મારૂં દિલ ચાહતું નહતું; પરંતુ કરવું શું ? આપના વડીલોનો અત્યંત આગ્રહ હોવાથી આવવું પડયું તેનું કારણ કે આપના વડીલોને સમસ્ત પ્રકારના મહાન સુખો સ્વાધિન છે તોપણ એક ખેદજનક પ્રકાર એવો બન્યો છે કે તેઓ કોઇના આગળ પ્રકાશ કરી શકતા નથી; કેમકે સ્વર્ગ લોકના રહેવાશીઓને કંઇ આ લોકના લોકની માફક ઉદર પોષણ માટે મહેનત કરવી પડતી નથી. જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે માત્ર અમૃતપાન કરે છે એટલે મહાનંદ તૃપ્તિ મળે છે, તે અમૃત આગળ આ લોકના સર્વ વખણાતાં પકવાનો પણ ફીકકાં અને નકામાં લાગે છે; જ્યારે એ પ્રમાણે ખાવા પીવાની સોઇ (સોઇ) હોવાથી કોઇ કોઇની ત્યાં પરવા ધરાવતા નથી જેથી આપના વડીલોને હજામતની મોટી આપદા વેઠવી પડે છે. આપણા હમામ હજામનો બાપ ત્યાં છે તે કયારે કયારે મહા મહેનત અને આજીજી કરવાથી ઉપયોગી થાય છે; પણ તેનો હાથ બહુજ ભારે છે અને વડીલોની પ્રકૃતિ નાજુક છે જેથી તેના હાથનો અસ્તરો જરા પણ સહન થતો નથી તે સબબથી તેની પાસે હજામત કરાવતાજ નથી ! ગરીબ પરવર ! આપના વડીલ જેવાઓની જ્યાં એવી દશા છે ત્યાં મારા સરખા ગરીબની તો વાતજ શી ? આજે ૭ ૭ મહિના થયા પણ મુદલે મારી હજામત થઇ નથી; ત્યાં બાકી તો સર્વ પ્રકારનું પૂર્ણ સુખ હોવાથી કશું દુઃખ જણાતું નથી; પણ આપણા વડીલોની હજામત મારા કરતાં બમણી વધેલી છે તેથી ઘણોજ કંટાળો થાય

છે. જ્યારે આ લોકમાં આપના વડીલો હતા તારે માત્ર આપણો ઇમામ હજામ તેમને પસંદ પડયો હતો તેથી તેને વારંવાર યાદ કરે છે અને મને કહ્યું કે બિરબલ, અમારી એટલી અડચણ દુર કરે અને તું મૃત્યુલોકમાં જઇ આ હકિકત બાદશાહને કહી સંભળાવજે કે એકાદો સુંદર હલકા હાથવાળો હજામ અહીયાં મોકલી દે. નામદાર મારા મનમાં અહિયાં આવવાનું નહોતું પણ શું કરૂં ? આપના વડીલોની આજ્ઞા શી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકું ? પછી સર્વ સુખ વૈભવને લાત મારી હું નીકળ્યો અને વર્ષાદની ધારા મારફત કાલ રાત્રે નીચે આવી પહોચ્યો. જે હકિકત હતી તે કહી હવે જેમ ખુદાવિંદની મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છો. જો ઇમામને મોકલવો હશે તો એક મહિના સુધીમાં તેને મોકલવામાં નવું ખર્ચ કરવું પડશે નહિ કેમકે કદાચ મને સ્વર્ગલોક જવા આવવામાં ઓછો વધતો વખત લાગી જાય માટે મેં મંત્રારાધના કરતી વખતે આઠ મહિનાની બંધણીરૂપ સંકલ્પ કરેલો છે માટે હજુ તે મુદતમાં એક માસ બાકી છે જેથી માત્ર ચિતા એક નવી ખડકવી પડશે એટલે થયું ! " આ પ્રમાણે બિરબલની વાર્ત્તા સાંભળી અક્ષરસઃ સાચી માની પોતાના વડીલોની અડચણ દૂર કરવા માટે ઇમામને બોલાવી સ્વરગે જવા વીષે કહ્યું. જેથી ઇમામ સમજી ગયો કે આ કામ બીરબલનાંજ છે ! પણ આશ્ચર્ય એ થાય છે કે મરી ગયેલો સજીવન શી રીતે થયો ? હવે હું ગમે તેવાં બ્હાનાં બતાવીશ પરંતુ બાદશાહ કશું કાને ધરનાર નથી ! ' હાથનાંજ કર્યાં હૈયેજ વાગે ' તે ખરૂં છે ! એમ ચીંતાગ્રસ્ત બની પોતાને પાપી પ્રપંચ રચનાર ગણી ધીકારવા લાગ્યો: પણ ' હાથમાંથી બાજી ગયા ' પછી શું કામ આવે ? સિંહના પંઝામાંથી નાશી પણ ક્યાં છુટવું એવો પશ્ચાતાપ કરતો બાદશાહના

કહેવા પ્રત્યે આનાકાની કરવા લાગ્યો; પરંતુ બાદશાહે તો ચોતા ... ડકાવી બળાત્કારે ઇમામને અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી ! આ પ્રમાણે બીરબલે પોતા ઉપર આવેલું સંકટ પોતાની ચાતુર્યતા વડે ટાળ્યું અને હજામને યોગ્ય શાસન આપ્યું.

વારતા ચોથી.

દોહરો.

કરામત કીરતારની, જાણો " બુદ્ધી " જરૂર;
કૃપા હોય કીરતારની, તોજ મળે તક્ષપૂર.

સમયસુચકતા.

એક દીવસ બાદશાહે કચેરીમાં બેઠેલા સઘળા અમીર ઉમરાવો ની સમક્ષ એક એવું પ્રશ્ન કર્યું કે " આ કચેરીમાં આવેલાં સમસ્ત લોકોના મનમાં અત્યારે શું ઇરાદો હશે ? તે કોઇ કહેશો ! " આ પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ અમીર ઉમરાવોએ પોતપોતાની બુદ્ધી વડે બહુ બહુ વીચારો કર્યા પરંતુ સર્વ લોકાનો શું ઇરાદો હશે એ કેમ કહી શકાય ? અગર કદાચ તર્કશક્તી ચલાવી કાંઇ યુક્તી ગોઠવી કહાડી બતાવીએ ને વખતે યુક્તી ખોટી ઠરે તો અપમાન થાય ? એવા વીચારોમાં મુઝાવા લાગ્યા; કીંતુ કશો જવાબ દેઇ શક્યા નહી છેવટે બાદશાહે બીરબલને પ્રશ્ન કર્યો કે " અહીંયાં બેઠેલા સઘળા અમીર ઉમરાવો અને સભાજનોના મનમાં શું ઇરાદો હશે તે કહી શકશો ?" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " જી પરવરદીગાર ! કહી શકીશ ! પરંતુ દરેકના મનમાંનો ઇરાદો જુદો જુદો કહું કે એકજ વખત સઘળાંઓનો ઇરાદો દર્શાવી દેઊં ? " તે સાંભળી બાદશાહે આનંદાશ્ચર્યથી જણાવ્યું કે 'બસ, એકજ જવાબમાં કહી બતાવો.' ત્યારે બીર

બલે જણાવ્યું કે નામદાર ! અહીંયાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને સભાજનોના મનમાં એવોજ ઈરાદો છે કે આપ નામદાર જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર આકાશમાં તપે ત્યાં સુધી વગર હરકતે રાજ્ય પ્રતાપ અને ધન—દોલત, પુત્ર પરીવાર, અને કીર્તી દીનપ્રતીદીન વીશેષ પ્રાપ્ત કરી મહાન ભોગ ભોગવો એવો, સઘળાઓનો ઇરાદો છે. જો એ ઉત્તરમાં શંકા રહેતી હોય તો પ્રત્યેક જણને પુછી ખાત્રી કરો ! આ પ્રમાણે ચમતકારીક યુકતી જોઇ બાદશાહ અને સર્વ સભાજનો વગેરે અત્યંત ખુશી થયા અને બીરબલની અકકલની સર્વોપ્રધ તારીફ કરવા લાગ્યા !

ભાગ બીજો.

વારતા પાંચમી.

દુર્જન દાગ લગાડવા, કાર્ય કરે પ્રતીકૂળ.
પણ પરમેશ્વર પાંસરો, (તો) મહાજન પણ અનુકૂળ.

દીલ્લી શેહેરમાં એક દેવીદાસ નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેના માટે નગરનીવાસીઓએ એવી અફવા ચલાવેલી હતી કે—“ જો પ્રાત:કાળમાં કોઈ મનુષ્ય દેવીદાસનું મુખ જુએ તો તેને તે દીવસે અન્ન ખાવાને મળતું નથી ! ” તે અફવા બાદશાહને કાને જઇ પહોંચી ત્યારે બાદશાહે વીચાર્યું કે—“ તે અફવા સત્ય છે કે અસત્ય તેનો નીર્ણય કરવોજ ! ” એમ ધારી દેવીદાસને સીપાઇઓ પાસે પકડી મંગાવ્યો અને એકાંત જગ્યોમાં બેસાડી રાખ્યો. બીજે દીવસે પ્રાત:કાળમાં બાદશાહે ઉઠતા વાંતજ મુખ જોયું અને વીચાર્યું કે “ આજે હવે શું હકીકત થ? તેની ખાત્રી કરૂં. ”

હવે બાદશાહને જ્યારે જમવાનો વખત થયો ત્યારે જમવા બીરાજ્યા, નવ નવ પ્રકારનાં ભોજન થાળમાં પીરસાઇ મુખ આગળ થાળ મૂકયો, એટલામાં તે થાળની અંદર ધરોળી પડી તેથી બાદશાહને ગ્લાની ઉત્પન્ન થઈ અને જમ્યા વગરજ ત્યાંથી ઉઠી ગયા. બીજી નવી રસોઇ તઇયાર થવા માંડી. આ બનાવથી બાદશાહને ખાત્રી થઇ કે ' દેવીદાસનું મુખ જોયું તેનો આ પ્રભાવ છે ! માટે તેવા દુષ્ટનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી વધકારોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે " આ દુષ્ટને એકદમ શુળીએ ચઢાવી દો. " આ હુકમ સાંભળતાં વધકારો તેને લેઇ ચાલ્યા; પરંતુ " રામ રાખે તેને કોણ ચાખે " માર્ગમાં બીરબલ મળ્યો અને તેની સઘળી હકીકતથી વાકિફ થયો. બીરબલે તેની વાર્ત્તા સાંભળી અંતરમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેને એકાંતમાં લેઇ જઇ કહ્યું કે " ભાઇ ! જરા પણ બીહીશ નહી. જે વખતે તને વધસ્થાનકે લઇ ગયા પછી વધ કર્ત્તા પુછશે કે તારી શું ઇચ્છા છે; અર્થાત્ તારે કાંઇ કહેવું અગર ખાવું પીવું કે ઇશ્વરસ્મર્ણ કરવા વીચાર છે ? એમ કહે ત્યારે એટલુંજ કહેવું કે મારૂં મોહું જોવાથી માણસોને અન્ન ખાવા મળતું નથી; પરંતુ મેં આજ બાદશાહ હજુરનું મોહું જોયું તેથી મને શૂળી મળી છે, માટે એટલુંજ લોકોને પરોપકાર માટે જાહેર કરવા ચાહું છું કે કોઈ પણ બાદશાહ સાહેબનું પ્રાતઃકાળમાં મોહુ જોશો નહિ, નહિ તો મારા જેવા બુરા હાલ થશે ! આટલું આ મળેલી મનુષ્યોની મેહનીમાં કહેવા ઇચ્છું છું, એમ કહેજે." એમ કહી બીરબલ ચાલ્યો ગયો અને તેને વધ સ્થાનકે લેઇ ગયા. જ્યારે વધકારોએ પૂછ્યું કે " તારી હવે શું ઇચ્છા છે તે જણાવ ? " તે સાંભળી દેવીદાસે બિરબલની શિક્ષા મુજબ કહી જણાવ્યું જેથી તેઓ વિસ્મય થઇ

બાદશાહને જાહેર કરવા ગયા અને તેની કહેલી હકીકત જાહેર કરી જેથી બાદશાહ ઉલટો ગભરાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ ધારી વધકારને કહ્યું કે "તે ગૃહસ્થનો વધ ન કરતાં મારી પાસે લાવો" એવો હુકમ કર્યો! વધકારો તેને લેઇ બાદશાહની હજુર આવ્યા ત્યારે તે ગૃહસ્થને બાદશાહે ઇનામ આપી કહ્યું કે આ વાર્તા કોઇની આગળ કહેશોં નહિ ? એમ કહી વિદાય કર્યો. પછી વધકારોને પુછ્યું કે "તમે આ ગયો તેને વધસ્થાનકે લેઇ ગયા તે વખતે રસ્તામાં કોઇ મળ્યું અગર એને કોઇ સાથે વાત કરી હતી?" વધકારોએ કહ્યું કે "શિરતાજ! ફક્ત બીરબલજી સાથે તેણે કાંઇક વાર્તા કરી હતી." આ સાંભળી બાદશાહ સમજી ગયો કે "ખુબી સઘળી બિરબલની અક્કલનીજ છે, શાબાસ છે એની અક્કલને!!" એમ તારીફ કરતો મનમાં ને મનમાં આનંદમાન બન્યો!!

વાર્તા ૬ ઠી.

"હાજર જવાબિ હોય, સહી બુદ્ધિશાળીજ શોય?"

હાજર જવાબ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે "જે પ્રાણી માત્રની દ્રષ્ટિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર જણાય છે; તે ચંદ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુ જોઇ શકાય છે પણ કોઇ એવી વસ્તુ હશે કે ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશમાં પણ ન જણાય? હાજર જવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, તેમના પ્રકાશ છતાં પણ અંધારૂં નજરે જોઇ શકાતું નથી! આ માર્મીક યુકિત સાંભળી બાદશાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વાર્તા ૭ મી.

વસંતતિલકા છંદ.

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી,
તેને સુનીતિ પંથ ગાતી જણાય પાજી,
પાપી પ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે,
સીઝે ન અર્થ તદપી ન મતી સુધારે.

બિરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો.

દીલ્લીપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર બીરબલ નામનો પ્રધાન (દીવાન) મહા ચતુર, ધુર્ત અક્કલવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો; તેના સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણે.જ નારાજ રહેતો અને નીરંતર એજ વિચાર થતા કે " આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી " કબાબમાં હડી " સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજ્યના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે. ખરેખર હીણુ પદ છે ! માટે કોઇપણ પ્રકારે તે પદભ્રષ્ટ થાય અગર અહીંયાથી દુર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે । એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેન નામનો ગવઇયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનનોને પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વશ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દીવસ તાનસેનને ગાયન કરવા એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદાર શાહને આમંત્રણ કરયું કે આજ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો. તદંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવુ થયું મીજલસ ભરાણી તે વચ્ચે તા-

નસેને પ્રથમ દીપક રાગ છોડયો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે રાખેલી બતીઓથી એની મેળેજ તાત્કાળે જ્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટ બંધ દીસમાન થઈ, તેથી બાદશાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો આશ્ચર્યયુક્ત થઇ ગયા; તદનતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઈ બતાડી તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે અવાજે વાહ! વાહ! સાબાશ છે!!! એમ કહી તાનસેનના ગુણુની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે "તાનસેકી તાકમે સબી તાક ગુલતાન" બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસુદ્દી વર્ગ વગેરે બાદશાહ મરજી સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે જહાંપનાહ! બીરબલવાં તાનસેન કેટલા ગુણુવાળા અને જ્ઞાનવાન છો તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુર છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી માટે સેવકો ચાહે છે કે એવા અકલવાન પુરૂષને કદાચ બિરબલની જગ્યા આપવામાં આવે તો ઘણુજ ઉત્તમ ગણુાય! આવું નઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારૂં કહેવું ખરૂં છે, અન બિરબલ કરતાં ગમે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણુવાન છે; તદપી બીરબલના બુદ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણુ વખતે શાન્ત થઇ જાય એમ હું માનું છું! અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં બતાવીશ. એ પ્રમાણે કેટલીક વાતાચત થયા બાદ પાન ગુલ વહેંચ્યા પછી મીજલીસ બરખાસ્ત થઇ.

બીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે "આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર દેખતાં શિરચ્છેદ કરાવશો." એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહાર છાપ કરી તે પત્ર બીરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો અને

હુકમ કર્યો કે તમે બંને મોટા દબદબા સાથે ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર લઇ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે બન્ને જણાએ ઘટીત દબદબા સાથે પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દીવસે ત્યાં જઇ પહોંચ્યા. બાદ દરબારમાં જઇ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી એકદમ સાથે રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો. તે પત્ર વાંચવાની સાથેજ ઇરાનના બાદશાહ પોતાના સીપાઇઓને તે પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે બીરબલ અને તાનસેન બંનેને ગરદન મારવા હુકમ કર્યો. આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાનકે લેઇ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઇ રડવા લાગ્યો તે જોઇ બિરબલ બોલ્યો કે " હવે રડવાથી શું વળવાનું છે! કષ્ટ વખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે તેમજ મારા કરતા આપ ગુણમાં અધીક શ્રેષ્ટ છો કારણ કે બીરબલની જગ્યા આપને અપાવવી એવી તમારા જાતી ભાઇઓને ખુદ બાદશાહને વીનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણ બન્નેની અકકલનો મુકાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવ વડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે ' ભાઇ ! તમો મોટા પરોપકારી છો અને આપનું બુધ્ધિબળ અગાધ છે, હું આપને શરણ છું !જેથી મારૂં ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રાણ રક્ષણ કરવાની યુક્તિ યોજી મને જીવીતદાન આપો. ' આ પ્રમાણે દીનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે બ્હીશો નહીં! ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહીત થશો !

તાનસેને તે કબુલ કર્યું. બાદ બીરબલે જણાવ્યું કે " જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધસ્થાનકે લેઇ જાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે " ભાઇઓ પહેલું મારૂં માથું કાપો અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલું મારૂં માથુ કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ. '

તદંતર ચાલતા ચાલતા કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) ની જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણુ મુજબ બન્ને જણે ધામધુમ આદરી તે જોઇ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બન્ને કેવા મુર્ખ છે ! સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદ વૃત્તીથી માંહોમાંહે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પેહેલા મારૂં માથુ કાપો અને બીજો કહે છે કે પેહેલું મારૂં માથુ કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ પછી જેમ તે નામદાર હુકમ કરશે તેમ કરીશું. એમ વિચાર કરી તે બંનેને શાહની હજુર લેઇ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી; જેથી શાહ પણ તાજુબ થયો અને કહ્યું કે " મનુષ્ય માત્રને પ્રાણથી વધારે વ્હાલી કોઇ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બન્ને જણ બે ફીકરા બની અંદર પ્રથમ જાન (જીવ) આપવામાં આકળા થઇ રહ્યા હો એનું શું કારણ છે ?" એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે " નેકનામ કદરદાન એ વાત આપ અમોને પુછશોજ નહીં અને કહીશું પણ નહીં. કારણ કે એથી અમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની પાસે મોકલેલા છે તેમની આસા પુરી થશે નહીં. અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખાવીંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જો

ઇએ કે તેમાં કાંઇ ખાસ મતલબ હોવીજ જોઇએ ! એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ સ્હેજ આવવોજ જોઇએ; કેમકે જો અમારા ફક્ત આ ખુજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઇ મુશ્કેલ નહોતું; પરંતુ આપની તરફ શીરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતાં એકદમ મારૂં શીરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું, આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સબલ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે " જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહીં કરો ત્યાં સુધી શીરચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી ! ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે " જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને .બીલકુલ જવા દેવી નહી ! શાહ બોલ્યો કે " કબુલ છે. પછી બીરબલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે " અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપતો શમશેર બહાદુર છો ! એથી લડાઇ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવવ.થી ના (લા) ઇલ.જ થયા હતા, પણ હાલ મક્કેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક પીરજાદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછ્યું કે " ઇરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શા રીતે આવે ? તેના ઉત્તરમાં પીરજાદાએ કહ્યું કે " ઇર.નનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે; માટે તેનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહી; પણ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક—બેગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જે પ

હેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે ! એવું પીરજાદાનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ આ યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યા છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી. પહેલાં મારૂં અને પછી તાનસેનનું શીરચ્છેદ કરો જેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય ? શાહે કહ્યું કે " જ્યારે એમ છે ત્યારે હું મારૂં પોતાના હાથેજ નીકંદન કરવા શા માટે તઇયાર થાઉં ! બળતી લાહ્યમાં કોણ પડશે માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું તમારા શાહને મુરબ્બી સમજતો હતો પણ હવે એના બુરા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી ! આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બન્ને ઘણા નારાજ થયા અને ઉતરેલ ચ્હેરે ત્યાંથી વીદાય થયા. કેટલેક દીવસે દીલ્હી આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યા તેમ ત્યાં બનેલી સઘળી હકીકત અને પત્ર રજુ કરી ઉભા રહ્યા. પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા બીરબલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે " તમો શી રીતે જીવતા આવ્યા ? તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે " ગરીબ પરવર ! બીરબલની અકકલને ધન્ય છે અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ? એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે ' મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે બીરબલની અકકલ આગળ તાનસેનના ગુણ દટાઇ જાય ? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલનું દ્વેષી મંડળ પૃથ્વી ભણી નીહાળતું જણાયું અને ફરીથી બી-

રબલ વીષે ઝાઝી અદેખાઇ ન કરવા તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતી
જ્ઞા કરી.

વારતા આઠમી.

मश्करी करतां अवरनी, आप बने खरेखात.

મશ્કરીની મજાહ.

એક સમય ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બાદશાહને ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઇ જેથી પોતે હુરમ સાહેબ અને બીરબલ એ ત્રણ જણા રાત્રે જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયાં અને બન્ને જણાએ પહેરેલો પોશાક બદલી બીરબલના ખભા ઉપર મૂક્યો અને પોતે નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યાં બીરબલ એક પોતાના ફરજન તરીકે હોવાથી તેની કાંઇ વીશેષ અદબ રાખતાં નહોતાં, તેમ પુંઠ વાળી ઉભેલો બીરબલ તે તરફ જોઇ શકે તેમ પણ નહોતું; તેમજ ગમે તે ટલી પ્રીતી મ્હોટાં લોક રાખતાં હોય .તદપી નીતી મુજબ વર્ત્તવું એજ વ્યાજબી છે. એમ સમજી ચુપ ચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી ચંદ્રની જ્યોતી નીહાળતો હતો; તેવામાં બાદશાહે બીરબલની મીઠી મશ્કરી કરી કે " બીરબલ હાલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો બોજો લાદેલો છે કે નહી ? " આથી બીરબલ મીઠી મશ્કરીનો ભાવ સમજ્યો અને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે " નામ્દાર ! એક ગધેડાનો તો શું પણ બે ગધેડાનો બોજો મારા ખભા ઉપર હાલ લાદેલો છે ! " આ માર્મીક પ્રત્યુત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો અને પોતાની મીઠી મશ્કરી પોતાનાજ ઉપર આવી પડી તેનો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા નવમી.

દીલ્લીપતી અકબરશાહને નવીન નવીન ગ્રંથો રચવાનો અને વિદ્વાનો દ્વારા રચાવવાનો ઘણોજ શોખ હતો; તથા આર્ય અને યવન ધર્મના પુસ્તકો ઘણાંજ વાંચ્યાં હતાં, તે પઇકી આર્ય ઇતિહાસનો સાગર કે જેને માહા ભારતના નામથી ઓળખીએ છીએ તે મહાભારત શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી પોતાના મનમાં અત્યંત ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઇ અને ફરી ફરીને કઉરવ પાંડવના યુદ્ધની વાર્તા વાંચી જોઇ વિચાર્યું કે જે પ્રમાણે પાંડવોના પરાક્રમ વડે આ પુસ્તક રચાયું છે. તે પ્રમાણે મારા પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું "બાદશાહી ભારથ" એવું નામ રાખવામાં આવે કે નહિ ?" તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. એક દીવસ બીરબલ સાથે એકાંતમાં કેટલીક વાતચીત થતાં બાદશાહે પોતાના મનનો વીચાર જણાવ્યો કે "આજ દીવસ પર્યંત જે જે નામાંકિત નરવરો થઇ ગયા છે તેઓની અક્ષય કીર્તીના લેખ વાંચવામાં આવે છે જેમ કે કૃષ્ણજીનું ભાગવત, રામજીનું રામાયણ, પાંડવ કઉરવનું ભારથ તે પ્રમાણે બની શકે કે નહી ? કેમકે જે પાંડવો આખા ભરતખંડમાં ચક્રવર્તી રાજા હતા તેવોજ હાલ હું છું અને સર્વત્ર મશહુર તથા નેક ન્યાયવંત છું ! માટે મારૂં ભારથ રચાવવા ચાહું છું માટે તે વીષે ખાસ તજવીજ કરવા મારી તમને ભલામણ છે અને તેના સંબંધમાં જે જે સાહીત્ય સાધનો જોઇએ તે તે પુરાં પાડવા તઇયાર છું. તે સાંભળી બીરબલના સ્વભાવમાં અભિમાનનો અંકુરો હૃદયમાં સ્ફુરાયમાન થઇ આવ્યાં. મન સાથે વીચાર્યું કે જો અકબર-ચરીત્ર બનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક; પણ ભારથ બનાવવાનું કહે

છે, જો ના કહીએ તો તેનાં પરીણામ સારાં આવે નહી; પરન્તુ એ
વી યુક્તિ લડાવવી જોઇએ કે એની મેળેજ પોતાનું ભારથ બનાવવા
ના કહે કીંતુ દ્રવ્ય મેળવવાનો ઠીક સમય હાથ લાગ્યો છે ! વખત
આવ્યો જે જવા દે છે તે મહા મૂર્ખ પછી બહુ પસ્તાય છે, માટે
" ગયા વખત ફેર હાથ આતા નહિ " જે કાર્ય કરી લીધું
તે આપણું " મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ છે " એમ વીચા
રી બોલ્યો કે " જહાંપનાહ ! અકબરી ભારથ બનાવવું એ કાંઇ
મુશ્કેલની વાર્તા નથી ! પરંતુ જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીસ
હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચવા જોઇએ; માટે
શ્લોક દીઠ એક રૂપીયો ફક્ત રચવાનો થશે જેથી સવા લાખ રૂપી
યા થાય તેજ આપણે વીચારવાનું છે. જો બંને તરફથી બંદોબસ્ત
થશે તો ભારથ બનાવવા માટે સઘળી ગોઠવણ થવા કશી અડચણ
નડશે નહી ? જેવો સરકારનો હુકમ હોય તેમ કરવા તાબેદાર હા-
જર છે. આ સાંભળી બાદશાહે અતિ આતુરતા સાથે જણાવ્યું કે
" હીંદના બાદશાહના ખજાને શું ખોટ છે ! સવા લાખ રૂપીઆ
ખજાનામાંથી લ્યો અને ભારથ રચાવવું શરૂ કરો, પરંતુ એ ભારત
કેટલી મુદ્દતમાં રચાઇ રહેશે ! " બિરબલ બોલ્યો " ખુદાવિંદ ! છ
મહિના થતાં સંપૂર્ણ ભારથ રચાઇ તૈયાર થશે. " આ સાંભળી શા
હ ઘણોજ આનંદમાન થયો તુરત ખજાનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂ
પિયા બિરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને ખજાનચીએ પણ
તે હુકમને ઝટપટ અમલમાં આણ્યો; તદંતર બિરબલે તે પૈસા સુ
કૃત્યમાં અર્થાત તલાવ, કુવા, વાવડી, ધર્મશાળાઓ, વિદ્યાશાળાઓ
અને અન્નક્ષેત્રો વગેરે સ્થાપન કરી પોતાના જન્માંતર માટે સુખડી
પ્રાપ્ત કરી. હવે ભારથ બનાવવાનું કામ બાકી રહ્યું; તે માટે યુક્તિ

શોધતો હતો. ૭ માસ પુર્ણ થવા આવ્યા, તેટલામાં એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે "કેમ બિરબલ તમારા કહેવા મુજબ ભારથ રચવાની અવધિ પુર્ણ થવા આવી છે, માટે ભારથ તૈયાર થ શું કે નહિ ! કિંવા હજી વાર છે ! બિરબલે હિમ્મતથી જવાબ આ પ્યો કે " નેક નામદાર થોડું બાકી છે તે મુદત થતાં સુધી પુર્ણ થઇ જશે પ્રીય પાઠકગણો ! ભારથની તો એક લીટી પણ લખાણી નથી છતાં કેવા પ્રકારે હિમ્મત રાખી ઊત્તર આપ્યો તથા શી રીતે સવા લાખ રૂપિયા બચ્યા અને શાહની પ્રીતી તેવીને તેવીજ રહી તે જા ણવા ઇચ્છા છો ?

સાહેબો ! બિરબલે ઘેર જઇ કોરા કાગળોના મોટા પુસ્તકનાં હદ જેટલાં પાનાં કાપી આગળ પાછળ લાકડાની પાટલીઓ રાખી સુંદર રેશમ વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંથેલી પાટી વીંટી તે બગલમાં મારી બાદશાહની પાસે આવ્યો અને બગલમાં રાખેલા પુસ્તક ઉપર શાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે પુછ્યું કે, કેમ ભારથ પૂર્ણ થયું ? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે, ગરીબ પર- વર તૈ ાર છે. એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોઠવા મંડયો. તે જોઇ શાહ આનદી ચહેરે જોવા આતુર બન્યો. તંટલામાં બીરબલે જણા- વ્યું કે પરવરદિગાર ! ગ્રંથ તો સંપૂર્ણ થઇ ગયો છે; પરંતુ જરા થોડો મતલબ બાકી રહ્યો છે તેનો ખુલાસો હુરમ સાહેબ પાસે ગયા વીના થાય તેવો નથી. માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઇને પુછી આવું અને પછી પુસ્તક વાંચી આપ નિહાળો. એટલે તે પુ- સ્તકને જોઇ ખાત્રી થઇ કે નક્કી ગ્રંથ પૂર્ણ થયો છે એમ ધારી બીરબલને જણાવ્યું કે ખુશીની સાથે હુરમ સાહેબ પાસે જઇ જે પુછવું હોય તે પુછી આવો અને પછી અહીંયા જલદી આવી ફી-

તાબાના દેદાર દેખાડો. એટલામાં બીરબલે પુસ્તક છોડયું, પણ લખેલું છે કે કોરૂં ? તે ન દેખાડતાં જેમ તેમ બાંધી હુરમ સાહેબ પાસે જવા પરવર્યો. જનાનખાનામાં જવાની બીરબલને છુટ હતી. તેથી બેધડક હુરમ સાહેબ પાસે જઇ કુરનસ બજાવી બાંધેલું પુસ્તક આગળ મુકી અકબર ભારથ સંબંધી જે હકીકત હતી તે અથ ઇતી કહી સંભળાવી અને આ જે પુસ્તક આપની હજુર લેઇને આવ્યો છું તે તેજ છે. સરકારને બતાવ્યું, પરંતુ કાંઇક ઓછી રહેલી મતલબ પુરી કરવા માટે આપ હજુર હજુરની મંજુરી મેળવી આવ્યો છું. જો આપનો હુકમ હોય અને આપ માઠું ન લગાડો કે ગુસ્સો ન કરો તો તે મતલબ માટે આપને અરજ કરૂં. હુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું કે, બેધડક ખુશીથી પુછવું હોય તે પુછો. મને તમારા બોલવાથી જરા પણ ગુસ્સો કે માઠું લાગનાર નથી. આવું સાંભળી ચાલાક ચતુર ધુર્ત બીરબલે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે, નામદાર ! જેવી રીતે ભારતમાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદી કે જેને પાંચ ભરથાર હતા તેજ પ્રમાણે આપને પણ પાંચ ભરથાર હોવાજ જોઇએ. માટે આપના તે પાંચે ભરથારનાં નામ શું શું છે ? તે ફક્ત જાણવાની જરૂર છે ? બાકી તો બધી રીતે આ ગ્રંથ ભારથના સમાન ખ્યાતિવંત તૈયાર થઈ ચુકયો છે. તે પ્રશ્ન સાંભળતાં હુરમ સાહેબના ગુસ્સો તો અનહદ આવી ગયો પરંતુ ખાનદાન અને મોટા મનુષ્યોનો એ ધર્મ છે કે બોલ્યા પછી અબોલ ન થતાં વચન પાળવું એટલે હવે ઉપાય શો ? માટે બીરબલને જણાવ્યું કે “ બીરબલ ! તમને અને સરકારને આવી મશ્કરી કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી કે આવું ભારથ બનાવ્યું ? શું ગ્રંથને બાળવો છે ? ” એટલું બોલી લુંડીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “ આ પુસ્તકને લેઇ જા અને

સળગતી ભઠ્ઠીમા નાંખી બાળી દે તેમજ તે બળી ખાખ થઇ જાય ત્યાંસુધી તું ત્યાંજ ઉભી રહે !" આ હુકમ થતાંજ લુંડી તે પુસ્તકને લેઇ ગઇ અને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી ભસ્મ કરી અને બેગમને તે હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી બીરબલને મહા આનંદ પ્રાપ્ત થયો પરંતુ ઉપરનો ડોળ અત્યંત ઉદાસયુકત બતાવવા હુરમ સાહેબ પાસેથી ચુપચુપ છપોચ ગણી દીલગીરમય બની બાદશાહ હજુર આવ્યો અને તેને ઘણીજ નિરાશાનો સ્વાધીન થયેલો જોઇ શાહે આશ્ચર્યવડે પુછ્યું કે "કેમ બીરબલ ! શું થયું આમ એકદમ દિલગીર થવાનું કારણ શું? બીરબલે તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અથથી ઇતિ પર્યંત બનેલી બીના કહી દેખાડી, બોલ્યો કે "પરવરદીગાર ! એમાં મારો શો ઇલાજ? કેમકે ખરી વાર્ત્તા પુછ્યા વિના છુટકોજ નહતો, અને પુછતાં આ પ્રકાર બન્યો એમાં મારો શો દોષ" જો બરાબર ભારથ સમાનજ બનાવાય તો આ નવીન ભારથ પ્રાચીન ભારથ સમાન જ તમામ હક્ક ધરાવે છે કે નહિ? તે ખાસ તપાસવાની જરૂર છે. જેટલી ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામી જણાય; માટે મેં પુછ્યું, પણ હુરમ સાહેબને તો આપ સિવાય અન્ય પુરૂષ ભાઇ બાપ શામાન હોવાથી આ પ્રશ્નવડે બહુજ ગુસ્સે થયાં અને ઘણી કાળ ધનની આહુતી આપી આપે જે રચાયેલું પુસ્તક તે બાળી નંખાવ્યું હવે કરવું શું? સવાલાખ રૂપીઆ, મારી મહેનત અને ભારથ તમામ વ્યર્થ ગયાં. હવે ફરીથી તે મોટું ખર્ચ અને ખુટતી મતલબ પુરી પડાય તો ફરી તૈયાર થાય." આ સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે "આવા ભારથની મને જરા પણ જરૂર નથી. હશે જે થયું તે થયું."

બીરબલે કહ્યું કે "જેવી ખુદાવિંદની મરજી." એમ કરી આજ્ઞા માગી પોતાને ઘેર ગયો.

વારતા દસમી.

કિંચિત કરણુ કારણે. નીચ નડે તજી લાજ;
થાય ભલે નિજનું બુરૂં, (પણ) પરનું બગાડે કાજ.

"નાગાને શી લાજ."

દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટીલ કૌભંડી અને તરકટ રચનાર સ્ત્રી રહેતી હતી, તે સ્ત્રીને એક દીવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઇ કારણસર તકરાર થઇ તેથી તે (પડોસણ) નો ઘાટ ઘડવા નજરે પોતાના છોકરાને મારી નાંખી મોંઢેથી બુમ મારી તે પાપીણીએ પ્રપંચ રચી બીચારી પડોસણને ગળે પડી કે "મારા છોકરાનું ખુન કરનાર આ રાંડજ છે. હાય હાય રે ! એણે મારૂં સત્યાનાશ વાળી મુકયું. ગઇ કાલે ટંટો થયો હતો તેનું વેર રાખી આજે મારા નિરપરાધી બાળકનો હત્યારીએ જીવ લીધો પણ હું એને મારા છોકરાને મારી નાંખ્યાનો બદલો અપાવ્યા વગર કદી છોડનાર નથી." એમ કપટ કળા કેળવતી કલ્પાંત કરતી પડોસણને જઇને વળગી અને બોલી કે "રાંડ કાળા કર્મની કરનારી આ કામને પહોંચી ? બસ. ચાલ તું સરકારમાં ત્યાં તારા દુષ્ટ કૃત્યનો બદલો અપાવું છીનાલ ! ઘણા વખતનો તારા પાપનો ઘડો ભરાયો છે તે આજે ફોડી નાંખુ, જ્યારે મારા છોકરાના ખુન માટે તને શુળી ઉપર ચઢેલી જોઉં ત્યારેજ મારી ઉછળતી છાતી અને ઉકળતું લોહી શાંત થશે." એમ કહી બિચારીને ગમે તેમ બોલી સાડલાનો છેડો પકડી કચેરીમાં ધસડી

ગઈ "તમાસાને તેડું હોતું નથી." કેટલાક લોકો તે તમાસો જોવા સાથે કચેરીમાં ગયા, ત્યારે ન્યાયાસન ઉપર ખુદ બીરબલ બીરાજમાન થયો હતો તેની આગળ કૌસાંડખોર સ્ત્રીએ ફરીયાદ કરી ત્યારે તેની પડોસણ બાઈને બીરબલે તેના ઉપર તહોમત મુક્યાનું કારણ અને ખુનની હકીકત પુછી તે વિષે તે બાઈ બોલી કે, "હું તે ખુનના સંબંધમાં કશું જાણતીજ નથી. કેવળ ખોટું આળ મારા માથે મુકી નાહક મને દોષીત ઠરાવવા તરકટ રચેલું છે. આપ આ કેસમાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ નહીં વાપરશો તો હું નિર્દોષ અબળા દોષવાન ગણાઈશ." આવી રીતે બન્નેનો અરસપરસ ઉલટપાલટ તપાસ કેટલીક વખત ચલાવ્યો; પરંતુ સત્ય શું છે? તે કળવામાં આવ્યું નહિ તેમ સાથે આવેલા માણસોની શાક્ષી લેતાં પણ ફરીયાદીની વાત ખરી છે એમ જણાયું; તેમ પ્રતિવાદણ આવું ઘોરકર્મ કરે પણનહિ એમ સ્વભાવિક રીતે તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી ભાસતું હતું તે જોઈ બીરબલે તર્કશકિત ફેલાવી ફરીયાદણને કહ્યું કે "જો તને ફરીયાદણ બાઈના છોકરાનું ખુન કર્યું નથી એમ કહો છો એ વાત ખરી હોય તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર કહાડી નગ્ન થઈ ઉભાં રહો એટલે બસ છે." તે સાંભળી બાઈ બોલી કે "સાહેબ મારો જીવ જાય તે શિક્ષાને પાત્ર થવા ખુશી છું; પરંતુ જીવ જતાં પહેલા કોઈ કાળે પણ આપે હુકમ ફરમાવ્યો તે અમલમાં આણીશ નહિ. ભલે આપ માલીક છો. દોષિત ઠરાવી શિરચ્છેદ કરાવશો તો મારૂં શીર હાજર છે." આ પ્રમાણે બાઈનું બોલવું સાંભળીને તેને બહાર જવા કહ્યું અને ફરીયાદણને અંદર બોલાવી કહ્યું કે "જો તમારા છોકરાને તમારી પડોસણેજ માર્યો છે એ વાત ખરી છે તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર

દુર કરી નમ્ર થાઓ એટલે બસ. બીજા કથા પુરાવાની જરૂરનથી." આ સાંભળતાં પોતાની ધારેલી ધારણા બર આવવાની આશાએ ઝટપટ નમ્ર થવા હીલચાલ ચલાવી. તે આચરણ જોઈ બીરબલને ખાત્રી થઇ કે આ ફરીયાદણ નિર્લજ, નીચ અને કેવળ તર્કટખોર છે એમાં જરા શક નથી નહીં તો આવી બાબત સભા સમક્ષ કરવા તૈયાર થાયજ નહીં એથ વિચારી ફરીયાદણને માર મારવાનો હુકમ કર્યો, સીપાઇઓએ ચૌદમું રત્ન શરૂ કર્યું કે ખરી વાત કબુલ કરી, તે જોઇ બાદશાહ વગેરે સર્વ કોઇ તાજુબ થયા તર્કટખોર બાઇને જીવતી બાળી મુકવી એવો કઠોર હુકમ કર્યો, કારણકે ફરીથી એવા તર્કટ કરવા કોઇપણ પગલું ન ભરે માટે તેને એજ નશીયત ઠીક છે. અને એનો ધડો લઇ અન્ય પણ બુરાં આચરણો આદરશે નહીં. તેવીજ રીતે પેલી પડોસણને સદાચરણવાળી જાણી મોટા સન્માન સાથે પ્રશંશા કરી ઘેર પહોંચતી કરી અને બાદશાહ તથા શહેર નિવાસીઓ બીરબલની બારીક તપાસ માટે વખાણ કરવા લાગ્યા. કરશે તેજ ભરશે.

વારતા ૧૧ મી.

અકુલીન કુલીન થવા ચહે, પણ કદી કુલીન બને નહી;
શું કાચ તે મણિ રત્ન સમ, ધણુનાજ માર શકે સહી.

" બદમાસ ગુલામ અને બાબુ શેઠ. "

એક ધનાઢ્ય બાબુને ત્યાં એક ગુલામ સીદી નોકરી કરતો હતો, તેના ઉપર બાબુની સારી મોહ મમતા હતી. એક વખત તે ગુલામને કાંઇ કારણસર બાબુએ ઠપકો આપ્યો તેથી ગુલામ સીદી

ભાઇનો માગજ છેક અસમાન તરફ ઉડી પડયો. "**ચાંદભાઇને ભેંશને ડાબું કેમ કહેવાય.**" સીદીભાઇના મનનાં એવી ખુમારી ચઢી આવી કે "બસ અહીંયાં રહેવુંજ નહીં! શું દીયર માટે દીકરી જણી છે?" મારૂં કીસમત જોરવાન હશે તો '**તેરે મંગન બોહુત હુય તો મેરે ભુપ અનેક**' '**ઠાકરને ચાકર ઘણા અને ચાકરને ઠાકર ઘણા.**' એમ વિચારી ત્યાંથી છ પાંચ ગણ્યા. દુર દેશ જઇ વસવું એમાં સાર છે એવું સમજી દીલ્લી શહેરમાંઆવી રહ્યો અને કામધંધે વળગ્યો. બાબુશેઠે વહાલા ગુલામનો ઘણો શોધ કર્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહીં તેથી જાણ્યું કે કાળનો મારેલો ક્યાંક જતો રહ્યો હશે એમ વિચારી તેની આશા મુકી દીધી.

એક વખત તે બાબુ શેઠને કોઇ કાર્ય પ્રસંગે દીલ્લી જવું પડ્યું ત્યાં પેલો ગુલામ તેમની નજરે પડ્યો એટલે તેને બોલાવ્યો પણ "**નિમાજ પડતા મસીદ કોટે વળગી**" તેવો પ્રકાર બન્યો ઉલટો ગુલામ ગજે પડ્યો કે "કેમરે ગુલામ! આટલા દીવસ કયાં નાશી ગયો હતો? ઠીક થયું કે આજે તારો પત્તો લાગ્યો! ચાલ હવે થા આગળ!" આ વિપરીત વાકયોચ્ચારથી બાબુશેઠ મહા વિસ્મય પામ્યો. "**શું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે છે?**" અરે તું મારો ગુલામ છે કે હું તારો ગુલામ છું? જરા મ્હોં સંભાળી બોલ? કોણ ગુલામ છે તે સૌ સૌની સીકલજ કહી આપેછે. છેક શું નિમકહરામી આદરે છે! આખર જાત ઉપરજ જાય છે?" આ સાંભળી ગુલામ ઘણો ખીજવાઇ બોલ્યો કે "બેસ! બેસ! શાહણુવત ન ચલાવ!! પાજીના પાદશાહ! છાનોમાનો આગળ થાય છે કે નહીં? નહીં તો જોયું છે આ જુતું?" એમ બન્નો જણની વચ્ચે ઘણી તકરાર થઇ, છેવટે ન્યાયમંદીરનો તેમને આશ્રય લેવો

પડયો. કચેરીમાં બેઠેલા લોકો અને અમલદારો પણ આ ચમત્કારી તકરારનો મામલો જોઇ આશ્ચર્ય બન્યા; બીરબલે કેટલીક મીનીટસુધી આ કેસ વિષે વિચાર કરી હુકમ કર્યો કે "આ સામા મકાનમાં બન્નેને જુદીજુદી બારીમાંથી ડોકાં બહાર કઢાવી ઉભાં રાખો. સીપાઇએ હુકમ પ્રમાણે બન્નેને અલગ બારીમાંથી ગરદન બહાર કઢાવી ઉભા રાખ્યા. બાદ બીરબલે હુકમ કર્યો કે "જુઓ છો શું ગુલામનું ડોકું તરવારથી ઉડાવી જુદું કરો." આ હુકમ સાંભળતાની સાથે ખરા ગુલામે ડરીને તરત ડોકું બારીની અંદર લઈ લીધું અને બીજો તેમને તેમજ નિર્ભયપણે ડોક રાખી ઉભો રહ્યો હતો, આથી બીરબલ જાણી ગયો કે "જે ડરી ગયો તેજ ગુલામ છે અને અડગપણે ઉભો રહ્યો તે શેઠ એમાં જરા શક નથી!" એમ નિશ્ચય પર આવી બાબુશેઠને તાબે થતા પેલા ગળેપડુ ગુલામને ફરજ પાડી અને આખર શેઠના સ્વાધીન ગુલામને થવું પડયું. આ કેસનો ફેસલો જોઇ શાહ તથા કચેરીએ બીરબલની અક્કલ વિષે ઘણી સુંદર તારીફ કરી ધન્યવાદ આપ્યો.

વારતા બારમી.

જગમાં પ્રબળ પ્રતાપી તું, ચિન્તા વિશાળ વિત્ત;
સુર મુનીવર નર નારિનાં ચિત્ત બગાડે ખચિત.

એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું?

કોઇ એક બ્રાહ્મણ પોતાના દેહનું કલ્યાણ અને પાપના પુંજને દહન કરવા કાશીની યાત્રા કરવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ તેના મનમાં એક મહા મુઝવણ એ હતી કે ઘણી મહેનતે જીંદગીમાં મેળવેલા એક

હજાર રૂપિયા પાસે હતા તે કયાં મૂકીને કે કોને સોંપીને જવા ! તે વિચાર રાત દીવસ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો અને તે વીચાર યાત્રા કરવા જવામાં બાધારૂપ થઇ પડયો હતો. એક સમય તેના ગામમાં વસતો એક બુઢો ફકીર ઘણોજ લાયક અને પ્રમાણિક ગણાતો હતો, તે દર સંધ્યાકાળે સ્વાલ નાંખતો ફરતો હતો તે તેની નજરે પડયો અને તેના મનમાં સુઝી આવ્યો કે આ વૃદ્ધ અને અને પ્રમાણિક સાંઇને જો મારા રૂપિયા સોંપીને જાઉં તો જરા પણ બગાડ થશે નહિં અને પુનઃ પાછો હું આવીશ તે વખતે તુરત મને પાછા સોંપશે એમાં બીલકુલ શક નથી !" એમ નીશ્ચય કરી બીજે દીવસે હજાર રૂપીયાની પોટલી બાંધી તે ફકીરને તકીએ ગયો અને જઇને સાંઇ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે "સાંઇ સાહેબ ? હું મારા ધર્મનું મોટું તિર્થ જે કાશીજી કહેવાય છે ત્યાં જવા ધારૂં છું, મારી પાસે આ એક હજાર રૂપિયા છે તે જો સાથે લઈ જાઉં તો રસ્તામાં ચોર ઠગ મળે અને લુંટી લેઇ જાય માટે તે આપની પાસે મૂકી જવા આવ્યો છું. એ સાંભળી ફકીર બોલ્યો કે 'નહી ? નહી તે વાત વિષેનો એક શબ્દ પણ ઉચરશો નહિ, અમે ફકીર લોકો દરગાહમાં પડયા રહેનાર, જગતની મોહમાયા જાળ તોડી ઉદાસીન બની કેવળ માલિકનું ભજન કરવા આ વેષ ધારણ કર્યો છે તેને આ ખટપટમાં પડવું એ બિલકુલ યોગ્ય નથી માટે તમે તમારૂં ધન કોઇ બીજાને ત્યાં જઇને સોંપો." આવું સાંઇનું બોલવું સાંભળી બ્રાહ્મણને અત્યંત પ્રતિતી થઇ કે કેવળ આ ફકીર શુદ્ધ નિષ્ટાવાળો અને નિસ્પ્રેહી છે માટે તેને ત્યાંજ રૂપિયા મૂકવા ? એમ ધારી સાંઇને વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે "સાંઇ મૌલા ! આપ ગમે તેમ કહેશો પણ આ રૂપિયા આપનાજ મુકામમાં મૂકી જવાનો છું ? મને ગામમાં આપના શિ-

વાય કોઇનો ભરોંસો નથી આપને આ અરજ માન્ય કર્યા વીના છુટકો થનારજ નથી ?" બાદ સાંઇએ વિચાર્યું કે "આ બ્રાહ્મણને જેમ જેમ હું ના કહીશ તેમ તેમ એ માનનાર નથી માટે દરગાહની જગ્યા ઘણી મોટી છે એક ઠેકાણે ભલે દાટી જાય આપણે એના રૂપિયાની શું જરૂર છે ? જ્યારે આવશે ત્યારે કહાડી જશે. એમ વિચારી કહ્યું કે ભાઇ જ્યારે તમારો એવોજ વીચાર અને વિશેષ આગ્રહ છે તો જ્યાં તમોને ઠીક લાગે તે જગ્યોએ તમારે હાથેજ ખાડો ખોદી તેમા રૂપિયા રાખી સરખુ કરી જઓ જ્યારે તમારે જોઇએ ત્યારે કાહાડી જજો. આથી બ્રાહ્મણ ખુશી થયો અને યોગ્ય જગ્યાએ નિશાની રાખી રૂપીયા ભંડારી દીધા અને ત્યાંથી સાંઇની રજા લેઇ ચાલતો થયો. તદનંતર પોતે નિર્ચિંત બની કાશીજીની યાત્રાએ ગયો, ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી વિશ્વનાથજીને જળ, ચંદન પુષ્પ અક્ષત, બીલપત્ર, નૈવેદ્ય ચડાવી કૃતાર્થ જન્મ માનતો ગયાજી, બદ્રીનાથજી, હરદ્વાર, સેતુબંધ રામેશ્વર, દ્વારકાંનાથ, મરથુાં, પ્રયાગ, આદી યાત્રા કરી બે વરસે પાછો આવ્યો; પરંતુ પેલા સાંઇએ તો કેટલોક વખત બ્રાહ્મણની વાટ જોઇ પણ તેનો પતો ન જણાવાથી પોતાનું પેલા રૂપીયા જોઇ મન બગડ્યું અને દાટેલા હતા ત્યાંથી કાહાડી લઇ પોતાના કબજે કર્યા આપણને હાથો હાથ સોંપ્યા છે? કે સાક્ષીદાર છે માટે એ તો કાંઇ નહિ ? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે, ઉંચો નીચો પગ પડ્યા વિના કાંઇ પૈસો એકઠો થતોજ નથી રળે તો માત્ર રોટલા ખર્ચ નીકળે છે, ઘણા દિવસ પ્રમાણિક પણે વર્ત્યો પણ પૈસો જોયો નહિં; તેમ દુનીયામાં મારી પ્રમાણિકતા છવાયલી છે જેથી તેનું ગળે પડવું કોઈ માનનાર નથી અને આપણને ખુશીથી આ રકમ પચી જશે. એવી બદદાનત થવાથી બિચારા

બ્રાહ્મણના નાણાં હજમ કરી દીધાં. જ્યારે બ્રાહ્મણ ઘેર આવી પ- હોંચ્યો ત્યારે પોતાનો માલ પાછો આણવા વિચારણા થઇ સાંઇની પાસે ગયો અને પૈસા લેઇ જવાની માગણી કરી તે સાંભળી ફકીરે જવાબ આપ્યો કે મને શું ખબર છે કે તું પૈસાનું પૂછે છે? મૂકયા હોય ત્યાં જો. બિચારો બ્રાહ્મણ ગાભરો બની રૂપિયા દાટેલી જગ્યો- એ ખોદી જોયું તો અંદર કશું મળે નહિં, તે જોઇ બ્રાહ્મણ વિસ્મય થયો! અને નિરાશાને સ્વાધીન થઇ વિચારના વાયુમાં ગર્ક બન્યો. "અરે ભગવાન? હવે શું ઉપાય કરવો? ફકીરે લુચ્ચાઇ કરી માલ પચાવ્યો એમાં જરા શક નથી! આ કરતાં તો યાત્રાએ ગયો ત્યાં પુન્ય કે પરમાર્થ નિમિતે ખર્ચ્યા હોત તો પરલોકની ખર્ચી થાત; પરંતુ આ તો "ગાય દોહીને કુતરાને દુધ પાયું." કદાચ એ એમ કહે કે કોઇ લેઇ ગયું હશે? તો તે પણ ખોયું; કેમકે તે વખતે કોઇ પણ હતું નહી, ફકત અમે બેજ હતા માટે તેણેજ ગડ- બડ કરી છે એ વાત તો "સોળ વાલને એક રતી છે" પણ હવે કરવું શું? માલ મળવાની આશા અને ફાંફાં મારવા ફોકટ છે, સાક્ષી નહિં, પુરાવો નહિં! હાય! વીના કારણે વિશ્વાસથી ફસાઇ "ઘેટે કપાસ ખાવા જતાં ગાંઠની ઉન પણ ગુમાવી." તેવો ઘાટ બન્યો! બોલવાથી કે બકવાથી શું વળે, મુગે મોઢે છ પાંચ ગણ્યા શિવાય અન્ય ઇલાજજ નથી. અરેરે! છેવટે ગુપચુપ ઘેર જઇ ભીક્ષાવૃત્તિ કરી પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો! શિવ!! શિવ!!!"

એમ શોક સમુદ્રમાં ડુબકી ખાતો ખાતો ઘેર ગયા. એક વ- ખત તેના મનમાં સુઝી આવ્યું કે "બાદશાહ હજુર જાઉં અને વ- ખતે બુદ્ધિશાળી પ્રધાન મંડલ દ્વારા કાંઇ ઈન્સાફ મેળવું, તો ખરો

કે કેવા કેવા દિર્ઘદ્રષ્ટી ચલાવનારા અને અક્કલ બહાદુર નરો છે ? એમ ધારી બાદશાહ હજુર ગયો અને હાથ જોડી દીન વચને પોતાની તમામ હકીકત નિવેદન કરી બાદશાહ બનેલો બનાવ સાંભળી આશ્ચર્યંતા તથા સાથ વીચારમાં પડયો કે "જે ફરીયાદમાં સાક્ષી પુરાવા નથી તેનો ઇન્સાફ કેવા પ્રકારે કરવો કે તેમ ફકીરને અને આના વચ્ચે થયેલી ગડબડમાં શું સત્યતા છે ? તેનો પણ શા આધારપર નિર્ણય લાવવો ? એમ વિચારી બીરબલ સામું જોયું કે બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે "ખુદાવિંદ ! આટલી બધી ફીકર કરવાની કશી જરૂર નથી ?તેનામદારનો હુકમ હોય તો હાલ એ બ્રાહ્મણના નાણાં બ્રાહ્મણને અપાવું આપના મોટા પગાર તથા નિવાજ બેઠે બેઠે ખાઉં છું તે શા માટે ? કે અગવડ અને તાજુબી ભરેલો બનાવ કિંવા ગહન રાજખટપટના મામલામાં ચાલતી અક્કળ ખટપટો અને વિચિત્ર ફરીયાદોના ધુચવાઇ ગયેલા કોકડા રૂપ ઘોંટાળા આવી પડે તે વખતે બારીકથી દીર્ઘદ્રષ્ટી તર્કશકતી અને શામ, દામ દંડ, ભેદ વાપરી તેનો તત્વ શોધી નીસ્તાર લાવવો એજ મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ ? માટે આપને ઉદવીધ્ન બનવાનું પ્રયોજન નથી. તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે "બહુ સારૂ, આ વાર્ત્તાનો કેવી રીતે નિસ્તાર લાવો છો તે જોવાને આતુર છું તદંતરે બીરબલે કીમતી દાગીના તથા જવાહીર લાવી તેની એક પોટલી બાંધી એક નોકરને હાથમાં આપી અને તે મનુષ્યના કાનમાં કાંઇક વાત કહી ફકીરને ત્યાં મોકલ્યો હવે તેને ગયાને કેટલીક વાર થઇ ત્યારે તે ફરીયાદી બ્રાહ્મણને બિરબલે કહ્યું કે "હાલ મારા મોકલેલા માણસને અને ફકીરને વાતચીત થતી હશે માટે તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપીયાની ઉઘરાણી કરો એટલે એ ગુપચુપ તમારા રૂપીયા આપીજ દેશે

એ હુકમ થતાંજ બ્રાહ્મણ ફકીરના તકીયા તરફ રવાના થયો. હવે જે બીરબલે પ્રથમ મોકલેલો માણસ તે કીમતી દાગીના અને જવાહીરની પોટલી લેઇ પાસે જઇ પહોંચ્યો અને પગે લાગી સાંઇને અરજ કરવા લાગ્યો કે "સાંઇ સાહેબ મારો ભાઇ પરદેશ ગયેલો છે તે આ તરફ આવવાનો હતો; પરંતુ આજકાલ કરતાં ઘણો વખત થયો છતાં હજુ તે આવ્યો નહિં અને હું વાટ જોઇ અધીરો બન્યો, છેવટે મેં વિચાર કર્યો કે તેની તપાસ કરવા જવું એજ બહેતર છે; પણ એક મને મોટી અડચણ નડવાથી હું મારી ઉમેદ બર લાવી શકતો નથી માટે આપને એ સંબંધી અરજ કરવાની એ છે કે મારી પાસે કેટલાક કીમતી દાગીના અને જવાહીર છે તે આપને સોપવા આવ્યો છું; કારણ કે વીચાર કરી જોતાં મને આપ શિવાય કોઈ મનુષ્ય આ શહેરમાં ભરોંસાદાર માલમ પડયું નહિં તેથી હું આપને સોપવા આવ્યો છું માટે આપ તેને ઠેકાણે મુકો. આ સાંભળી સાંઇ બોલ્યો કે "બચ્ચા એ અમારા ફકીર લોકોનું કામ નહિં! ધન દોલત અને માયાની જાળમાં જો પડવું હોત તો ફકીર શા માટે થાત "ફકીરોંકો દોલતકી પરવા નહિ" માટે તું કોઇ બીજાને ત્યાં જઇ તારો માલ, સોંપ, હું તારા માલને અડવા ચાહતો નથી? આવું નિસ્પ્રેહતાવાળું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે "સાંઇ બાવા! બીજા કોઇને આ ધન સોંપવા હું ચાહતોજ નથી; કેમકે એતો ભરોસાનું કામ છે? તેમજ આપ સરખા ઓલીયા સાંઇ મહેલા બીજાના ધન માલને પથ્થર સમાન ગણે છે તેમ માટે હું આપની પાસે માલ મૂકવા આવ્યો છું વાસ્તે આપ મારો માલ સંઘરો એવું કહી તે પોટલી સાંઇને બતાવી, સાંઇએ પોટલીમાંનો કીમતી માલ જોયો કે મન ચળાયમાન થયુ, તે માલ સંગ્રહવાની આશા ઉત્પન્ન

એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે "ફ્કીર સાહેબ ? મારા જેવા બીજાના માલનો પણ પસાર કરવાની જરૂર કરશો નહિ ! અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ સોંપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો આવું બ્રાહ્મણનું બોલવું સાંભળી ફ્કીરે વિચાર્યું કે આ માણસ જો બ્રાહ્મણની તકરાર જાણશે તો શંકાને પાત્ર થશે અને પોતાની મેળે 'ઘેર બેઠે ગંગા આવી છે તે પાછી જશે ? તેમ બ્રાહ્મણના રૂપીયા આ કીમતી માલ આગળ કશી વીસાદમાં નથી; માટે તે રૂપીયા આપી દેઉં તો આ માલ આપણને પચશે, નહિ તો મોટો લાભ આવેલો ગુમાવી બેસીશ એમ વીચારી બ્રાહ્મણને કહ્યું કે શું તમે દીવાના થયા છો ! એક જગ્યોએ માલ રાખી બીજીજગ્યોએ જુઓ તો તે શી રીતે મળે ! તમારો માલ (આંગળીથી ઇસારો બતાવી) પેલા ખુણામાં રાખેલો છે ત્યાં ખોદીને જુઓ પછી નાહક કોઇને બદનામી આપજો ? બ્રાહ્મણે ફ્કીરની બતાવેલી ઇસારત પ્રમાણે ખોદી જોયું તો પુરેપુરા પોતાના રૂપીયા હાથ લાગ્યા અને તે લેઇ સાંઇની માફ માગી રસ્તો માપ્યે. સંજ્ઞા ગોઠવી રાખ્યા મુજબ એક માણસે જવાહીરવાળા માણસને આવી કહ્યું કે તમારો ભાઇ ઘેર આવી પહોંચ્યો છે તે સાંભળી સાંઇ પાસેથી રજા માગી હર્ષઘેલો બની જવાહીર લેઇ રસ્તો માપ્યો તે જોઇ સાંઇએ વિચાર્યું કે એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું ?

વારતા ૧૩ મી.

બળથી બુદ્ધિ આગળી, જો ઉપજે તત્કાળ.

પંચોપાખ્યાન.

એક દીવસે બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, " બળદનું દુધ લાવી આપો. " બીરબલે વીનંતી કરી કે, " બહુ સારૂં; નામદાર. " તદંતર એક ઘોડાને નદીમાં લઇ જઇ ઉભો રાખી તેને ખરેરો અને માલેસ કરવા લાગ્યો. આ બનાવ ખુદ બાદશાહના જોવામાં આવ્યો. જેથી બીરબલને પુછયું કે, " આ શું કરવા માંડયું છે ? " બીરબલે અરજ કરી કે, " પરવરદિગાર ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છું. " બાદશાહે અત્યંત આશ્ચર્યતાથી પુછયું કે, " શું દિવાના થયા છો ? શું ઘોડાની ઘોડી થઇ કયાંએ સાંભળી છે ? " બીરબલે જવાબ આપ્યો, " ખાવિંદ ! જ્યારે ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે બળદનું દુધ પણ કયાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ? " તે સાંભળી બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની યુકતીની તારીફ કરી.

વારતા ૧૪ મી.

યોગ્ય સમય વાપર અરે ! તર્કબુદ્ધિ તત્પેવ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછયું કે " બીરબલ ! આપણા દીલ્હી શહેરમાં કેટલા કાગડા હશે ? " આવો તર્ક સાંભળતાંજ બીરબલ બોલ્યો કે, " ખાવિંદ ! આપણા દીલ્હી શહેરમાં સાઠ હજાર પાંચસો ને બાવન કાગડા છે. " શાહે જણાવ્યું કે " કદાચ એથી વધતા ઓછા હોય તો ? " બીરબલ બોલ્યો કે, " હજુર !

જો મારી ગણત્રીથી ઓછા થાય તો એમ જાણવું કે એટ । કાગડા પોતાના ભાઇબંધોને મળવા બહારગામ ગયા છે અને વધારે થાય તો એમ સમજવું કે બહારગામથી એટલા કાગડા તેમના ભાઇબંધોને મળવા અહીંયા આવ્યા છે. ” આ તર્કશકતી વાપરેલી જોઇ બાદ-દશાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા ૧૫ મી.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછયું કે, બીરબલ ! ચાડી કરનારને શું શીક્ષા કરવી યોગ્ય છે? બીરબલે પોતાની ચાડી કરનારાઓનો ઘાટ ઘડવાનો દાવ આવ્યો જાણી બોલ્યો કે, ગરીબપરવર ! ચાડી કરનારને તેના કાનચ્છેદ કરવાની શીક્ષા યોગ્ય છે! આ સાંભળી શાહ બોલ્યા કે, બરોબર છે. તે ચાડી કરનારાઓ કાનમાં આવી પારકી આડી અવળી વાતો ભરવે છે. તેમજ તેઓ ખોટી ન પગી વાત સાંભળી બીજાનું અનીષ્ટ કરવા ધારે છે. માટે કાનચ્છેદ કરવામાં આવે તો બેશક ચાડીઆ ચાડી કરતા અટકે એમાં જરા શક નથી. એમ કહી શાહ બીરબલની આવી યુકતી માટે વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૬ મી.

હોય ભલે હિમ્મત બહાદુર પણ છેવટે ચોર તણા પગ કાચા.

દીલ્લી શહેરમાં વસતા એક મોટા શાહુકારના ઘરમાં ચોરી થઇ. તેનો તપાસ ઘણોજ કર્યો, પણ કશો પત્તો લાગ્યો નહિ. છે-

માટે બીરબલ હજુર તે શાહુકારે ફરીઆદ કરી. બીરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ ઉલટપાલટ સવાલ જવાબ વીગેરેથી કરી; પરંતુ કશો દાખલો બેઠો નહીં. તેથી બીરબલે એક યુક્તી વીચારી ચાર વાંસની સરખા માપની લાકડીઓ મંગાવી અને તે શેઠના ચાર ચાકરદાર નોકરોને આપી કહ્યું કે, ભાઇઓ! સહુ સહુને આપેલી લાકડી એકેક રાત પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી એટલે હું ખરા ચોરને મારા આ સાચા ઇલમવડે તરત પકડી કહાડીશ. કેમકે એ ઇલમના જોરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રાતમાં ચાર આંગળ વધી જશે. આ પ્રમાણે કહી બીરબલે દરેકને એકેકી લાકડી આપી. બીજે દીવસે તે ચારે જણા બીરબલની પાસે બીરબલે આગલે દીવસે તેમને રાખવા આપેલી લાકડીઓ લઇ હાજર થયા; પરંતુ તે ચારમાંથી એક જણે (જેણે ચોરી કીધી હતી તેણે) જાણ્યું કે તેની પાસેની લાકડી બીરબલના કહેવા પ્રમાણે વધી જશે અને આપણે ચોર ઠરીશુંજ. માટે પ્રથમ જો ચાર આંગળ કાપી નાંખુ એટલે ઇલમ પછી શું કરનાર છે? એમ વીચારી તેણે તેજ પ્રમાણે કર્યું, કહ્યું છે કે “ ચોર પોતાનું ડહાપણ ડોળી પોતે પોતાના હાથેજ ચોર બને છે. ” ચોરી અને જારી ઘણો ચાલાક પુરૂષ હોય તો છ માસ લગી છુપી રાખી શકે છે. પરંતુ આખર પ્રગટ થયા વીના રહેતી નથી. “ પાપ પોતાની મેળેજ પ્રકાશમાં આવે છે. ” જ્યારે ચારે જણ પોતપોતાની લાકડી લઇ ઉભા રહ્યા કે બીરબલે એક પછી એકની લાકડી લઇ માપી જોઇ. જેની લાકડી ચાર આંગળ કાપી નાંખેલી જણાઇ તેને તરતજ એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું કે, ચોરીનો માલ ક્યાં છે? જલદી લાવી હાજર કર, નહિ તો તારી ચામડી ઉખાડી તેમાં લુણ ભરવા

માં આવશે. શું તારા જાણવામાં નથી કે આ અદલ ઇનસાફી અકબરશાહનું રાજ્ય છે? બીરબલની આવી ધમકી સાંભળી તે ચોર ગભરાયો અને માલ કબુલ કરી રજુ કર્યાં તેમજ શાહુકારને ગયેલો માલ પુરેપુરો અપાવ્યો.

વારતા ૧૭ મી.

બોલી બોલ અમોલ હૈ, બીન તોળ્યાં મત બોલ;
પહેલે ભીતર તોલકે, પીછે બહાર ખોલ.

સત્તાવિસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે?

એક સમય કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એક પ્રશ્ન કર્યો કે, સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે! સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતી અનુસાર બોલ્યા કે, ખુદાવીંદ! સતાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી ૧૮ રહે. અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગલ્લાંતલ્લાં ગણવા લાગ્યા. છેવટે બીરબલ તરફ જોઇ બાદશાહે ઉપરનોજ પ્રશ્ન તેને કર્યો. તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે, ખલકના ખાવીંદ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વરસાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતીકુળ થયાં અર્થાત નવે નક્ષત્ર વરષ્યા વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા? ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ? આ ગૂઢ આશય પ્રદર્શીત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુ કોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા અને સહુ કોઇ બીરબલની અગાધ બુદ્ધિકૌશલ્યતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૮ મી.

" સમયજ વર્તે તેજ સુજાણ, નહિ નર નહિ પણ ખર જાણ. "

અકલની કસોટી.

એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં મોઢું ધોઇ ખીજમતદારોની અકલ જોવા ખીજમતદારને કહ્યું કે "જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો." કોને બોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું; તેમ ફરી પુછાય પણ કેમ? તેથી ખીજમતદારો આમથી તેમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા અને કોને બોલાવી લાવવો તે વિષે ગડમથલ કરવા લાગ્યા તેવા સમયે બીરબલે આ લોકોને ધાભરા બનેલા જોઇ પુછ્યું કે "કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો?" તે સાંભળી અરજ કરી "સાહેબ ખુદાવીંદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો, પણ કોને બોલાવી લાવવો તે ફરમાવ્યું નથી માટે મહા મુઝવણમાં પડ્યા છીએ, આપ કાંઇ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ નહીં તો નોકરી જવાનો સમય સાંપડ્યો છે! એવી દીનતા યુક્ત વાણી સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે "તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે બાદશાહ સાહેબ શું કરતા હતા?" હજુરીઆએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું "મુખ ધોઇ ઉભા રહ્યા હતા." બીરબલે કહ્યું કે "જાઓ ત્યારે હજામને બોલાવી લાવો." આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમાણે હજામને બોલાવી બાદશાહ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે "ખુદાવિંદ! બોલાવી લાવ્યો" બાદશાહે કહ્યું "કોને!" ખીજમતદારે જણાવ્યું "હજામને બોલાવી લાવ્યો" તે જાણી શાહ વીસ્મય થયો અને વિચાર્યું કે આ બુદ્ધિ ચાતુર્યતા ખીજમતદારો પૈકી કોઇની હોય એમ સંભવ થતો નથી; પરંતુ કોઇ અન્યની હોવી જોઇએ! એમ

વીચારી ઉલટ સુલટ તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે આ બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુર્યતા છે! તે જાણી શાહ ઘણો બીરબલની તારીફ કરતો પોતાના હજુર બુદ્ધિનિધાન નર રત્નો છે એવા તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

વાર્તા ૧૯ મી.

"કદી ન કરો કોઈ ભૂલીને, વણિક તણો વિશ્વાસ."

જે અંબે ઉચરાય,

એક વીશ્વાસુ માણસે પોતાના વીશ્વાસુ વાણીયાને ત્યાં એક હજાર રૂપીયા અનામત મૂકયા હતા, કારણ કે પોતાના છોકરાઓથી છાની રકમ વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ લાગે તેવા ઇરાદાથી મૂકી હતી તેને કેટલોક કેટલોક વખત થઇ ગયો બાદ જરૂર પડતાથી તેણે વાણીયા પાસે જઇ પોતાની મુકેલી અનામત પાછી માગી ત્યારે વાણીયો બીલકુલ ઇન્કાર ગયો. તેણે ઘણાં કાલાવાલા કર્યા પણ "સાકરનો હીરો ગળયો" તે મુજબ કરી ઉલટો તકરાર કરવા લાગ્યો; છેવટે બન્ને જણા કચેરીમાં લઢતા લઢતા ગયા. થાપણ મુકનારે ફરીયાદ નોંધાવી પ્રતીવાદીને પુછતાં જણાવ્યું કે "ગરીબ પરવર આ ડોસો ગજેપડુ છે! પૂછો એના ત્રણે છોકરાઓને બોલાવીને તેઓ ફરીયાદીની વાતને વજનદાર કહે તો પછી આપ જેમ ફરમાવશો તેમ હું હુકમને તાબે થઇશ આ સાંભળી સરકારે સીપાઇ મારફતે ફરીયાદીના છોકરાઓ બોલાવી રૂપીયા વીષેની વારતા પુછી તો તેઓએ જણાવ્યું કે "સરકાર સાહેબ! અમારા બાપની હમણાં ડાગળી છટકી ગઇ છે. "દીવાનો થઇ ગયો છે; માટે તેની ફરીયાદી ઉપર કશું પણ વજન રાખવા જેવું નથી. પણ કોઇ આબરૂદારની આબરૂપર

નાહક હુમલો કરે તેવી કેઢંગી રીત માટે ઘટતો ઉપાય લઇ તેને સાસન અપાય તો ઠીક; કારણ કે તે શિવાય તેમનો જીવ ઠેકાણે આવશે નહી!" આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવું સાંભળી ફરીઆદીને પુછ્યું કે "આ વીષે હવે શું બોલવા માગો છો?" તે સાંભળી ડોસે અરજ કરી કે "નેકનામદાર! એ બોલવા માગું છું કે હું દિવાનો નથી! છોકરા કે કોઇ પૈસા સાથેજ સગાઇ ધરાવે છે એ આપ સાહેબની અજાણ્યું નથી! મારી પાસે કશું નથી એમ મેં છોકરાઓને દર્શાવ્યું તેથી મને તેઓએ તજી દીધો છે; મેં વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણીઆને છોકરાઓ ન જાણે તેમ રૂપીયા સોંપ્યા હતા તે વખતે કોઇ સાક્ષી નહોતું માત્ર આંબાના ઝાડ તળે ગણી આપ્યા અને એ લઈ ગયો!" આ પ્રમાણે ફરીયાદીનું બોલવું સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે "જ્યારે આંબા નીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શું ફીકર છે?" જાઓ આંબાને જઇને કહો કે "નામદાર સરકાર તને મારાવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેલ છે માટે તે વિષે તારો શું વીચાર છે? અને તું કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા ચાહે છે?" આવું આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાજનોને નવાઇ જેવું લાગ્યું! વાદી ત્યાંથી તે આંબાની તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે બીરબલે મકુજ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે "હજુ સુધી વાદી ઝાડ પાસે જઇને કેમ આવી પહોંચ્યો નહીં? કેટલી બધી વાર! તે સાંભળી પ્રતિવાદી 'જે અંબે ઉચરાય' તેવા પ્રકારે બોલ્યો કે "તે ઝાડ દૂર છે એટલે વાર તો લાગેજ!" આ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "જ્યારે તે ફરીયાદીની થાપણ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદ્દન ખોટી છે તો તને શું ખબર? કે તે ઝાડ દુર છે માટે મારી ખાત્રી આ તારા

શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આંબાના ઝાડ તળે ફરીયાદીની થાપણ ગ્રહણ કરી છે એમાં જરા શક નથી ! માટે જલ્દી આપી દે નહી તો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થઇશ !' આથી તે પ્રતીવાદી ગભરાયો અને ચુપચુપ તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપીયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન કર્યાં. આ જોઇ બાદશાહ અને કચેરી મંડળ બિરબલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યું.

વાર્તા ૨૦ મી.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચપદ, નમ્ર બને નિરાધાર;
દયા ક્ષમા સુ ઉદારતા, અધિક કરે ઉપકાર.

કુલીનની કુલીનતા !

એક દિવસ એક વૃદ્ધ કારીગર બીરબની પાસે આવ્યો. આવવાનું કારણ એ હતું કે વિદ્યા હુન્નર જે મનુષ્યને સ્વાધીન હોય છે લક્ષ્મી સ્વાધીન હોતી નથી તેની બિચારો દ્રવ્યની સહાયતા માટે અરજ કરવા લાગ્યો કે " મહારાજ ! હું હુન્નરી માણસ છું; પરંતુ હવે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઇ છે એટલે વિશેષ મહેનતવાળાં કામ કરવામાં અશક્ત છું આપ જાણો છો કે વિદ્યાને અને લક્ષ્મીને શોકયોના ખાર છે ! જેથી બહુધા કરીને જ્યાં વિદ્યા ત્યાં લક્ષ્મી અને લક્ષ્મી ત્યાં વીદ્યા ભાગ્યેજ વાસ કરે છે. તોપણ એ વાતે દિલગીર ન થતાં હુ એમ માનું છું કે " **હુન્નર અજ સાચો કિમતી હીરો છે.** " અને આપ જેવા કદરદાનો ખુઝ જાણે છે. નામદાર ? હમણાં પંદર દિવસ ઉપર વળી મારા નશીબે મારો એકનો એકજ કમાઉ દીકરો મરણ પામ્યો છે; તેથી મારી હીમ્મત હારી બેઠો છું એટલે

હું લાચારીમાં ગયો છું; માટે આપ મને થોડી ઘણી દ્રવ્યની સહાયતા અપાવો! આપની ઇશ્વર સદા જય કરશે."

આ સાંભળી બીરબલે થોડા રૂપીયા અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે "હાલ તમારા પોષણ માટે આ જુજ રકમ લેઇ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાના આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટક્કર ખવડાવનાર એક હીરો બનાવી લાવો એટલે સર્વ ઉપાધી મટી જશે." તે સાંભળી કારીગર બોલ્યો કે "બહુ સારૂ સાહેબ ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપ હજુર આવીશ." એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો અને તે સાકરના કાંકરાનો એવો હીરો બનાવ્યો કે એકવાર ઝવેરી લોકો પણ ભીલાવો પામે.

ત્રીજે દીવસે તે હીરો લઇ બીરબલ હજુર ગયો અને બનાવટી હીરો આગળ રજુ કર્યો તેની બનવાટ ને હીકમત જોઇ બીરબલ ઘણોજ ખુશી થયો અને કારીગર પ્રત્યે જણાવ્યું કે ."આ હીરો બાદશાહ સાહેબની પાસે લેઇ જવો ધારૂં છું માટે તમે પણ મારી સાથે ચાલો તે સાંભળી કારીગર તેમની સંગાથે ચાલ્યો અને પાદશાહ હજુર ગયા; તે વખતે બાદશાહ સ્નાન મંજનની તૈયારી કરતા હતા, તેથી બીરબલે પોતાની ઇચ્છાને અનુકુળ વખત મળ્યો જાણી કારીગરને બહાર બેસાડી પોતે નામદાર પાસે ગયો 'બીરબલને આવેલ જોઇ શાહે આતુરતાથી જણાવ્યું કે "કેમ બીરબલ! આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે કાંઇ ખાનગી વાર્તા કે જરૂરી કારણ છે" જી જહાપનાહ! બીજું તો કાંઇ કારણ નથી; પણ એક જવાહીર વેચનાર એક સુંદર તરેહનો હીરો લઇ આવેલ છે અને તે આપને રાખવા યોગ્ય છે માટે હું તે હીરો લઇને આપ પાસે આવ્યો છું.

બાદ બાદશાહે તે હીરો હાથમા લઇ જોઈ ઘણો :ખુશી થયો અને કહ્યું કે " ચાર વાગ્યા પછી તેને દરબારમાં લઇને આવો અને આ હીરો હમણાં તમારી પાસે રાખો બીરબલે કહ્યું કે " ગરીબપરવદ ! મારે જરા જરૂરનું કામ છે માટે બહાર જવાનો છું અને વખતે ત્યાં મને વાર લાગી તો તે હીરો નાહક મારે જાળવવો પડે અને ઝવેરી આવી પાછો જાય; માટે હાલ આપની પાસેજ રહેવા દો. તે સાંભળી શાહે હીરો પોતાની કમરની ઓટમાં રાખ્યો. બીરબલ રજા માગી ઘેર ગયો અને કારીગરને કેટલીક યુકિત સમજાવી બાર વાગે કચેરીમાં આવવા ભલામણ કરી.

જે વખતે દરબાર ભરાયો વે વખતે પેલા વૃદ્ધ કારીગરે આવી બીરબલને પોતાની આવ્યાની વર્ધી અપાવી જેથી ઝવેરી (કારીગર) ને અંદર આવવા હુકમ કર્યો બીરબલે નામદારને વીનવ્યું કે " ખુદાવીંદ તે હીરાવાળો ઝવેરી આપ હજુર આવ્યો છે માટે હવે શું હુકમ છે ? "

બાદશાહને તો તે હીરાની યાદી ઉતરી ગઇ હતી જે વખતે સ્નાન મંજન કરી વસ્ત્ર બદલ્યું તે વખતે હીરા માટેની સુરતા રહી નહોતી તેમ પાણીનો સ્પર્શ થતાંજ સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ થઇ રસ્તો માપી ગયો હતો જ્યારે ઝવેરી આવ્યાની બીરબલે યાદી આપી ત્યારે હીરા માટે શાહે જણાવ્યું કે "બીરબલ ! લાવો તે હીરો ?"

બીરબલે કહ્યું કે " નેકનામદાર ! મારી પાસે નથી પણ હજુર કમરના ઓટમાં રાખ્યો હતો એવી મને ખાસ સુરત છે તે સાંભળી શાહને યાદ આવ્યું અને હમામખાનામાં ખબર કઢાડવા તાકીદ આપી. બીરબલે જઇ હમામખાનામાં (બીજાઓને બતાવવા)પુષ્કળ તપાસ કરાવી પણ હીરો હાથ લાગેજ ક્યાંથી ?

છેવટે શાહને જઇ જાહેર કર્યું કે " ખાવીંદ ! હીરો બહુ તપાસ કરતાં છતાં પણ બિલકુલ હાથ લાગ્યો નહીં શાહે વિચાર્યું કે આપણે એ ઝવેરીનો હીરો ખોયો પરંતુ જે તેની 'કીંમત હોય તેટલા રૂપીઆ તેને આપી દેવા જોઇએ એમ વિચારી કારીગર (ઝવેરી) ને પુછ્યું કે " તમારા હીરાની શી કીંમત છે ? કારીગરે અરજ કરી નામદાર, એ હીરાની ઇરાની શાહે ત્રણ હજારે માગણી કરી હતી પણ મને તે ન પાલવવાથી મેં આપ્યો નહીં અને આપની પાસે આવ્યો છું માટે હવે હજુરની નિધાહમાં આવે તે ખરૂં. શાહે જણાવ્યું કે હાલ તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા ચાહો છો ? કારીગરે કહ્યું કે ' જી હજુર ! હાલ પાંચ હજાર રૂપીઆ લેવા ચાહુંછું શાહે તુરતજ પાંચ હજોર રૂપીઆ આપવાનો હુકમ કર્યો. "

કારીગર તે રૂપીઆ લઇ ઘેર ગયો અને પોતાના કાર્યમાં આનંદમય બન્યો.

વારતા ૨૧ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે " પાન કેમ સડી જાય છે, રોટલી કેમ બળી જાય છે અને ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ અટકી જાય છે ? આ ત્રણ પ્રશ્નનો ઉત્તર બુદ્ધિશાળી બીરબલેએકજ ઉત્તરમાં જણાવી દીધો કે " ખુદાવીંદ ! ફેરવ્યા વગર. આ પ્રમાણે બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી જોઇ શાહ બહુ ખુશી થયો.

ભાગ ત્રીજો.

વારતા ૨૨ મી.

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ, તેજ જન સુજ્ઞ ગણાએ;
હિમ્મત હારી કામ તજે, તે મુર્ખ ગણાએ.

અકલવંત કોને કહેવો ?

એક દિવસ શાહે બીરબલને પુછયું કે "બીરબલ ! અક્કલવંત કોને કહેવો ? અને દીવાનો કોને કહેવો ?" હાજરજવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે "શિરતાજ ! જે મનુષ્ય ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવે તેજ ચતુર, શાણો, જ્ઞાની અને અક્કલવંત જાણવો અને જે પોતાની ધારેલી ધારણાઓ પાર ન પહોંચતાં અધવચ ફસાઇ પડે તે મુર્ખ–દીવાનો જાણવો." એ સાંભળી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને બીરબલની અક્કલની માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૨૩ મી.

બળ બુદ્ધિનું જો પ્રબળ તો, બળ અકળ નર તે દાખવી;
સર્વ તે જગ વશ્ય કરી, મહિમા બતાવે નવનવી.

માણસના શરીરમાં એક વાત રૂપ મોટી કરામત છે.

એક દીવસ એક ફકીર બાદસાહની હજુર આવ્યો અને આ-શીશ આપી કહ્યું કે "બાદશાહજી હું ફકીર છું અને મક્કેથી આ-વ્યો આપની મુલાકાત લેવી અને આ મક્કાસરીફની પ્રસાદીરૂપ સ-

બજા આપવી એજ ઈરાદો હતો. તે ખુદાએ આજે પાર પાડયો માટે 'સબજા' સ્વિકારો " એટલામાં એક બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને આશીર્વાદ આપી વિભુતિ અને ચોખા શાહના હાથમાં આપી બોલ્યો કે "નામદાર હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને આપની ભેટ લેવા ઘણા દીવસથી આતુર હતો અમારા ધર્મશાસ્ત્રમા એવી આજ્ઞા છે, કે રાજા, ગુરૂ, જોશી, દેવ અને વિદ્વાનની ભેટ લેવા જતા ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કોઇ ફળ કિંવા માંગળિક વસ્તુ લઇને જવું તથા તે અર્પણ કરવી તેથી મારી પાસે બીજું કશું ન હોવાથી આ માંગળિક વિભુતિ અને ચોખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરૂંછું.

બાદશાહે પોતાના અમીર મીરજાખાંને બતાવ્યું કે " આ બ્રાહ્મણે શું લાવી મને અર્પણ કર્યું છે ? મીરજાખાંએ જોઇને કહ્યું કે "જહાંપનાહ ! આતો રાખ અને ચાવલ છે અને એ આપનું અનિષ્ટ કરવા ઈચ્છતો હોય તેમ ભાવ જણાય છે. આવું મીરજાખાંનું બોલવું સાંભળતાં " **રાજાને કાન હોય પણ સાન હોય નહિ.**" મનેચ્છા સફળ કરવાને બદલે શાહે ગુસ્સો લાવી હુકમ કર્યો કે "ધક્કા મારી એકદમ આ બ્રાહ્મણને બહાર કહાડી મુકો ? આવો હુકમ થતાંજ પગરખાં અને અંપરખાંએ ધક્કા મારી બિચારાને દરબારમાંથી હાંકી કહાડયો. મુળ તે મીયાંભાઇ બ્રાહ્મણ ઉપર મીઠું વાટનાર અને વળી તેમને આવો લાગ મળ્યો પછી શું જોઇએ ?

ફકીરની આપેલી 'સબજા' જોઈ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ફકીરને એક હજાર રૂપીઆ તે બદલ આપ્યા અને તે લઈ ફકીર વિદાય થયો. થોડીવારે બીરબલનું કચેરીમાં આવવું અને નિરાશ થએલા બ્રાહ્મણનું ઉતર્યે ચહેરે બહાર નિકળવું થયું. નિસ્તેજ મુદ્રાયુકત બ્રાહ્મણને જોઇને બીરબલે પૂછ્યું કે "ભાઇ કેમ ઉદાસ

છો ? અને તમોને શું દુઃખ છે તે કહેવામાં કશી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો ’ આવાં બળી ગયેલા મનુષ્યને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં શીતળ વાકયો સાંભળી મનમાં શાંતિ ઉપજી અંતે કચેરીમાં બનેલી હકીકત તેણે કહી સંભળાવી.

તે સાંભળી બીરલે કહ્યું “ મહારાજ ! તમો અહિંયાં થોડીવાર ઉભા રહો હું કચેરીમાં જાઉં છું અને તેજ શાહ પાસેથી તમોને બક્ષીસ અપાવું છું; જરા પણ દીલગીર થતા નહિ ! ” એમ કહી પોતે કચેરીમાં ગયો અને ત્યાં જતાવાંત ફકીરને ઇનામ આપ્યાની ખબર મળી તદનંતર બીરબલ બાદશાહને સલામ કરી અર્જ કરી કે ‘ નેકનામદાર ! આપ પાસે હમણાં બંગાળા દેશનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેનું અપમાન કર્યું તે ઠીક ન કર્યું; કેમકે આપની ગાદી અમ્મ રહેવા તે બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળીના અનુષ્ટાનની પૂર્ણાહુતી થયે હોમ જનીત વિભૂતી આપને પ્રસાદી રૂપ આપવા આવ્યો હતો; પરંતુ આપે તો ઉલટો તિરસ્કાર કર્યો એથી આપની અપકિર્તિ અને ભેદ બુદ્ધિ લોકોમાં ફેલાશે. તેમજ જે પ્રસાદી વડે આપની ગાદી રાજ્ય, ધન, દોલત રવાના થઈ જાય એવો આશિર્વાદ આપનારને અર્થાત એ આશિર્વાદનો અર્થજ ખુલ્લો જણાય છે કે ‘ સબજા ’ બધું જાતેને મોટું ઇનામ આપ્યું એ કેટલી બની વિચિત્ર વાર્તા ? તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓને.

એ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે ‘બી-રબલ ! તે બ્રાહ્મણે મારૂં રાજ્ય ખાક (રાખઃ) થઈ જાઓ ! એવું ધારી રાખ અને ચોખા હાથમાં આપ્યા માટે તેને હાંકી કહાડયો અને ફકીરે જે વ્હાલી ચીજ (સબજા) તે મકકેથી લાવી મને આપી તે માટે ઇનામ આપ્યું.

"ગરીબ પરવર! એ બન્નેની આસીસનો ભાવાર્થ બરોબર રીતે આપના સમજવામાં આવ્યો નથી ખુદાવિંદ! એ બે આશિર્વાદનો અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે ફકીર "સબજા એવો આશિર્વાદ ચીજની ઓથમાં સૂચવ્યો કે આપની ધન દોલત ગાદી બધી રવાના થઇ જાઓ 'સબ' એટલે તથામ સઘળું અને 'જા' એટલે રવાના થાઓ. ત્યારે બ્રાહ્મણે ચીજને ઓથે આશીર્વાદ યથાર્થ ભય વાળો સૂચવ્યો કે જે ફકીર 'સબજા' કહે છે તે સઘળી વસ્તુઓ માટે પ્રભુને વિનતી માગી લેઉ છું કે 'રાખ' અર્થાત્ તે સર્વ વસ્તુ કાયમ રાખ' નામદાર! જેણે બદદુવા આપી તેને ઇમામ અને સારી દુવા આપી તેને ધક્કા એ કેવો અઘટીત પ્રકાર!!

આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે વીચાર્યું કે "બીરબલનું બોલવું સત્ય છે અને ગેરવ્યાજબી રીતે મારાથી વર્તાયું છે એમાં તો શક નથી! હવે જે બદદુવા આપનારને ઈનામ અપાઇ ગયું એ તો ખેર પણ સારી દુવા આપનારનું અપમાન કર્યું એ એક મોટી ભૂલ થઇ છે એમ વીચારી શાહે બીરબલને કહ્યું કે "બીરબલ હવે જે થનાર હતું તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કહાડી તેને બે હજાર રૂપીયા બક્ષીસ કરો અને તેની સારી દુવા વધાવી લ્યો."

તે સાંભળી બીરબલે અર્જ કરી કે "નામદાર! તે બ્રાહ્મણ આપણા દરબારગઢની બ્હાર ઉભેલો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં લાવું છું." એમ કહી સીપાઈ મોકલી તે બ્રાહ્મણને બોલાવી ૨૦૦૦ રૂપીઆ આપી સંતુષ્ટમાન કરી વીદાય કર્યો.

વાર્તા ૨૪ મી.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ;
વણુ સમજ્યે જો વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતિકુળ.

એક વખત એક ઉમરાવે પોતાના બાગમાંથી નામચિન રશીલી પાકેલી કેરીઓ લાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે કેરીઓ સુંદર સ્વાદિ હોવાથી શાહ અને હુરમ સાહેબ બન્ને જણ એકાંત ભુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં; તે વખતે શાહ મસ્કરીની ખાતર પોતાની ખાધેલી કેરીઓના ગોટલા છોતરાં હુરમ સાહેબની અગાડી નાંખતા હતા તેવામાં બીરબલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેને જોઇ ગમ્મતની ખાતર શાહ બોલ્યો કે "બીરબલ ! મારી ઓરત કેવી ખાઉકણી છે ? પોતાનુંજ પેટ ભરવા સમજેલી છે; જુઓ કે હું અત્યાર સુધી માત્ર આ એકજ કેરી ખાઇ રહ્યો નથી તેટલામાં તો એણે કેટલી બધી કેરીઓ ખાધી છે ?" તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલો જોતાંજ અનુમાન થઇ શકે છે ! " આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ ઘણીજ શરમાઇ ઓશીયાળી બની ગઇ તે જોઈ બિરબલે (જે વખતે બાદશાહે અકબર ભારથ રચવાનું કહ્યું હતું તે વખતે હુરમને પાંચ પતિ માટેના પ્રશ્ન પુછવાથી બહુ માઠુ લાગ્યુ હતુ તે ખટક હુરમ સાહેબના દિલમાંથી દુર કરી મહેરબાની સંપાદન કરવા) તે તકનો લાગ જોઈ બોલ્યો કે "હુરમ સાહેબે બધી કેરીઓ ખાધી એ વાત સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવિંદની કાંઇ તારીફી ઔરજ પ્રકારની છે કેમકે હુરમ સાહેબે તો માત્ર કેરીઓનો રસ ચુસી લીધો; પણ આપે તો કેરીઓની છાલ (છોતરાં) ગોટલાં અને અંદરની ગોટલી પણ છોડી નથી અર્થાત કેરીમાંથી કોઇ ભાગ ત્યાગ કર્યો

નથી એ ખરેખરી ખુબી છે ? ” એટલે એ શબ્દોમાં એવો માર્મિક ભાવ સુજયો કે હુરમ સાહેબે તો જે કેરીઓ ખાધી છે તેના છોતરાં ગોટલા જણાય છે તેથી વધારે કેરીઓ ખાધી એમ આપ કહો છો પણ આપ એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાઇ ગયા છો કે તેની ગણત્રી ન કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરાં ગોટલા પણ બચાવ્યા નથી ? આ માર્મિક ભાવ ભરેલી યુક્તિ સાંભળી હુરમ સાહેબે પોતાની ચઢતી વાત જાની ઘણાંજ ખુશી થયાં અને બિરબલ પ્રત્યે જે ખટક ધરાવતાં હતાં તે આ યુંક્તિના કારણથી દિલથી દુર કરી વાત્સલ્યતા પ્રેમ દર્શાવતાં વિચારવા લાગ્યા.

વારતા ૨૫ મી.

કરો ન કદિએ કોય, ઠઠા બાજી ઠિક ગણી;
હાંસી ઉલટી હોય, તજો ટેવ એ તમ તણિ.

માધવાનંદ

કંકણ અને કેશની ગણત્રી,

એક દિવસ કચેરી બરખાસ્ત થયા બાદ બાદશાહ બિરબલને રંગમહેલમાં લઇ ગયો અને હાસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા. તે વખતે શાહે બિરબલને પુછ્યું કે “બિરબલ તમારી સ્ત્રીના હાથમાં કેટલાં કંકણ છે ? હાજર જવાબી બિરબલે જણાવ્યું કે “નામદાર? મારી સ્ત્રીના હાથ તરફ મારી દ્રષ્ટી દિવસમાં કાકજ વખત જાય છે તેમજ મારા હાથ સાથે તેનો હાથ ઘણીજ થોડી વખત લાગતો જણાય છે તો પણ ખાત્રીથી કહું છું કે જે જગ્યોએ આપ ખુદાવિંદની હરદમ–વારંવાર દ્રષ્ટી પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેંકડો

વખત આપ નામદારનો હાથ ફર્યા કરે છે તે દાઢીના જેટલા કેશ (વાળ) છે તેટલાજ કંકણ છે; માટે દાઢીના કેશ ગણી લ્યો એટલે કંકણની ગણત્રી પણ થઇજ જશે? આ ચેપટીકા સરખો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ બિરબલના બુધ્ધિબલની સરાહના કરવામાં મશગુલ બન્યા.

વાર્તા ૨૬ મી.

ચોરી ચાહુન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય;
બાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફજેતી થાય.

ક. દ. ડા.

ચોરની છત્રીસ કળા.

એક સમય વસંતરૂતુમાં બાદશાહે દિલ્લી શહેરની બહાર અતિ સુંદર રમણિક બાગ હતો તેમાંના બંગલામાં કચેરી ભરવાની ઇચ્છા જણાવી તેથી તે બંગલાની અંદર નાના પ્રકારની બિછાયત સુંદર ફરનીચર અને ખુશબોદાર વસ્તુઓના છંટકાવ વગેરેની ગોઠવણ કરી, શાહ કચેરી મંડળસહ અનુપમ સ્થળ ઉપર બિરાજમાન થયા; અને બિરબલ સાથે ન્યાય રચનાની યુકિતઓ માટેની મસલત ચલાવી. તે વખતે એક સોદાગરે આવી અરજ કરી “ પરવરદિગાર ? હું માળવા દેશનો રહેનાર છું અને બંગાળામાં વ્યાપાર અરથે ગયો હતો, ત્યાં એક શાહુકાર પાસે સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા જોવામાં આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અકકલની ખુબી જોઇ મારૂં મન લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા પઇસા આપી ખરીદી લેઇ આપ ખાવિંદને ત્યાં ભેટ કરવી એ ઇચ્છા પ્રબળપણે વધવાથી

તેના માલધણીને એક હજાર સોના મહોરો આપી તે રાજહંસ પક્ષી મેં ખરીદી લીધું અને ત્યાંથી આપ હજુર આવવા રવાનાં થયો પરંતુ મારા મનનીઉમેદ મનમાંજ રહી; કારણકે મારા ચાકર નોકરોમાંથી કોઇ દુષ્ટાત્મા તેને મારી નાંખી ભક્ષણ કરી ગયો? તેથી મને ઘણોજ પરિતાપ થયો.કોણે તેને મારી નાંખ્યો તે વિશેની મેં ઘણી તપાસ ચલાવી પણ કસો પતો લાગવા પામ્યો નહિ.તેજ હેતુ માટે આપ હજુર અરજ કરૂં છું, તે પક્ષીને મારનાર કીયો માણસ? તેનો પતો લગાડવા આપ નામદાર યત્ન ચલાવશો. આ પ્રમાણે સોદાગરની અરજ સાંભળી તેના નોકર ચાકરની બારીક તપાસ ચલાવી. પરંતુ કશો દહાડો વળ્યો નહિ. તેથી સોદાગર અત્યંત ઉદાસ થઇ બીરબલને કહેવા લાગ્યો કે આવા બાદશાહી દરબારમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પતો ન લાગ્યો તેથી ખાત્રી થાય છે કે અહિંયા પણ ન્યાયશાસ્ત્રી માટે મોટી ખોટ જણાય છે! આ માર્મીક વાકય સાંભળી બીરબલે સોદાગરના નોકર ચાકરોને પુનઃ બોલાવી પોતાની સામા ઉભા રાખ્યા અને થોડી વાર તેમની સામે એકાગ્રપણે જોઈ રહી બીરબલ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે, વાહ શું પક્ષી મારી ખાનારનું ધૈર્યપણું છે! પક્ષી મારીને ખાઇ ગયો તે તો ઠીક, પરંતુ તે પક્ષીનાં પીછાં પણ પાઘડીમાં બો શી કચેરીમાં આવી ઉભો છે છતાં ગુન્હો કબુલ કરતો નથી એ શું થોડી નવાઇની વાત છે!

આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી જેણે પક્ષી મારી નાખ્યું હતું. તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે કદાચ મારી ભૂલ થઇ ગઇ હોય અને પાઘડીમાં એકાદ બારીક પિંછ રહી ગયું હોય ને? એમ જાણી ભયનો માર્યો પોતાની દેહનું ભાન ભુલી ગયો. ચોરના પગ કાચા હોય તે પ્રમાણે અધીરો બની કોઇ ન જાણી શકે તેમ પા-

ઘડી ઉપર હાથ ફેરવી પીછુ તપાસવા લાગ્યો. આ તેની કર્તવ્યતા કોઇના લક્ષમાં ન્હોતી, પણ બીરબલે તે ચાકરો મજબુત સુરતા રાખેલી હતી તેથી તે કૃત્ય પ્રકાશમાં આવી ગયું અને તત્કાળ તે ચાકરને ચૌદમુ રત્ન (માર) આપવા માટે સીપાઇઓને હુકમ કર્યો જ્યારે અચ્છો મેથી પાક ખાધો કે ગુન્હો કબુલ કરવા મરજી જણાવી તેથી "બુધે જાર બાજરી બુધે ઊગું દેવા દે અને બુધે છોકરૂં છાનું રહે." એ વાતની પ્રતીતી મેળવી અને કચેરી સમક્ષ ગુન્હેગારે તે પક્ષી માર્યા વિશેનાં કારણો અને તેના મુદ્દા પણ રજુ કર્યા આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરીથી ગુન્હેગારોને પકડયો તે કારણથી બીરબલની દેશ પ્રદેશમાં વીશેષ કીરતી વીસ્તરી.

વારતા ૨૭ મી.

બુધ જન વિબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામ:
નરવરની શું વિસાદ જ્યાં, જરા બને ગુલામ.

પ્રેમાનંદ.

સબસે બડી ચુપ !

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, બીરબલ ! એક શાણો મનુષ્ય જોવાને હું આતુર છું માટે ખોળી લાવો. બીરબલે વીનવ્યું કે, સરકાર સાહેબ ! એક શહાણાની ખોળ કરતાં રૂપીયા દસ હજાર ખર્ચ થશે. શાહે ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે, બીરબલના મુકામ ઉપર દશ હજાર રૂપીયા પહોંચાડી દયો.

તદંતર બીરબલ શહાણા માણસની શોધમાં વિચર્યો. એક દીવસ બજારમાં એક સમજદાર માણસને જોઇ તેને બીરબલે કહ્યું કે,

જેમ હું કહું તેમ કરવા જો તમે કબુલ થાવ તો મારે કાંઈ તમારૂં થોડું કામ છે. તેમજ તે કામ પોરે પડે સો રૂપીયા પણ આપીશ. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી તેણે વીચાર્યું કે પૈસાના પૈસા મળશે અને મોટાની વળી મહેરબાની મળશે. તેથી બન્ને તરફથી ફાયદો સમજી તેણે બીરબલની વાત કબુલ કરી. ત્યારે બીરબલે તેને કહ્યું કે હું તમોને બાદશાહ હજુર લઇ જવાનો છું. પણ ત્યાં ગમે તેટલી શાહ તમોને વાત પુછે તદાપિ એક પણ શબ્દ બોલવો (ઉત્તર આપવો) નહી. બાદ બન્ને જણા કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને અરજ કરી કે, ગરીબપરવર ! આપ નામદારના હુકમ પ્રમાણે શહાણો મનુષ્ય શોધી લાવ્યો છું. બાદશાહે તેને બોલાવી પાસે બેસાડયો. બાદશાહે શહાણાને પુછ્યું કે તમે કયાંથી આવ્યા ? કેવી જ્ઞાતિના છો ? તમારૂં નામ શું છે ? શું ખબર છે ? વગેરે વગેરે ઘણાક પ્રશ્નો કર્યા, તથાપી તેણે કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યોજ નહિ. આથી શાહ ઘણો ગુસ્સે થઇ બીરબલ સામું જોઇ બોલ્યો કે, મુર્ખ મળે તો શું કરવું ? બીરબલે જવાબ આપ્યો કે, શીરતાજ ! ચુપ થઇ રહેવું !" આવું બિરબલનું મરમ ભર્યું વાકય સાંભળી અર્થાત્ મુર્ખનો મેળાપ દૈવયોગે થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ—મૌન થઇ રહેવું. તેથીજ શાહણો ચુપ પકડી બેસી રહ્યો છે એટલુ મુર્ખ અને ચુપ રહેનાર શાહણો એમ ઠરાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્યાને પાત્ર થયો અને બિરબલના શાહણપણુની યુકિત રચના વિચારી "મારી પાસે પણ કેવાં નર રત્ન છે ? !" એવા રંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો, ધન્ય છે ગુણગ્રાહી શાહને ! !

વારતા ૨૮ મી.

લહે ન મોટમ માન, અન અધિકારી જન કદી.

મહાન પુરૂષની મહાનતા.

એક સમય બાદશાહ કચેરીમાં બીરાજમાન થયો હતો તે વખતે પોતાનો દુધભાઇ [ધાવમાતાનો છોકરો) શાહ હજુર આવ્યો તેને શાહ પ્રેમસહ પોતાના નજીક બેસાડી બીરબલ પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે " આ અમારા દુધભાઇ છે અને એમને એક નાનું રાજ્ય આપવા મારો ઇરાદો છે; પરંતુ તે નાના રાજ્ય માટે નાના બીરબલની પણ અતિ આવશ્યકતા છે તેથી એક નાનો બીરબલ પેદા કરી લાવો. " તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે " જો હુકમ નામદાર ! " બીજે દીવસે એક બળદ (બેહલ) ને શણગારી રેસમી રસી ગળામાં બાંધી પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો તે જોઇ બાદશાહે આશ્ચર્યયુક્ત પુછ્યું કે " આ શું ? અને મારા દુધભાઈ માટે નાનો બીરબલ શોધી કહાડયો કે નહીં ? " તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " જી સરકાર ! હાજર છે, આપના દુધભાઇ માટે મારોજ દુધભાઇ લઇને આવ્યો છું તે નિહાળો " એમ કહી બળદને દેખાડયો ત્યારે શાહે કહ્યું કે " તમારો દુધભાઇ બળદ શી રીતે થાય ? " ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે " નામદાર ! આ આપના દુધભાઇ શી રીતે થાય ? " બાદશાહે જણાવ્યું કે " એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી અમારા દુધભાઇ છે ! " ત્યારે બીરબલે હર્ષ સાથે જણાવ્યું કે " હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મોટો થયો છું માટે આ પણ મારો દુધભાઇ કેમ ન કહેવાય ? " તે ગુહ્યાર્થવાળો જવાબ સાંભળી મનમાં હર્ષવંત થઇ ચુપ થઇ રહ્યો. કારણ કે બીર-

એલે મર્મ જણાવ્યું કે મોટા લોકોની બરોબરી હલકા લોકોથી કદી પણ કરી શકાયજ નહી માટે આપના વિચાર અતિ ઉત્તમ છે; તદર્પી અધીકારીનેજ અધીકાર યોગ્ય છે તેમ બીરબલ આપના દરબારમાં શોભે. આવી વારતામાં છુપી યુક્તિ રહેલી હતી તેથી શાહ મનમાં સમજી બીરબલની યુક્તિ વખાણવા લાગ્યો.

વાર્તા ૨૯ મી.

બ્રહ્મપદે તીરથ સકળ, વસે સદા બળ રામ.

ચમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન.

બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "તમારો મહામંત્ર કયો ?" બીરબલે જણાવ્યું કે "નામદાર ! ગાયત્રીમંત્ર" ત્યારે શાહે પુછ્યું કે "તમે ગાઇ પુજક છો ત્યારે ગાઇના ચામડાના જોડા પગમાં કેમ પહેરો છો ?" બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે "જહાંપનાહ ! બ્રાહ્મણના પગમાં ૬૮ તીરથનો વાસ—મુકામ છે તેથી તે પગોનો અને ગૌચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે; કારણ કે તે બન્નેના સંગમથી અધિક તીર્થનો મહિમા વધે છે અને તીર્થનું તેવડે રક્ષણ થાય છે; માટે તેમ કરીએ છીએ." આ યુક્તિ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૦ મી.

વ્હાલામાં વ્હાલાં ધન સુત સ્ત્રી, તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ વ્હાલ.

પ્રાણ બચાવ્યા પછી પારકાને બચાવવા પ્યાર બતાવવો.

એક સમય બાદશાહ પોતાના આનંદભુવનમાં બીરાજમાન થયા હતા તે વખતે બીરબલ પાસેજ બેઠેલા હતા. શાહ અને બીરબલ

વચ્ચે કેટલીક રાજ્ય રંગની આડી અવળી વારતાઓ થયા પછી પુછ્યું કે "બીરબલ માણુસને સર્વથી વધારે વ્હાલી કઇ વસ્તુ છે?" બીરબલે કહ્યું કે "નેકનામદાર ! હું તો એમ માનું છું કે આ દુનિઆમાં સર્વથી વધારે વ્હાલી વસ્તુ પોતાની જાન (પ્રાણ) છે, એથી અધિક વ્હાલી કોઇ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તો અમીર, ફકીર, દુઃખી–સુખી મનુષ્ય હશે કિંવા જાનવર હશે તોપણ પોતાના પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ખંત ધરાવશે; પણ પ્રાણની દરકાર ન રાખતાં પૈસો–કે સગાં સંબંધી બચાવવા કદી પણ ધ્યાન આપશે નહિ એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વધારે વ્હાલો છે આ પ્રમાણે વારતાલાપ થઇ રહ્યો છે તેટલામાં શાહની એક સ્ત્રી પોતાના બાળકને રમાડતી પ્યાર સાથે ચુંબન લેતી હતી તે ઉપર નજર પડી એટલે શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો અને બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે "મને તો એમ જણાય છે કે સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે વ્હાલું લાગે છે !" તે સાંભળી બીરબલે અરજ કરી કે "સરકાર, આપનું કહેવું ખરૂં છે; પરંતુ જ્યારે પોતાના પ્રાણ ઉપર મહા આફત આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત, પુત્ર, સ્ત્રી, પરીવાર અને વ્હાલાં–સંબંધી વગેરે એક પણ વ્હાલાં લાગતાં નથી, માત્ર પોતાનો જીવ કેમ બચે તેજ યુક્તિમાં ગુંથાવું પ્રિય થઇ પડે છે." શાહે કહ્યુ કે "બીરબલ ! તમે કહો છો તે ખરૂં હશે; પરંતુ અનુભવ વગર તેની મનમાં અસર થતી નથી; માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલું જોવાને આતુર છું." તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે નામદાર થોડા દીવસમાં એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપને બતાવીશ."

એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે વારતા થયા પછી કેટલાક દીવસો ગયા પછી સીપાઇને હુકમ કરી એક બે માસના બચ્ચા સહિત

વાંદરીને પકડી બગીચાની અંદર રખાવી. તદંતર એક વીસ હાથનો ઉંડો ખાડો ખોદી તૈયાર કરી રાખ્યો, બાદ બાદશાહ પાસે જઇ વિનવ્યું કે "ગરીબ પરવર! 'સર્વથી 'પ્રાણ વ્હાલો કે બાળક વ્હાલું છે' તેની આપને ખાત્રી કરી આપવાનો આજે સમય છે; માટે આપ બગીચાની અંદર પધારો." બાદશાહ આનંદયુક્ત થઇ બીરબલ સંગાથે ચાલ્યો. બગીચામાં પહોચ્યા પછી સીપાઇને સંકેત મુજબ સાન બતાવી સમજાવ્યો કે તેણે બચ્ચા સહિત વાનરીને ખાડાની અંદર નાખી ઉપરથી પાણીનો પ્રવાહ ધોધ ચલાવ્યો; જ્યારે ખાડામાં પાણી ભરાવા લાગ્યું કે વાંદરી પોતાના બચ્ચાને છાતી સરખું વળગાડી પોતાનો બચાવ ખોળવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે શાહને કહ્યું કે "નામદાર! હવે મજાહ જોવાની છે" જોતજોતામાં થોડીવારે પાણી ખાડામાં વધવા લાગ્યું તેથી વાનરી ચારે તરફ બહુજ ઠેકડા મારી બચાવ માટે તરફડીયાં માર્યાં પણ કશો દહાડો વળ્યો નહીં વાનરીના પેટ સુધી પાણી આવ્યું કે બચ્ચાને ખભા ઉપર રાખી રક્ષણ કરવા લાગી. જેમ જેમ પાણી ઉપર ચઢતું ગયું તેમ તેમ માથા ઉપર બચ્ચાને ચઢાવી બચવા ઉપાય શોધ્યા. તે જોઇ શાહે કહ્યું કે "કેમ બીરબલ! પ્રાણ વ્હાલો કે બચ્ચા વ્હાલા જુઓ બીચારી વાનરી બચ્ચાનો જીવ બચાવવા કેટલા પ્રયત્ન કરે છે?" બીરબલે કહ્યું કે "નેકનામદાર! જરા થોડીવાર જોયાં કરો હમણાંજ તેનો દાખલો જણાઇ આવશે. હવે વાનરીને ગળા સુધી પાણી આવી પહોંચ્યું કે પછી તેણીએ બચ્ચાને બચાવવાની આશા ફોકટ છે એમ લાગવાથી તથા હું પણ તેનો બચાવ કરવામાં નાહક જીવ ખોઇ બેસીશ એમ વિચારી છેવટે નિરૂપાય થઇ બિચારીએ બચ્ચાને પગતળે ઘાલી તે ઉપર પોતે ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણ બ-

ચાવવા વળખાં મારવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે પાણીનો પ્રવાહ બંધ કરાવ્યો અને તેને બહાર કહડાવી લીધી. પછી શાહને વિનવ્યું કે, કેમ શીરતાજ, અત્યાર સુધી આ વાંદરીને બચ્ચું કેવું પ્યારૂં હતું? પરંતુ જ્યારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બચ્ચાને જીવાડવાનો પ્રયત્ન છોડી દઇ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા પ્રયત્ન આદર્યો. એવીજ રીતે મનુષ્યને પોતાનાં બાળકો વ્હાલાં છે પણ જીવ ઉપર તવાઇ આવી પડી કે ઘરબાર, છોકરાં, સ્ત્રી, ધન, દોલત કે મા બાપ વગેરે કોઇ કોઇનું નથી. પોતાના પ્રાણ અગાડી બધાંએ કશી વિશાતમાં નથી. માટેજ સર્વ વસ્તુ કરતાં પોતાનો જીવ વધારે વ્હાલો છે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઇ બાદશાહ બડી તાજુબી પામ્યો, અને બીરબલની અક્કલ માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ ચોથો.

વારતા ૩૧ મી.

ચાહે ત્યમ કરી ચતુર, નર, સાધે છે નિજ સ્વાર્થ

કેશવચંદ્ર.

એક સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે "બીરબલ! તું મને હસાવીશ તો હું મોટી બક્ષીસ આપીશ." આવું શાહનું સાંભળી અનેક યુક્તિ લઢાવી રમ્મત ગમ્મત ભરી હાસ્યજનક વાર્તાઓ કરીઃ તદપી શાહને હસવું આવ્યું નહી તેથી છેવટે બીરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે "જહાંપનાહ જો આપ હવે નહિ હશ

શો તો હું મોટી બુમ મારીશ ! " તે સાંભળી શાહ તેના ટીંખલી. બણુા વિષેના ભાવ યાદ કરી હસ્યા; સબબ કે ઘણુા યત્ન કરવા છતા તેનો ઉપાય ચાલ્યો નહિં ત્યારે છેવટે ઉટપટાંગ ટીંખલ જણુાવવા યત્ન આદર્યો તે જાણી હસવું આવી ગયું; એટલે બીરબલે કહ્યું કે " નામદાર ! આપ આપની સરત પૂરી થયલી સમજી ધારેલી બક્ષીસ આપી દો. તે સાંભળી બોલેલું પાળવા તુરત બક્ષીસ આપી. આહા !

॥ दतिदन्त समानं ह न एकां निर्गतांवच ॥

આ વીદ્વાનોનું વાક્ય મહાન પુરૂષોના વચનની કેટલાક અને કેવી મહત્તા દર્શાવે છે ? શાહ બિરબલની તર્ક વિદ્યા જોઇ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોષ્ટ આગળ ચલાવી.

વારતા ૩૨ મી.

નર સરવર વર છે નરો, (૫) બુદ્ધિ નીર્યુત હોય;
નહિ તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય.

કલ્યાણજી.

જેવા વખત તેવાં વાજાં.

એક સમય બાદશાહની માતુશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમજ તેજ વખત બુરમ સાહેબે એક શાહજાદાને પણ જન્મ આપ્યો (પુત્ર પ્રસવ્યો) આ બન્ને સમાચાર પ્રજામાં સાથેજ ફેલાયા તેથી પ્રજાજનો મહા મુઝવણુમાં પડ્યા; કેમકે માતુશ્રીના મરણુનો શોક પ્રદર્શિત કરવો કે શાહજાદાના જન્મનો હર્ષ બતાવવો ? ! તે વીષેની કશી સુઝ

પડી નહી; કારણકે શોક અને હર્ષને ક્યાં વેર છે. હવે એ બેના સંગાથે શી રીતે મુકાબલો થાય? આવી ભરદોળ વિચારતા હતા તેવામાં તેમને સાંભળી આવ્યું કે "આ બાબત બીરબલજીની સલાહ લેઇએ તો નિકાલ આવે." આ વાત સર્વાનુમતે સિદ્ધ થઇ કે બિરબલજી હજુર પ્રજાના આગેવાનો ગયા અને પ્રજાની મુંઝવણના સમાચાર જણાવ્યા, તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે "ગ્રહસ્થો! સર્વ જનો મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે જહાંપનાહની નજર તમારા તરફ આવે કે તુરતા તુરત સર્વ ખુલ્લાં માથાં કરી ઉભા રહેજો જો બાદશાહ આ બનાવ જોઇ હશે તો તમારે પણ હસવું અને જો રડવા સરખો ભાવ કરે તો તમારે રડી પડવું." આ પ્રમાણે બીરબલની યુક્તિ સાંભળી તેમણે તેજ પ્રમાણે યુક્તિ કરી રાજદ્વારમાં ગયા. તે વિચિત્ર બનાવ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું કે તુરત સર્વકો હસી આનંદ દર્શાવ્યો. છેવટે પુછગાછ કરતાં જણાયું કે આ યુક્તિ રચના બીરબલની છે તેથી શાહ બીરબલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૩૩ મી.

ચતુર તણી ચતુરાઇ તે છુપી રહે નહી છેક.

વ્યાસ.

પારકાનો ઉપકાર કરવો તેજ પુણ્ય.

એક વખત બાદશાહે એક લુહાર (લવાર) ને હુકમ આપ્યો કે "એક સુંદર મજબુત બખ્તર તૈયાર કરી લાવ!" લુહારે ઘણી કારીગરી કેળવી તારીફ લાયક બખ્તર તૈયાર કરી શાહની હજુરમાં આવ્યો. બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવા જમીન ઉપર બખ્તરને રાખી

ગોળી બ્હાર કર્યો તેથી બખ્તરના ટુકડા થઇ ગયા. તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે "જો આ પ્રમાણે ફરી બખ્તર તૈયાર કરી લાવ્યો તો તારૂં માથું ધડથી જુદુંજ કરવામાં આવશે." તે કઠોર હુકમ સાંભળી બિચારો લુહાર બહુજ ડરવા લાગ્યો મહેનત ફોગટ ગઇ તેની ફીકર ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું ? તે વિષે ભયમાં ભારે ભરદ્વાળ કરતો પોતાને ઘેર ગયો બીજે દિવસે તે બીરબલ હજુર જઈ કરગરવા લાગ્યો કે "મહેરબાન ! મને કોઇ કૃપા કરી યુક્તિ બતાવો કે જેથી મારી મહેનત લેખે આવે અને મોતમાંથી બચું ! બીરબલે તેનો દયામણો દેખાવ જોઇ અને કરૂણાજનક વાણી સાંભળી જણાવ્યું કે "ફરી બખ્તર તૈયાર કરી તારા શરીર ઉપર ધારણ કરી કચેરીમાં આવજે, જ્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે અરજ કરવી કે ગરીબ પરવર ! જમીન ઉપર રાખી બખ્તરની પરીક્ષા લેવાતી નથી; પણ શરીર ઉપર પહેરી પરીક્ષા લેવાય છે જેથી ખબર પડે છે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે ? માટે હું પહેરીને ઉભો છું, આપ ગોળી બ્હાર કરી બખ્તરની અજમાયસ ભલેથી કરી લ્યો આટલુંજ કહેજે એટલે તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે બીરબલની ફકત યાદ રાખી લુહારે બખ્તર તૈયાર કરી તેજ પ્રમાણે શાહ હજુર જઇ વાકય રચના કરી. તે જોઇ બાદશાહે વિચાર્યું કે "લુહારનું કહેવુ સત્ય છે. પરંતુ આ યુકિત એની હોય નહી !" લુહાર સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતાં જણાયું કે આ યુક્તિ રચના બિરબલની બતાવેલી છે, તે જાણી શાહ ખુશી થયો અને લુહારને સારો શિરપાવ આપી વીદાય કર્યો.

વારતા ૩૪ મી.

હાનિકર હાંસી સદા, સમજી તમે સુજાણ.

વલ્લભ.

એક વખત બાદશાહ અને બીરબલ રાજ પાટિકાએ ફરવા ગયા ત્યાં એક કુતરો રસ્તાની બાજુએ એક કેટલાક દીવસની કાળી પડી ગયેલી રોટલીનો કકડો ખાતો હતો, તે જોઇ શાહે બીરબલની મીઠી મશ્કરી કરતાં જણાવ્યું કે "બીરબલ! જુઓ જુઓ પેલો કુતરો કાળીને ખાય છે." આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલને કાંઇ વિચિત્રજ વાર્તા ભાસી કે 'નામદાર કપટ પટુતા વડે મારા માથાના ઘા સમાન વાર્તા મશ્કરી દ્વારા સૂચવે છે; કેમકે મારી માનું નામ 'કાળી' છે તેથી કાળીને કુતરૂં ખાય છે એમ મશ્કરીમાં જણાવ્યું પણ હું તેનો એવો જવાબ વાળું કે આયંદે નામદાર એવી મશ્કરી કરવાની ટેવજ છોડી દે, એમ વિચારી ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે "નામદાર! છે તો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામતમાની લીધેલ છે તો" એ ઉત્તર સાંભળતાં શાહને બહુ માઠું લાગ્યું અને ગુસ્સો કરી બોલ્યો કે 'કેમ બીરબલ! મારાં માજી સાહેબની મશ્કરી કરે છે કે શું? શું મારા માજીને કુતરાં ખાય છે! એમ તું મશ્કરીમાં જણાવે છે!" બાદશાહને ગુસ્સો થવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માનું નામ 'ન્યામતણુ' હતું, બીરબલે કહ્યું કે "ગરીબ પરવર! ગરીબ કિંવા તવંગર એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ હોય છે: જેમ આપને એ નામથી ગુસ્સો આવ્યો તેમ ખુદાવિંદ! મારી માની પણ તેજ પ્રમાણે મશ્કરી કરી છે માટે પ્રથમ પગલું આપે ભર્યું છે પછી નામદારને ગુસ્સો લાવવો વ્યાજબી નથી." તે

સાંભળી બાદશાહે પોતાની ભૂલ થયેલી જાણી વાત ફેરવી કે બીરબલ તું તો કાળી રોટલીના કકડાને કુતરૂં ખાય છે તે જોઇ સહેજ કહ્યું હતું" પરવર દિગાર ! જો આપે શુદ્ધ બુદ્ધિથીએમ કહ્યું હોય તો મેં પણ શુદ્ધ બુદ્ધિથીજ આપને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે. કેમકે કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઇ ગયેલી નથી; પણ ન્યાયમત (સારી) છે, એમ સમજી ખાય છે." આ પ્રમાણે બોલવાથી શાહ ખુશી થયો મનમાં સમજ્યો કે હવે પછી આવી મશ્કરી કરવી એ ગાઢ સંબંધમાં અયોગ્ય છે.

વારતા ૩૫ મી.

મતિમાન અનુમાનથી, મનના સમજે મર્મ,

બુલાખીરામ.

ટાણાંનાંજ નાણાં છે.

એક સમય બાદશાહે દર્બાર ભરી કોઇ રાજ્ય સંબંધી વિચાર ચલાવી, બીરબલને ગમતની ખાતર શાહે પુછ્યું કે "આ સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે શું વિચારણા હશે?" બીરબલે વિનવ્યું કે નામદાર ! સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે એવી વીચારણા છે નામદારનું કલ્યાણ થાઓ. સદા જય થાઓ, શત્રુઓનો નાશ થાઓ અને નિરંતર રાજ્ય સમૃદ્ધિથી આનંદમાન રહી નિર્વિઘ્નપણે રાજ્ય સુખે ભોગવો. એજ વિચારણા છે" શાહે દરબારીઓને તેજ પ્રમાણે પુછયું તો સરવે જણાઓએ બીરબલના વાકયોનેજ સત્ય કહ્યું. ત્યારે બાદશાહે પુછ્યું કે "મારા મનમાં શું વીચારણા છે તે કહો ?" બીરબલે જણાવ્યું કે "સિરતાજ ! આપના મનમાં એ વિચારણા છે

કે આપણા પુર્વજો સદગતિમાં નિવાસ કરે અને પુર્વજોને નરકે જવા ચાહો છો તથા અપકીર્તિ થવાથી ખુશી છો? તો તે ફરમાવો." આવી બીરબલની અભિનવ યુંક્તિ જાણી શાહ હર્ષવાન થયો અને તેનાં વાકયો કબુલ કરવાં પડયાં.

વારતા ૩૬ મી.

ઉપજે યુક્તિ વિઘ્ન તો, સમે સહુ સંતાપ-

મણીલાલ.

એક અકલવાન હુજારને હરાવે.

એક સમય અકબર શાહે વિચાર્યું કે "બીરબલ ઘણો શાણો, અક્કલના ભંડાર રૂપ, વકતા, સમયસુચક અને રાજખટપટનો પ્રવિણ તંત્રી છે; પરંતુ કુલ મુસલમાન વર્ગમાં એ એકજ બ્રાહ્મણ હોવાથી તેના માટે મારા જ્ઞાતિવાળાઓ વખતો વખત અપરિમિત શ્રમ ઉઠાવી તેને ખસેડવા યત્ન ચલાવે છે માટે "બહુ તાતણ બળીયું" કોક વખતે તે પરિણામે હાનિકારક પ્રકાર થાય; પણ જો એ દીન ધર્મને સ્વીકારી લે તો તમામ ખટપટનો અંત આવી જાય." એમ વિચારી વખતો વખત શાહ બીરબલ પ્રત્યે કહેતો કે "બીરબલ! તમારી સાથે મારે બેહદ નાતો છે; તો પણ કોઇ દીવસ મારે ત્યાં નાસ્તો કરવા આવ્યા નથી માટે એક વખત તે સંયોગ બને તો ઘણી ખુશી થવા જેવી વારતા છે." એમ હરવખત કહેતો; પણ બીરબલ બીલકુલ ના ન કહેતાં ગમે તે બહાનું કાઢી છટકી જતો. એક વખતે બીરબલ ઘણાજ જરૂરી કામમાં ગુથાયેલો હતો તે તકનો લાભ લેઇ શાહે બીરબલને કહ્યું કે "કાલે મારે ત્યાં નાસ્તો

કરવા આવજો. ” બીરબલ કામમાં તલ્લીન બનેલો હોવાથી બેફામમાં તેનાથી “ હા આવીશ ” એમ કુહેવાઇ ગયું. તે સાંભળી બાદશાહને ઘણો હર્ષ તથા સંતોષ ઉપજ્યો. બીજે દીવસે પ્રભાતે કાજી દરબારી વગેરેને બોલાવી પછી નાના પ્રકારની રસોઇ તૈયાર કરાવી, મુસલમાની ધર્મના કાયદા પ્રમાણે મીજબાની ઠરાવી મોટા આનંદોત્સવને લીધે ગાનતાન, વાજીંત્રનાદ ચાલી રહ્યો હતો. અનેક પ્રકારના પશુ પક્ષીઓના માંસની તરકારીઓ અમુલ્ય પ્રકારે બનાવી મુકી.

જ્યારે બીરબલ કામથી અલગ થયો ત્યારે તેને ભાન આવ્યું કે “ મેં શાહને ત્યાં કાલ નાસ્તો કરવા જવાની હા પાડી છે અરે; પણ જવાય કેમ ? અને ન જાઉં તો જહાંપનાહનું અપમાન ગણાય અને તેથી ખીજવાઇ વખતે પ્રાણ લેઇ લેવાની તક હાથ લાવે, માટે હવે શું કરવું ? બન્ને તરફથી ફસામણ થઇ ધર્મ ભ્રષ્ટ કરવા કરતાં તો મરવું લાખ ઘણે દરજ્જે સારૂં છે હે જગતનિયંતા મુકદ ! જે અત્યાર સુધી ભરતખંડમાં આપના દાસની કીર્તિ વીસ્તારેલ છે તેને શું છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત આવશે કે ? જેમ "પાણીમાં કમળ કોરૂં રહે તેમ યવન મંડળમાં અદ્યાપિ સુધી નિર્લેપપણે રહી સ્વધર્મને સાચવ્યું છે માટે હવે પણ આભ નભાવશો. ” એમ વિચારતો કયો રસ્તો લેવાથી બન્ને તરફની વારતા બની રહે તેજ યુક્તિની રચના શોધવા લાગ્યા. અને એકાએક યુક્તિ તે ઉપાધીથી મુક્ત થવાની ઇશ્વર કૃપાએ સૂઝી આવી તેથી મનોવૃત્તિ શાંત કરી નિંદ્રાવશ થયો.

પ્રાતઃકાલે નહિ પુજન કરી પોષાક પહેરી તૈયાર થાય છે તેટલામાં બાદશાહને ત્યાંથી મીજબાનીનું આમંત્રણ (નોતરૂં) આવ્યું તેને બીરબલે કહ્યું કે “ જાઓ નામદારને કહો કે હમણાંજ આવે

છે " એમ કહી સીપાઇને રવાના કર્યો; તદનંતર બીરબલ સોનીને ત્યાં જઇ દાગીના ધોવાની પીછી માગી લીધી અને તે લઇને દરબાર ગઢમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને જોઇને સર્વ યવન મંડળને ઘણો આનંદ થયો બાદ બીરબલ સર્વ તૈયારી જાણીને શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે " પરવર દિગાર ! આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં કોઇ પ્રકારની જુદાઇ નથી, તેથી આ વખતે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા અહીંયાં આવ્યો છું તો મારી એક અરજ છે કે હિંદુ રીવાજ મુજબ કેળના પાંદડાની પાતળ ઉપર પાણી છંટકાવ કરવો; માટે આપની આજ્ઞા મને થવી જોઇએ તો તે પાતળો તથા ખાનપાનની ચીજો આસપાસ જગ્યા પવિત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટું. " તે સાંભળી શાહે ખુશીથી જણાવ્યું કે " બીરબલ ! તેમ કરવામાં મારા તરફથી કશી અડચણ નથી, બેધડકથી તમારા રીવાજ પ્રમાણે ક્રીયા કરો. " આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી જળપાત્ર હાથમાં લઇ ખીસામાંથી સુઅરના વાળની પીંછી સર્વ મંડળ જુએ તેમ કહાડી તે પીંછી વડે સર્વ પત્રાળ ઉપર અને રસોઇની આસપાસ પાણી છાંટવું શરૂ કર્યું. તે જોઈ મુસલમાન લોકો બહુ નારાજ થયા; કારણકે મુસલમાની ધર્મમાં સૂઅરનો કોઇપણ ભાગ (હાડ, વાળ, ચર્મ, નખ વગેરે) ભૂલ્યે ચુકયે પણ અડી જાય તો નાપાક થયું ગણી કપડાં, મુકામ અને શરીરને પાણી કે ગુલાબજળથી પવિત્ર કરી દેવું પડે છે; તેમજ તે વસ્તુને જે અડે તેને ન્યાત બ્હાર મૂકી દે છે તેથી બીરબલને સર્વકો કુવચનો સંભળાવવા માંડયા અને ત્યાંથી બહાર કહાડી મૂકી નાપાકી દૂર કરવા મચી પડયા. બાદશાહ તે ગુપચુપ બેઠા જોયા કરતા હતા: કેમકે તેમને વચનથી બાંધી લીધા હતા કે ... ઉપાયશો ! સત રસોઇ નાંખી દેવડાવી મકાન પવિત્ર કરી ન-

વીન રસોઇ કરવી શરૂ કરી; પરંતુ આ બનાવ બન્યા પછી ફરીથી કોઇ દીવસ બાદશાહે પોતાને ત્યાં નાસ્તો કરવાનું બીરબને કહેવાનું યાદ કર્યુંજ નહી; કેમકે આ અટકચાલાઇવાળી યુક્તિ હરવખ્ત શાહને યાદ આવ્યા કરતી હતી અને મનમાં વિચારતો કે "શું બીરબલની ચકલ છે ! કે ગમે તેવા ફંદામાંથી સટકી જતાં જરા વાર લાગતીજ નથી. વાહ ! સાબાસ છે ! !"

વારતા ૩૭ મી.

બાળક છે સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિઃશક,
દલપતભાઇ.

સર્વથી મોટું કોણ ?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને સગર્વથી પુછ્યું કે "બીરબ-લીઆ જગતમાં સર્વથી મોટું કોણ છે ?" બિરબલ આ વાકયથી સમજી ગયો કે "હું મોટો છું" એમ બાદશાહ કહેવડાવવા માગે છે; પરંતુ તે ગર્વનો પરાજય કરવો એથી પરીણામે લાભ છે એમ વિચારી બોલ્યો કે "નામદાર ! સર્વથી મોટું બાળક !! રાજા, ધન-વાન, બહાદુર અને હિકમતવાળો હોય તદપિ તે સર્વથી બાલક મોટું છે; કેમકે તે કોઇથી બિહવાનુંજ નહિં તેમ દેશપતિની દરકાર પણ કરવાનું નહીં." આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને હ-સવું આવ્યું અને કહેવા લાગ્યો કે "બાળક શી રીતે મોટું ગણાય? તેનુ પ્રમાણુ આપો" બીરબલે કહ્યું કે "નામદાર ! કહેથી ન બને એ તો અનુભવી જોઇએ તોજ ખાત્રી થાય" આવું બીરબલનું બો-લવું સાંભળી શાહનો જરા ઉદાસી ચ્હેરો થયો, આડી અવળી વાતો કરી પોતાના નિયમમાં પ્રવર્ત્યા.

તદંતર આઠ દશ દિવસ બાદ " સર્વથી મોટું કોણ ? " તે પ્રશ્નોત્તરની પ્રતીતી બતાવવા એક દોઢ બે વરસનો હુશીયાર ચાલાક છોકરો ચાકર પાસે તેડાવી લીધો; અને શાહ પાસે આવી સલામ સલામ કરી આગળ બેઠો. તે ખુબસૂરત ધભરૂં બાળારાજાને પણ શાહના આગળ બેસાડયો. શાહ સુંદર સ્વરૂપ બાળકને જોઇ ખુશી થયો અને પોતે તે છોકરાને હાથમાં લઇ ચુમ્બન લેવા લાગ્યો; પણ તે છોકરે કોઇ દીવસ નહી જોએલ તેવી અને લાંબી ડાઢી જોઇ આ-ડાઇ કરવા લાગ્યો અને બાળક્રીડાની મસ્તી આદરી. તેથી કંટાળો લાવી શાહે છોડી દીધો. બીરબલને કહેવા લાગ્યા કે " આ બાળક કેવું તોફાની છે " બીરબલે કહ્યું કે નામદાર એ સર્વથી મોટું છે; કેમકે આપની પણ જેને બીક નથી જેમ એના મનમાં આવે તેમ કરે ! આપ ખલકના ખાવીંદ છો પણ તે નથી જાણતું કે આપ બા-દશાહ છે, કોઇ પણ માણસની તાકાત નથી કે આપના શરીરને હાથ અડકાડી શકે, જો આપના સામું વાંકી નજરથી જુએ તો તેને શિ-ક્ષાને પાત્ર કરો છો; પરંતુ આપ આ બચ્ચાને સજા પણ કરવા શકિતમાન નથી; માટેજ એ સહુથી મોટું ગણાય છે ? " આ વાર્તા સાંભળી શાહની પ્રતીતી થઇ કે " ખરેજ નાનુ બાળક સર્વથી શ્રેષ્ટ છે. બાદ બીરબલનું ડાહપણુ જોઇ કીમતી પોષાક અને આભુષણો બક્ષીસ કર્યા. બીરબલ તે છોકરાને લેઇ ત્યાંથી પોતાને માર્ગ પરવર્યો. છોકરે પોતાના કાર્યમાં ફતેહ પમાડી તેથી તે બાળા રાજાને ઉત્તમ પોષાક અને એક મોતીની કંઠી ઇનામ દાખલ આપી તેના માવી-ત્રને સોપ્યો.

એક દિવસ બાદશાહ સર્વ દરબારીઓ કરતાં અગાઉ આવી કચેરીમાં બિરાજમાન થયો અને જે જે દરબારીઓ અમીર ઉમરાવ

આવે કે તેને એવું પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે "હું મોટો કે ઇંદ્ર મોટો? પરંતુ કોઇએ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા શકિતવાન થયો નહિ કેમકે જો ઈંદ્રને મોટો કહીએ તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને જો બાદશાહને મોટા કહીએ તો કહેશે કે શી રીતે ઇંદ્રથી મોટો છું? એમ ઇચ્છા કરે તો શું કહેવું? એમ વિચારી ભય શંકા યુકત બની કોઇએ પણ ઉત્તર આપ્યો નહી જ્યારે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો કે તેજ પ્રમાણે તેને શાહે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "સરકાર! ઈંદ્ર કરતાં આપ મોટા!" બાદશાહે પુછ્યું કે "શી રીતે? ત્યારે બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે "નામદાર અમારા ધર્મશાસ્ત્રના લેખ પ્રમાણે સૃષ્ટિ બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરી છે તે બ્રહ્મદેવે આપને અને ઈંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોળ્યા તો આપ ઈંદ્ર કરતાં વજનમાં વધારે જણાયા અને ઈંદ્ર કમતી જણાયો તેથી તેનું ત્રાજવું ઉંચું ગયું તેજ કારણથી તેને સ્વર્ગનું રાજ્ય આપ્યું; અને આપનું ત્રાજવું નિચુ ગયું તેથી મૃત્યુ લોકનું રાજ આપ્યું; માટે આપ ઈંદ્ર કરતાં મોટા અને ઈંદ્ર ન્હતો એ સિદ્ધ વાત છે!" તે સાંભળી શાહ ચુપ થઈ રહ્યો; કેમકે તે બીરબલનો ઉત્તર દેખીતો પ્રશંસાકારક હતો પરંતુ વ્યાજબી નીંદા સ્તુતી અલંકાર રૂપ હતો એટલે ઉપરથી સ્તુતી પણ અંદર હલકાઇ અને નિચાપણું બતાવનારો બોલ હતો. સમજ કે ઈંદ્રનું ત્રાજવું ઉંચું અને આપનું નીચું છે. એથી એમ સૂચવ્યું કે તમારા કરતાં ઈંદ્રનું સ્થાન ઉંચું છે (ચઢતી પંકિતનું છે) તેમજ સર્વથી ઉત્તમ સ્વર્ગલોક તેનું રાજ ઈંદ્રને આપ્યું અને સર્વ દુ:ખથી પૂર્ણ મૃત્યુલોકોનું રાજ્ય આપને આપ્યું એજ હલકાપણું બતાવી આપે છે. આ મામીંનો બોલ સમજી ગર્વને ત્યજી દીધો અને બીરબલની વાકય ચાતુરી તથા બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો; કારણ કે

બાદશાહ સત્ય ગુણનો ગ્રાહક અને કદરદાન હતો જેથી સાચી વાત ઉપર ઉસ્સો ન લાવતા પોતાની ભૂલને ધિકારતો હતો.

વારતા ૩૮ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે જેને કોઇ કાળે પણ "વિસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઈ વસ્તુ છે?" બીરબલે તત્કાળ જવાબ આપ્યો કે "નામદાર સાહુકારનું વ્યાજ કે જેને રાત કે દિવસ વિશ્રાંતિ મળતી નથી, પણ હરવખત મહેનતજ કર્યા કરે છે અર્થાત્ રાતને દહાડો રળ્યાજ કરે" એ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૯ મી.

સમય વિચારી સુજ્ઞ નર, બોલે બોલ અમોલ.

નંદરામ.

એક વખત બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "સ્વર્ગને કેવા લોક પ્રાપ્ત કરે છે? અર્થાત્ સ્વર્ગે કોણ જાય છે? અને નરકે કોણ જાય છે? તેની પ્રતીતી બતાવો" આ પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલે હાજર જવાબ આપ્યો કે "જે મનુષ્યના મુવા પછી લોકો વાહ! વાહ! કહે તો તે સ્વર્ગે ગયો અને જો મુવા કેડે તેની નિંદા કિંવા ખરાબ હતો એમ કહે તો તે નરકે ગયો એમ સમજવું. આવો ઉત્તર સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તે વારતા કબુલ કરી.

વારતા ૪૦ મી.

સુષ્ટ વાક્ય સુણીને સદા, શમે સકળ નિજ ક્રોધ.

દેવીદાસ.

દીવા હેઠળ અંધારૂં.

એક વખત બાદશાહ અને બીરબલ કિલ્લાના બુરજ ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા તે સમયે બુરજની નીચે એક ગ્રહસ્થને ચાર ચોર મળી લુંટી લેતા હતા ત્યાં શાહની નજર પડી અને ગ્રહસ્થની નજર બુરજા ઉપર ગઇ; શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં ગ્રહસ્થે અરજ કરી કે "ગરીબ પરવર આપ જોઇ રહ્યા છો છતાં મને ચોર લોકોએ લુંટી લીધો અને તે કુશળક્ષેમથી પલાયન પણ કરી જાય છે. તે અરજ શાહે સાંભળી ગુસ્સો લાવી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "આવોજ મારા રાજ્યમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે અને જ્યારે હું પુછું છું ત્યારે એજ જવાબ મળે છે કે ખુદાવિંદ સર્વ સ્થળે રાજ્યમાં આબાદી વરતે છે. પરંતુ એ તદન વાતો અસત્ય હતી એમ મને અત્યારે પ્રતીતી થાય છે કે મારી નજરેજ તોફાની અને નિંબીક ચોરોએ બિચારા ગ્રહસ્થને લુંટી લીધો એ કેવો બંદોબસ્ત ! આ વાક્ય સાંભળી બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે "જહાંપનાહ ! દીવાની નીચે અંધારૂંજ હોય છે એ આખું જગત જાણે છે ત્યારે આપ કિલ્લા ઉપર પ્રતાપી શહેનશાહ કુળદીપક પ્રકાશવંત છો માટે કિલ્લા નિચે અંધારૂં (અંધેર) હોય તેમાં નવાઇ શી ? પરંતુ એ વિચારો (કે આસપાસ જરા પણ અંધારૂં છે એવી અપુર્ણ યુક્તિનું વાક્ય) સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તેની બુદ્ધિ કૌશલ્યતા વિષે શાબાસી આપી.

વાર્તા ૪૧ મી.

એક વખત બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "બીરબલ બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો? આવું ચમત્કારીક પ્રશ્ન સાંભળી હાજર જવાબી બીરબલે એકજ શબ્દમાં બન્ને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો "નામદાર! લોટા ન થા?" અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પાસે લોટો નહતો તેથી પાણી પીધા વગર રહ્યો અને ગધેડો લોટયો નહતો અર્થાત લોટવાનું મળ્યું નહોતું માટે ઉદાસ થયો. એ સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો અને એ આનંદના બદલામાં સારી બક્ષીસઆપી

વારતા ૪૨ મી.

અકલવાન એજ બહાદુર.

એક સમયે બાદશાહે દરબારીઓ પ્રત્યે પુછ્યું કે "ઉનાળો, શીઆળો અને ચોમાસું એ ત્રણ કાળ છે એ સર્વના જાણવામાં અને અનુભવવામાં છે તો કહો કે એ ત્રણ પૈકી કયો કાળ શ્રેષ્ટ સુખકારી છે? એ પ્રશ્નનો ખરો ઉત્તર આપનારને સારી બક્ષીસ આપવામાં આવશે. આ વારતા સાંભળી કોઇએ ઉનાળાને તો કોઇએ શીઆળાને વખાણ્યો; પરંતુ શાહના મનમાં તે વાત રૂચી નહીં છેવટે બીરબલ પ્રત્યે શાહે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે નામદાર, હું તો સર્વ કાળમાં વર્ષાકાળ પસંદ કરૂં છું કેમકે જે કાળને લીધે ધાન્ય પરીપકવ થાય છે, રાજા તથા રંકને સુખદાતા છે અને પોત પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી આપવામાં મદદ કર્તા છે. આ ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો અને સારી બક્ષીસ કરી.

વારતા ૪૩ મી.

ચોબેજીમેં ચાર બેર્યાં હુકો ધર્મ;
બે કૌડી બે મામલે, બેશહુર બે શર્મ.

માધવલાલ.

એકવાર શાહે બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ ! હાજર જવાબ દેતાં તમને કયા ગુરૂએ શિખવાડેલ છે? બીરબલે વિનવ્યું કે શિરતાજ ! મથુરાંજીના ચોબાજીએ શિખવાડેલ છે? શાહે કહ્યું કે "તે તમારા ગુરૂની કોઇ વખત મને પણ મુલાકાત કરાવો. બીરબલે કહ્યું કે બહુ સારૂં નામદાર?"

તદંતર ચાર પાંચ દીવસ કેડે એક મથુરાનિવાસી ચોબાજી બીરબલે જોયા તેથી આનંદમાન થઇ તેમનો સારો આદરસત્કાર કરી પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પ્રસાદ પાણીની સ્તવજ્જા કરી બીજે દીવસે કચેરીમાં ગયો અને બાદશાહને કહ્યું કે 'જી હજુર ! મારા ગુરૂ મહારાજ આવ્યા છે." બાદશાહે કહ્યું કે બહુ સારૂં થયું. સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં લઇને આવજે.

હજુરના હુકમ પ્રમાણે સાયંકાળે ચોબાજીને લઇ બીરબલ એકાંતભુવનમાં ગયો. બાદશાહ હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા હતા તે વખતે ચોબાજીને આવ્યા જોઇ સારો સત્કાર કરી આસન આપ્યું. આડી અવળી વાતો પુછયા પછી આનંદની ખાતર પુછ્યું કે "ચોબાજી મહારાજ ! આપ દરરોજ કયા ખાતે હો ?" ચોબાજીએ જણાવ્યુ કે "જી હજરત લડુવા ખાતા હું" બાદશાહે તેમની કસોટી જોવા કહ્યું કે "જી લડુવા તો ભડુવા ખાતે હે !" આ મીઠી મશ્કરીનું વાક્ય સાંભળી નિઃશંકપણે ચોબાજીએ જવાબ આપ્યો કે હજુર

સચ કહો તો ભડુવે હોતે હૈ શાહી હમારે પાસ બેઠક બાતે કરતે હૈ ! આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ જવાબ સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો.

વારતા ૪૪ મી.

વશીકરણ શુભ વચન છે, વરમિષ કરવા વેણ;
રાજ્ય માન રતિ મેળવે, (અને) શીર ચ્છેદાવે સેણ.

જીવણલાલ.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યુ કે "જો આજે મને આ રાજમહેલની નીસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવે તો હું એક સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ" એમ કહી શાહ રાજમહેલની સીડીએ ચઢવા માંડયો, બીરબલે શાહને હસાવવા અનેક યત્ન કર્યા; પરંતુ હસ્યો નહી ત્યારે છેવટે બોલ્યો કે "ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો." આ શબ્દ સાંભળતાં શાહ ગુસ્સો લાવી ઉપર ન ચઢતાં નીચે ઉતરી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "કેમરે ! મને ગાળ ! દીધી કે શું ?" બીરબલે કહ્યું કે "નારે ગરીબ પરવર ! આપ જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પહોંચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું "કે નામદારે ઘોડો આપવો કબુલ કર્યો હતો પરંતુ હું મારી સરત પુરી પાડી શકયો નહી માટે તે ઘોડાને માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો એ શબ્દ કહ્યો. પણ આપ પ્રત્યે એ શબ્દ યોજેલ નથી.' આ પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરવાની અને હસવાની યુક્તિ ઉપજાવી કહાડવાની ચાતુરી જોઇ શાહને હસવું આવ્યું એટલે બિરબલે કહ્યું કે "નામદાર ! રાજમહેલની સીડીએ પહોંચ્યા પહેલાં આપને હસાવ્યા માટે કબુલાત પ્રમાણે ઘોડાનું ઇનામ જલ્દી આપી દેવું જોઇએ

એ સાંભળી શાહે શરત પૂરી થઇ જાણી સુંદર ઘોડો બક્ષિસ કર્યો અને બીરબલની બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૫ મી.

દેશ જ્ઞાતિ કુળ ધર્મનું ઉર રાખે અભિમાન;
તે નર વર નહિ તો ખરે, ખર સમજો મતીમાન.

નટવરલાલ.

અગાઉના બાદશાહોની વખતથી ચોબા લોકો ઉપર એવું લપ દાખલ થયેલ હતું કે જો કોઇ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના સબ (મુડદા) ને ખોદી ઘાલવા માટે ચોબા લોકો એ ખાડા ખોદવા તે કારણથી સર્વ ચોબાઓ ત્રાસ પામી રહ્યા હતા ! કેમકે તે લોકો આનંદી મસ્ત અને બ્રાહ્મણ છતાં ટાહાડ તડકા તથા વરસાદ વખતે યવનના મુડદા માટે ખાડા ખોદવા એ તેમને માથાના ઘા જેવું લાગતું હતું પરંતુ કરવું શું ? આગળના જુલ્મી બાદશાહોના વખતથી એ કઠોર કાયદો કોઇ કારણસર લાગુ થઈ ગયેલો તેમ રાજના દાખલ થયાં લાકડાં પછી નીકળવા બહુ મુશ્કેલ છે.

એક વખત સર્વ ચોબાઓ મળી બીરબલ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે "બીરબલ સાહેબ ! આપ સરખા સ્વજ્ઞાતિના પ્રધાન છતાં અમારે મુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ ઠીક દેખાતું નથી. એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "હું જે કહું છું તે પ્રમાણે કરશો તો તમારા ઉપર ગુજરતો જુલ્મ અટકી પડશે. જુઓ અગાડી ચોમાસુ આવે છે માટે કબરસ્તાનવાળી જેટલી સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જગ્યોમાં ન્હાના મોટા ખાડા ખોદી

મૂકો અને તે કામ તૈયાર થાય એટલે મને ખબર આપો કે તુરત હું જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ.” આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “આપના કહેવા પ્રમાણે હાલ તૈયાર કરીએ” એમ કહી ઘેર ગયા અને કબરસ્તાન ભૂમીમાં જઈ ખાડા ખોદી તૈયાર કર્યા. પછી બીરબલને ખબર આપી. તદનંતર બીરબલ એક વખત શાહને તે કબરસ્તાન ભૂમી તરફ ફરવા લઇ ગયો. જ્યારે શાહે કબરસ્તાન ભૂમીમાં પુષ્કળ ન્હાના મોટા ખાડા ખોદેલા જોયા ત્યારે આશ્ચર્યતાથી બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ! આટલા બધા ખાડા શું જાણીને અને શા માટે ખોદયા છે?” બીરબલ બોલ્યો કે નેકનામદાર! આ ખાડા ચોબા લોકોએ ખોદી મુકયા છે; કારણ કે આગળ ચોમાસુ આવવાનું છે માટે તેમણે વિચાર્યું કે ચોમાસામાં મુસલમાનો મરવાનાજ તે વખતે આપણા ઉપર ખાડા ખોદવાનો ત્રાસ પડવાનોજ; તો તે વખતે ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉથીજ ખોદી મુકીએ તો નિકાલ! એમ વીચારી તેમણે આ કામ કર્યું છે એમ મને ખબર મળી છે’ આ સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે ‘એ બદમાશ ચોબા લોકો મારા ન્યાતિલાઓને મુઆ વાંચે છે. માટે આજ પછી એ કામ તેઓને કદી પણ સોંપવું નહિ!’ એમ વીચારી બીરબલને હુકમ કર્યો કે ‘આજજ પછી ચોબાઓને આ કામથી દુર કરવા અને મારા રાજયમાં કોઈ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે ચોબાઓને નજીક આવવા દેવા નહિં આ હુકમ સાંભળી બીરબલે હર્ષસહ કહ્યું કે “જેવો નામદારનો હુકમ!” તદનંતર ચોબા લોકો ઉપરથી એ જુલમ બંધ પડયો.

વાર્તા ૪૬ મી.

અણુંદ કહે પરમાણુંદા, માણુસે માણુસે ફેર;
એક તો લાખે ન મળે, એક તાંબીઆના તેર.

આણુંદા.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.

એક સમય બાદશાહ સર્વ દરબારીઓથી અગાઉ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બીરાજમાન થયો હતો અને જે કોઇ દરબારી આવે તેને પ્રશ્ન કરતો કે "સર્વ ફુલમાં કયું ફૂલ મોટું ? સર્વ દાંતમાં કોના દાંત મોટા ? સર્વથી શ્રેષ્ટ પુત્ર કોનો ? મોટામાં મોટો કયો રાજા કહેવાય ? અને કયો મોટો ગુણુ ? આ પાંચ પ્રશ્નો પુછતો હતો; પરંતુ જે જેના મનમાં આવે તેમ ઉત્તર કહેતા હતા. અનવરખાં નામના સરદારે જણાવ્યું કે " ખુદાવિંદ ! ફુલ જાઇનું મોટું દાંત હાથીના મોટા પુત્ર રાજાનો શ્રેષ્ટ, ચક્રવર્તિ રાજા મોટો અને વિદ્યા ગુણુ મોટો " આ પ્રમાણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું પરંતુ બાદશાહને તે હૈયે રૂચ્યો નહિ; બાદ બીરબલ આવ્યો એટલે તેને પણ તેજ પાંચ પ્રશ્ન પુછયા તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " નામદાર સર્વથી મોટું ફુલ કપાસનું કે જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે અને તે વડે સુતર કાપડ થાય છે તે સર્વ જગતને ઢાંકે છે. દાંત દંતાંવળીના મોટા કે જેતા પ્રતાપથી સર્વ અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોટો (બળદ) કે જે સદા ખેતી વાડીમાં ઉપયોગી થઈ જગતનું પ્રતિપાલન કરવામાં સહાયતા આપે છે રાજામાં સર્વથી મોટો મેઘરાજા મોટો કે જેના પ્રતાપે રાજા અને રંક પશુ,પક્ષી, ઝાડ અર્થાત સર્વ જગતના ચરાચર જીવો જીવે છે અને ગુણુમાં મોટો ગુણુ હિમત કે

જેના વડે સર્વ કામમાં ફતેહ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે બીરબલનો જવાબ સાંભળી સર્વ દરબારી વર્ગ નિસ્તેજ બની ગયો. કારણ કે પાંચે જવાબ શાહે કબુલ કર્યા પણ દરબારીઓએ તે જવાબો પ્રત્યે "ડુબતો ફીણને બાઝે" તે સરખો પ્રકાર કરી ઘણા મતભેદ બતાવ્યા; તદપિ ચાર જવાબ શાહે પોતે કબુલ કર્યા; માત્ર પાંચમાં ઉત્તરની પરીક્ષા જોવી એમ શાહના મનમાં ઇચ્છા ઉપજી.

એક વખત યમુનાજીથી સ્નાન કરી બીરબલ ચાલ્યો આવતો હતો. તે વખતે શાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા વીચાર્યું અને એક હાથીના મહાવતને બોલાવી હુકમ કર્યો કે "જ્યારે બીરબલ સાંકડી ગલી કે જેમાંથી એકદમ નાસવાનો રસ્તો ન જડે તેવી ગલીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે સાહમેથી હાથીને મસ્ત બનાવી તેના (બીરબલના) અંગ ઉપર ધસારો કરવો. આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી માહવતે તેજ પ્રમાણે કર્યું જ્યારે સાંકડી ગલીમાં બિરબલે પ્રવેશ કર્યો અને અર્ધ માર્ગે જઇ પહોચ્યો ત્યારે તેવીજ તક જોઇ માહવતે હાથીને ખીજવાડી તેના ઉપર ધસારો કર્યો, તે જોઇ બીરબલે વીચાર્યું કે "બાદશાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા આ ગોઠવણ કરી છે. એમાં તો શક નથી ! પણ તેની પ્રતીતી મારે પણ આપવીજ જોઇએ અહીંયાંથી નાસી છુટું તેવા લાગથી, માર્ગ સાંકડો અર્દ્ધ ભાગમાં છું અને હાથીને ગુસ્સો તેથી અન્ય ઇલાજ ચાલે તેમ નથી. ખેર ! હીમ્મતે મરદા તો મદદે ખુદા' એમ વીચારી આસપાસ કોઇ હથીયાર તપાસવા લાગ્યો અર્થાત્ લાકડી કે કોઇ ઝાડની ડાલી વગેરે હાથ લાગે તો ઠીક પરંતુ ત્યાં તેવું કશું હાથ લાગ્યું નહીં પણ એક માંદુ પડેલું કુતદુ ત્યાં ટળવળતું જોયું તે જોઇ હીમ્મતથી તે કુતરાના બે પગ પકડી ધસ્યા આવતા હાથીના કપાળમાં તેનો ઘા

માર્યો તેથી તે કૂતરાના નખ હાથીની સૂંઢના મૂળમાં વાગ્યા; તેમજ કુતરે ચીસ પાડી તેથી હાથી એ બનાવથી એકદમ, પાછો હઠવા માંડયો. માહવતે અંકુશના પ્રહાર કરી આગળ ચલાવવા કર્યું પણ તે હાથી તો તે બનાવથી દેહેસતજ ખાઇ ગયો એક ડગલું પણ આગળ હઠયોજ નહી ત્યારે માહવત લાચાર બન્યો અને બીરબલે તો ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો આ હકીકત માહવતે જઇ શાહને જણાવી તે જાણી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને કહેવા માંડયો કે "જો મરદમાં હીમ્મત હોય તો ખુદા મદદે આવે છે" એ કહેવત ખરેખર સત્ય છે ! એમ વીચારી બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૭ મી.

સુધરી બીગરે બેગહી, બીગડી ફીર સુધરેન;
દૂધ ફૂટે કાંજી પરે, સો ફિર દૂધ ન બને.

વૃંદાકૃતસહી.

બુંદસે ગઈ વો હોજસે નહિ સુધરતી.

એક વખત શાહ આનંદ ભુવનમાં મીજલસ ભરી દરબાદી સહ વર્તમાન ગમ્મતમાં ગુલતાન બન્યા હતા. તે વખતે શાહે ઉંચા એક અત્તરની શીશી કહાડી પરંતુ તેમાંથી અત્તર કાહડતાં થોડું ગાલીચા પર ઢળી ગયું તેથી કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ ગાલીચા ઉપરથી આંગળી વડે પાછું લેવા યત્ન કર્યો પરંતુ નકામો ગયો; કેમકે અત્તર તો ગાલીચા ઉપર પડયું તેવીજ ગાલીચો પી ગયો હતો.

આ બનાવ કોઇના જોવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ નજીક બેઠેલા શાણા સરદાર બીરબલે તે બનાવ જોયો તેથી શાહને સંકોચ

થયો; કારણ કે હીંદના બાદશાહ થયા છતાં પણ મારી કંજુસ પ્રકૃતી રહી ગઇ છે એમ આ બનાવથી બીરબલના મનમાં આવશે અને તે કોક વખતે મારી મશ્કરી કરશે." એમ વીચારી બીજે દીવસે શાહે એક પાણીનો હોજ ખાલી કરાવી તે અત્તરથી ભરી કઢાવ્યો અને શહેરના લોકોને બોલાવી તેને લુટાવ્યો; અર્થાત્ જે જેની મોજમાં આવે તેમ તેમાંથી અત્તર લેઇ જવા હુકમ આપ્યો આ બનાવ બીરબલના જોવામાં આવવાથી તે હોજ નજીક આવ્યો અને તેને જોઇ શાહે કહ્યું કે "કેમ બીરબલ! કેવી મજાહ ઉડી રહી છે?!" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "હજુર એ અદબી માફ કરશો પણ જે બુંદથી ગઇ છે તે હોજથી સુધરવાની છે?"

આ પ્રમાણે બીરબલનું ભાષણ સાંભળી શાહને ગુસ્સો આવ્યો કે "બીરબલે મારી હલકાસ બતાવી! પરંતુ તે ગુસ્સો પ્રગટ કરવો એ વધારે હલકાસ બતાવનરાને થઇ પડે; માટે અત્યારે કશું ન બોલવું પણ પછી વાત" એમ વિચારી ત્રીજે દિવસથી બીરબલની સલામ લેવી બંધ કરી અને નિત્યના નિયમ પ્રમાણે તેને બોલાવવો બંધ કર્યો તે જાણી બીરબલે વિચાર્યું કે "શાહને મારા ખરા બોલથી માઠું લાગ્યું, હશે! ખેર તે સઘળું ઠીક કરીશું; પરંતુ મારે હાલ અહીંયાં રહેવું એ ઠીક નહી; કેમકે શહેરમાં રહેવું અને દરબારમાં જવું નહિ! તે બનાવ જાણી પ્રતીપક્ષીઓ રાજી થાય તથા શાહની અને મારી મીત્રાઇનો અભાવ સમજાય તેવો લાગ પ્રતિસ્પર્ધીઓને મળવા દેવો નહીજ જોઇએ; માટે બ્હાર ગામ જવું એ વધારે સારૂં છે" એમ વિચારી બુદ્ધિનીધાન બીરબલ શહેરમાંથી ગુપ ચુપ રીતે પ્રયાણ એક ન્હાના ગામડામાં પાટીદારના ઘરમાં પોતાનું નામ ઠામ ખરૂં ન બતાવતાં અન્ય નામ ઠામ બતાવી ત્યાં રહ્યો.

બાદશાહે બિરબલની સાથે દિલની ઓછાછ દેખાડી તો ખરી પણ બીરબલની સાથે એવો સજ્જડ સંબંધ જોડાઇ ગયો હતો કે તે શીવાય એક દીવસ પણ ચાલી શકે નહી તદપિ પણ ગુસ્સાને લીધે આઠ દીવસ તેની ખબર લીધી નહી; પરંતુ કચેરીમાં તો દરરોજ નવી ચમત્કારીક કેસો (ફરીયાદો) આવ્યાજ કરતા હતા અને તેના ફેસલા આપવા વખતે બીરબલ યાદ આવ્યા વગર રહેતા નહોતા છેવટે તેના વીના ન રહેવાયાથી સીપાઇઓને મોકલી તેડું કર્યું પણ તે ગામ ગયો છે એવા સમાચાર મળ્યા ; તેથી જાણ્યુ કે સ્નેહના હકમાં હું મોટાઇમાં તણાઈ સલામ બંધ કરી તેથી તેને પણ માઠું લાગ્યું, માટે રીસનો માર્યો ગામ ચાલ્યો ગયો હશે પણ ગમે તે પ્રકારે એની શોધ કરી પાછો બોલાવી લેવો એમાંજ મારૂં ભુષણ છે. રાજ્યમા એવા સલાહકાર વિના તમામ બાજી રદ થઇ જાય " એમ વિચારી ગામોગામ ખોળ કરાવી પણ પત્તો લાગ્યોજ નહીં. એમ કરતાં છ માસ વીતી ગયા તેથી દેશોદેશ વાર્ત્તા ફેલાણી કે " અકબરશાહના રાજ્યમાં (હજુરમાં) જે ચતુર અક્કલવાંન અને હિમત બહાદુર પ્રધાન હતો તે રીસાઇ ગયો છે. આ વાર્તા જાસુસ મારફતે શાહના શતરૂ રાજાઓએ જાણી તેથી તે તકનો લાભ લઇ દિલ્લીપતિનું રાજ્ય હસ્તગત કરવા મસલત ચલાવી અને તે શતરૂ રાજાઓ પૈકી તુર્કસ્તાનનો શાહ આગેવાની ધરાવતો હતો તેણે વિચાર્યું કે, બીરબલ હતો ત્યાંસુધી કિલ્લા ઉપર હલ્લો કોઈ કરી જય મેળવી શકે એ આશા ફોકટ અને હવે સહેલાઇથી તે જગ્યો ઉપર હાથનું બળ અજમાવી રાજ્ય હાથ કરી લઇએ તોપણ કશો વાંધો નથી; તોપણ હજુ જાણવું જરૂરનું છે કે દિલ્લીપતિના આગળ હવે બીજો કોઇ બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહીં. જો

કોઇ તેવોજ બુદ્ધિમાન પ્રધાન વિદ્યમાન હોય અગર છુપી રીતે બીરબલ સલાહ આપતો હોય તો જીત મેળવવી મુશ્કેલ થઇ પડે માટે પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા યુક્તિ રચવીજ જોઇએ એમ વિચારી એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યું કે, આ પત્ર વાંચી એક ઘડો ભરીને અક્કલ ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેવી અને જો ન મોકલો તો લડાઇ માટે તૈયાર થજો. આ પ્રમાણે પત્રમાં હેતુ લખી સાંઢણી સ્વાર હલકારા સાથે વિદાય કર્યો કેટલીક મુદતે દિલ્હી શહેર આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહને તે પત્ર આપ્યો શાહે વાંચી વિચાર્યું કે, બીરબલના અભાવથી શતરૂ રાજ્યો મારા પ્રત્યે ત્રાપ મારવા ટગટગી રહ્યાં છે. બીરબલનો પત્તો લાગતો નથી; તેમજ આ કાગળનો ઉત્તર અથવા માગણી પાર પાડવા એના શિવાય બીજો કોઇ શક્તિવાન નથી. હવે કરવું શું ! મારી મુર્ખાઇનાં ફળ મનેજ મળ્યાં. હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગે. એમાં બીજાનો શો દોષ ? પાણી પીને ઘર પુછ્યું." એવો ઘાટ મેં કર્યો છે. રીસાવી કહાડ્યો અને હવે શોધી કહાડવો એ કેટલી બધી ભુલ પરંતુ તેમ કર્યા શિવાય સિદ્ધિજ નથી. સબળ શત્રુઓ ડોળા ધુરકાવી રહ્યા છે; માટે એક યુક્તિ રચી બીરબલને શોધી કહાડું. એમ વિચારી પોતાના રાજના દરેક ગામે મુખીપટેલ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, જે અમારા માણસ સાથે બોકડો મોકલ્યો છે તેને દરરોજ પાંચ શેર દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો છતાં આજે જેટલા વજનથી બોકડો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ વજનવાળો એક માસની આખર તારીખે રહેવો જોઇએ; જો વધારે ઓછો વજનમાં થશે તો દેહાંત (શુળી) ની શિક્ષા દેવામાં આવશે. એવી યુક્તિવાળો હુકમ દરેક ગામોગામ લખી એકેક બોકડો અને

એકેક તેના રક્ષણુ માટે માણુસ મોકલાવી દીધું.

જે ગામમાં બીરબલ છુપી રીતે રહેતો હતો તે ગામમાં પણુ તે હુકમ આવી પહોંચ્યો તેથી ગામના લોકો બહુ ફીકરમાં પડ્યા બોકડાને પુષ્કળ ખોરાક આપવા છતાં વજનમાં વધારે ઓછો ન થવા દેવો એનો શી રીતે ઘાટ ઉતરે. ખોરાક મળે એટલે વજનમાં વધવો જોઇએ, તેમ એને ખોરાક ઓછો આપવા હુકમ નથી માટે સૌનું મ્હોત ફરી વળ્યું છે બાકી કશો ઉપાય થવાનો નથી. એમ વિચારી સઉકો ઉદાસ બની ગયાં તે વાત બીરબલના જાણુવામાં આવી. તે જાણી ચેતી ગયો કે, મને શોધી કહાડવાનીજ આ યુક્તિ છે. એમ વિચારી બીરબલે ઘરવાળા પટેલને કહ્યું કે, પટેલ આજ સુધી તમારા આશરે હું રહ્યો તેનો બદલો વાળવા મારાથી કશું બની શકયું નહીં પણ આજે તમારા ઉપર જે સંકટ આવી પડયું છે તે દુર થવાનો રસ્તો મને સુઝી આવ્યો છે તે તમોને બતાવું છું જો તે પ્રમાણે તમે કરશો તો તમારા ઉપર આવેલું દુઃખ દુરે ટળશે

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી પટેલ બોલ્યો કે, ભાઇ તમે આ દુઃખમાંથી છુટવાનો રસ્તો બતાવશો તો હું તમારો જન્મ સુધી ગુણ ભુલીશ નહીં અને તમેજ જીવીતદાન આપ્યું એમ સમજીશ. બીરબલે કહ્યું કે તમારા ગામમાં ફકીરે જે વાઘ પાળ્યો છે તે વાઘની પાસે આવેલા બોકડાને થોડીવાર લઈ જઇ બાંધવો તેથી તે વાઘના ભયથી રોજ દાણો ચારો ખાતાં છતાં પણ વજનમાં વધશે નહિ; અર્થાત આજે જેટલો વજનમાં છે તેટલોજ મહીનાની આંખર તારીખે રહેશે. વધારે ઓછો થશેજ નહિ. પરંતુ આ યુક્તિ મેં બતાવી છે એવું કોઇના જાણુવામાં આવવું ન જોઇએ. બીરબલના કહેવા પ્રમાણે પટેલે યુક્તિ અમલમાં લીધી તેથી આખર તારીખે

બોકડો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો અને તે બાદશાહ કને પહોંચાડવા પોતે પણ સાથે ગયો. બાદશાહે દરેક ગામથી આવેલા બોકડા જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બોકડો સરખા વજનનો થયો જાણી શાહને ખાત્રી થઇ કે તેજ ગામમાં બીરબલ છુપઇ રહ્યો છે. પરંતુ પટેલને પુછતાં ઉત્તર મળ્યો કે, નામદાર, અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચઢ્યો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો તે પ્રમાણે મેં અજમાવ્યો. તે જાણી શાણા શાહે મોટા ઠાઠથી સ્વારો મોકલી તેજ ગામથી બીરબલને તેડી મંગાવ્યો તથા પ્રથમ કરતાં પગાર માન વધારી પ્રધાનપદનો પોશાક બક્ષ્યો.

તદંતર તુર્કસ્તાનના શાહનો આવેલો રૂક્કો વંચાવ્યો. ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલવી તે વિષે તજવીજ કરવા શાહે બીરબલને ભલામણ કરી તેથી બીરબલે એક માટીનો ઘડો લાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાને વળગેલું નાનું તુંબડું ગોઠવી દીધું. દીવસે દીવસે તે તુંબડું મોટું થતું ગયું. ઘડો તુંબડાના વધવાથી ભરાઇ ગયો તે જોઇ તેને ડીંટથી કાપી આગળ કર્યું, બાદ બાદશાહને જણાવ્યું કે, નામદાર, અક્કલથી ઘડો ભરાઇ ગયો છે માટે તુર્કસ્તાનના શાહની પાસે મોકલી દેવરાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલી છે માટે ઘડાને ન ભાગતાં, અક્કલનો ચુરો ન કરતાં. અકબંધ અક્કલને કહાડી લઇ અમારો ઘડો પાછો સાજો તાજો એનો એજ જલદી મોકલાવી દેશો, જો એમ ન બને તો અર્થાત ઘડાનો કે અક્કલનો નાશ કર્યો તો તે અક્કલની કીમત ત્રણ કરોડ રૂપીઆની છે, માટે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લડાઇ કરવા તૈયાર થજો અમો લડાઇ કરવા તૈયાર છીએ.

આ પ્રમાણે પત્ર શાહે અક્કલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઇ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર જઇ ઘડો તથા પત્ર રજુ કર્યાં તેથી સૌકો પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ઘડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઇલાજ નકામા ગયા તેથી જાણ્યું કે અકબર બાદશાહની હજુર હજી અક્કલવાન બીરબલ મોજુદ છે માટે જો લડાઇનો મામલો ઉઠાવશું તો કેવળ લાખોની નુકશાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી તેમજ અક્કલને કહાડી લઇ ઘડાને પાછું મોકલવાનું કામ પણ બનવાનું નથી માટે ત્રણ કરોડ રૂપીઆ આપી ગુપચુપ બેશી રહેવું એ વધારે સારૂં છે. એમ સર્વાનુમતે સિદ્ધ વિચાર કરી ત્રણ કરોડ રૂપીઆ અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબરશાહે ખજાનાને શરણ કર્યા.

વારતા ૪૮ મી.

અબળા નહિ પણ છે પ્રબળા એ વશ સબળાને કરતી;
ચરિત્ર ફોજ ચઉદીશ ફેલાવી, તન મન ધન ગુણ હરતી.

પ્રાણજીવન.

ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ, મારી હજુર એવાં ચાર મનુષ્યને લાવો કે ચાર પૈકી એક બેશરમો, બીજો બીકણ, ત્રીજો શરમાળ અને ચોથો નીડર. બીરબલે તે હુકમ માથે ચડાવી બીજે દીવસે એક બૈરીને લાવી શાહ આગળ ઉભી રાખી શાહને અરજ કરી કે, નામદાર, આપનાં ચાર મનુષ્ય તપાસી લ્યો.

વિસ્મયતા સાથ જણાવ્યું કે, ચાર જણ ક્યાં છે ! આ તો એકજ સ્ત્રી છે. બાકીના ત્રણ ક્યાં ? બીરબલે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર, એ સ્ત્રીના અંગમાંજ આપના ચારે મનુષ્યના ગુણ સમાયલા છે; કેમકે જ્યારે સ્ત્રી વિવાહમાં ફટાણા ગાય છે ત્યારે પાસે બેઠેલા ભાઇ બાપની પણ અદબ-શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે, અંધારી કોટડીમાં જવા માટે ધણીએ આજ્ઞા કરી હોય તો કહેશે કે. બાપરે, હું તો બી મરૂં છું માટે બીકણ છે. જ્યારે સાસરે જાય ત્યારે મંદ સ્વરે બોલવું, અદબથી વર્તવું આચરે છે તેથી શરમાળ છે અને પુરૂષની સાથે વળેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાત્રે ભુત, પ્રેત કે વાઘ, ચોરથી પણ ન બીતાં નિઃશંકપણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે છે માટે નિડર છે. તેથી એ ચારે ગુણના ધરરૂપ સ્ત્રીને લાવી આપ આગળ હાજર કરી છે. તે સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલને સારૂં ઇનામ આપી તેના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવાલાગ્યો.

વારતા ૪૯ મી.

ચતુર ન સમજ્યા હોત, તો ચતુરાની ચુક;
કહો કોણ કહાડત અરે, સકળ ગણાત ઉલ્ક.

પુર્ણચંદ્ર.

રાધુ તો મહા તપસ્વી છે.

એક સમય બાદશાહ અને બીરબલ આનંદભુવનમાં બેસી આનંદ વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં હજુરીએ વરધી આપી કે ગરીબ પરવર, એક ફકીર પોપટનું પાંજરૂં હાથમાં લઇ આવ્યો છે તેને શો હુકમ છે ? બાદશાહે ફરમાવ્યું કે, જહાંપનાહ, આ મારી

પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રઘુ પાડેલું છે તેને મેં ઘણીજ મહેનત લઇ સારૂં બોલતાં ભણાવ્યો છે અને તે એવી આશાથી ભણાવ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ. માટે રાઘુને લ્યો અને તેનું પ્રતિપાલન કરો. આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું તથા રાઘુના મુખથી મધુર ભાષણ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહે ફકીરને ઘટતું ઇનામ આપી વિદાય કર્યો અને રાઘુની સાર સંભાળ માટે નોકરો નીમી હુકમ કર્યો કે, જરા પણ રાઘુની તબીયત નાદુરસ્ત જણાય તો તરત મને ખબર આપવી, જો તેની ખબર ન આપી અને બિમારીવડે રાઘુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે વખત તેનું માથું કપાવી નાંખીશ. તદનંતર નોકરો રાઘુની તબીયત જાળવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાઘુ કુરાનના પાઠ ભણતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઇ તેના ઉપર અતિશે પ્યાર રાખવા લાગ્યા. એક વખત રાઘુ અચાનક મરણને શરણ થયો તે જોઇ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને શાહને શું જવાબ દઇશું તેમજ મરી ગયો છે એ વૃત્તાંત જો જણાવીએ તો શિરચ્છેદનો હુકમ થાય. માટે બન્ને તરફની પીડામાં આવી ફસાયા. હવે તો બીરબલજી આગળ જઇ આ હકીકત જાહેર કરીએ તો કાંઈ પણ રસ્તો હાથ લાગે. એમ વિચારી બીરબલ પાસે ગયા, અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાસ્યું. બીરબલને તેઓની દયા આવી તેથી કહ્યું કે તમે નિચિંત રહો. જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દઇશ નહીં. એમ કહી બીરબલ શાહ હજુર ગયો, શાહને જોઇ બોલ્યો કે આપણો રાઘુ ! આપણો રાઘુ ! એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી ઉઠયો કે શું રાઘુ મરી ગયો ? બીરબલે જણાવ્યું કે, નહીં નહિં ખુદાવિંદ, એમ તે બને કે ? એ તો મોટો તપસ્વી જનમ્યો છે

આકાશ તરફ મોં કરી તપસ્યા કરે છે. પગ, પાંખ, આંખ અને ચાંચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગસાધન કરી ઇંદ્રીઓને દમન કરી રહ્યો છે. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, અરેરે ! ત્યારે તો મરી ગયો એમ ચોખુંજ કહો ને ? બીરબલે જણાવ્યું, અરેરે ! આચિંદ આપ જોશો ત્યારેજ તેણે તપશ્ચર્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહો છો માટે તેને જોવાથી નિઃસંદેહ થશો, શાહને તેડી રાઘુના પાંજરા પાસે જઇ તપશ્ચર્યા કરતો બતાવ્યો તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે, બીરબલ, તારી મશ્કરી કરવાની ટેવ ગઇજ નહીં. રાઘુ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહ્યું હોત કે રાઘુ મરી ગયો, તો મારે નાહક ધક્કો તો ખાવો પડત નહીં. શું રાઘુ મરી ગયો એવી ટેને જોવાથી તને ખબર ન્હોતી પડતી ? બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે, નેકનામદાર, શું કરવું ? જો સરકાર અગાડી રાઘુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે મારૂં શિરચ્છેદ થવાનો વખત આવત, માટે બીજો કોઇ રસ્તો શોધવો કે નહિં ? તે સાંભળી શાહ રાઘુનો શોક ભુલી જઇ બીરબલની બુદ્ધિનો ખ્યાત વિચારી ખુશી થયો અને તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાજબી હુકમ કર્યાં તે વિષેનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૦ મી.

વાત વિનોદ વિવેકીને, સમજી લેવા સ્હેલ;
(પણ) સમસ્યામાં સમજી જવું, તેજ ઘણું મુસ્કેલ.

કાશીરામ.

શું અક્કલ અંધારે વહેંચાયેલી છે ?

એક વખત અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે, હમણાં છે અને

પછી પણ છે, હમણા નથી અને પછી પણ નથી, હમણાં નથી પણ પછી છે અને હમણાં છે પણ પછી નથી. એ ચારે પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટપણે આપો. તે સાંભળી બીરબલ કેટલોક વખત વિચારમાં લીન થઇ ગયો તે જોઇ દ્વેષ કરનારી મંડળી હર્ષવાન થઇ કે, આજે ઉત્તર આપવામાં બીરબલની મતિ મુંઝાણી છે માટે હવે માન ઉતરશે. પરંતુ એ વિચાર દરિદ્રના મનોરથની માફક થોડોજ વખત ટકવા પામ્યો. થોડીવાર પછી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, એ ચાર પ્રશ્ન પૈકી એક પ્રશ્નનો જવાબ આપની પાસે મોજુદ છે પણ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા આપ અને હું બન્ને જણ શહેરમાં જઇએ અને ત્યાં બાકીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ. તે સાંભળી શાહને વિસ્મયકારી વારતા જણાવી કારણ કે એ ચાર પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇથી અપાઈ શકવાનો નથી. તેમ છતાં બીરબલની અક્કલ—હુશીઆરી જોવી કે એ કેવી રીતે પ્રશ્નોની સમાધાની કરી બતાવે છે. એમ વિચારી બીરબલની સાથે શહેરમાં જવાનું કબુલ કર્યું. તદનંતર બીરબલે શાહને અરજ કરી કે આપ જટાધાની યોગીરાજનો વેષ ધારણ કરો અને હું આપનો શિષ્ય (ચેલો) બની જોઉં. પછી જુઓ શહેરની ગમ્મત. એમ કહી બન્ને જણે તેજ પ્રમાણે ડાઠ રચ્યો અને બે નાનાં સમજવાન બાળકોને સાથે લઇ એક ધન્યવાન ગ્રહસ્થની પેઢી ઉપર જઇ પહોંચ્યા, ત્યાં જઈ સાહુકાર પ્રત્યે (વેષધારી બીરબલ) પોતાના ગુરૂ તરફ આંગળી કરી બોલ્યો કે, શેઠજી, આ મારા ગુરૂરાજ છે અને હું એમનો ચેલો છું, અમે બન્ને જણ આ ફાની (નાશવંત) દુનિયાને ત્યજી પરિબ્રહ્મ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈરાગ્ય રૂપ ધારણ કર્યું; પરંતુ એક એવી મોટી ઉપાધી નડી છે કે તેથી આપની પાસે આવ્યા છીએ. આપની ઉદાર વૃત્તિ પરોપકાર

બુદ્ધિ અને નમ્રતા અવર્ણનીય પ્રકારની છે એવી દેશ દેશાંતરમાં કીર્તિ ફેલાવવા અમો આપની કાંઇક સહાયતા લેવા આવ્યા છીએ. પ્રમાણે શિષ્યનું બોલવું સાંભળી તે ગ્રહસ્થ હાથ જોડી નમ્રતા સાથ બોલ્યો કે, મહારાજ, જો આપની અડચણ મારાથી દુર થઇ શકે એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો. એ સાંભળી શિષ્યે જણાવ્યું કે શેઠજી, આ અમારા ગુરૂ મહારાજના બે બાળક છે તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વિચાર છે; પરંતુ પૈસા વિના એ કામ પાર પડી શકે નહિ; તેમજ ઓછામાં ઓછા બે હજાર રૂપીઆ જોઇએ; કેમકે ખાવાપીવા, પહેરવા ઓઢવા અને વિદ્યાલય ખર્ચના બંદોબસ્ત માટે મદદ પુરી પાડતાં સુધીમાં ગોઠવણ કરવીજ પડે; વાસ્તે જો આપથી સહાયતા આપી શકાય તો કહો. જો આપ એ માટે પુરતું લક્ષ આપશો તો ઇશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે. પછી શેઠે તે બાળકો તરફ જોઇ તરત માગણી પ્રમાણે રકમ લાવી યોગીરાજ આગળ ભેટ કરી. તે જોઇ શિષ્ય બોલ્યો કે, આ ઉપકારી કામના બદલામાં હું એ કરવા ચાહું છું કે એકેક જોડું તમારા માથામાં મારતો જાઉં અને તમે દર જોડા દીઠ એકેક રૂપીઓ આપતા જાઓ. આ વાકય સાંભળી પેઢી ઉપર બેઠેલા અને રસ્તાના જનાર લોક વિસ્મયવંત થયા કે, વાહ ઉપકારનો બદલો ઠીક ! ! રૂપીઆ આપવા અને જોડા ખમવાં. એ ખરેખર નવાઇ. પરંતુ શાહુકાર કશું પણ ન બોલતાં કિંવા જરા પણ મલીન ન કરતાં મહારાજ પ્રત્યે વિનવવા લાગ્યો કે, જ્યારા આ રૂપીઆ સત્યકૃત્યમાં જવાના છે અને તે બદલ દર રૂપીએ જોડો સહન કરવો પડે તે હું અહોભાગ્ય માનું છું; કેમકે સત્કૃત્ય માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સહન કરવું પડે તોપણ શું ? એમ કહી માથાથી પાઘડી ઉતારી ગુરૂ

આગળ માથું ધર્યું. ધન્ય છે એવા ધનવાન ધર્માત્મા પુરૂષને.

આ બનાવ જોઇ શિસ્ય બોલ્યો કે, શેઠજી, આપની ઉદારતા, ધૈર્યતા, ધર્મબુદ્ધિ, પરગજુપણું. ગુરૂભક્તિ અને સત્કર્મનાં નાણું ખર્ચયાથી અહોભાગ્યપણું માનવપણાના પરમ સ્તુતિપાત્ર ગુણો જોઇ હું ઘણોજ ધન્યવાદ આપી કહું છું કે અમારે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી. કારણ કે જે અમારે જોઇતું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાની કાર્ય સિદ્ધ થયું છે, માટે આનંદમાં રહો અને સદા સત્કૃત્યમં તલ્લીન બનો. એમ કહી આગળ ચાલ્યા, શિષ્યે ગુરૂ પ્રત્યે કહ્યું કે, આ પ્રથમ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર '**હમણાંજ છે અને પછી પણ છે**' મતલબમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપાએ સર્વ સંપત્તિવંત આ શેઠ છે; છતાં પોતાની સ્તુતિપાત્ર વૃત્તિ ભક્તિ અને કહેણી–રહેણી કાયમ રહેલ છે તે આ લોક ત્યાગી પરલોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વર્ગ સુખ છે, માટે આપ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારી સ્વીકારી લ્યો. આ પ્રમાણે બીરબલ (શિષ્ય) નું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મય પામ્યો. આગળ જતાં એક ભીખારી ભીખ માગતો લોકો પ્રત્યે ઉપદેશ કરતો હતો કે, એક ગણું પુન્ય **સહસ્ત્ર ગણો લાભ છે, હાથે તેજ સાથેજ છે**, દયાભાવ રાખી જો પરોપકાર દાન કરશો તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ વધુ સુખ આપશે. આ પ્રમાણે ભીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરૂષે પેટપુર ખાવાની વસ્તુ આપી, તે લઇ ભીખારી ગામ બહાર જઇ ઝટપટ ખાવા મંડી પડયો. ગુરૂ ચેલો પણ તેની પાછળ પાછળ હતા. ચેલાએ તે ભીખારી પ્રત્યે વિનવવા માંડયું કે, દયાળુ સેવક, અમે બન્ને જણ ભુખ્યા છીએ અમારો ભુખ્યે જીવ જાય છે. જો થોડું અમને આસરા જે-

ટલું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવાન તમારૂં કલ્યાણ કરશે.

એવી ઘણી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ જરા પણ ન જોતાં પેટપુજા કરવામાં પુરેપુરૂં લક્ષ આપવા મચ્યો હતો તે જોઈ શિષ્યને ગુસ્સો ચઢયો અને તે ભીખારીને બે ચાર જોડા લગાવી બોલ્યો કે. મુર્ખ—ગધેડા ભીખ માગતી વખતે તો ઉપદેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી! પરભવમાં આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી અને આ ભવમાં પણ આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી; માટે તને હમણાં સુખ નથી અને પછી પણ નથી. એમ કહી શાહને કહ્યું કે, લ્યો આપના બીજા પ્રશ્નનો જવાબ ? કે—**હમણાં નથી અને પછી પણ નથી.**

બાદ ગુરૂ ચેલો આગળ ચાલ્યા. એક અતિ દુબત, નમ્ર અને ઇશ્વર ભક્તિમાં તલ્લીન એવા સાધુને જોઇ શિષ્યે બતાવ્યું કે, મહારાજ, આ સંતની પાસે હમણાં કશું પણ નથી; પરંતુ તપ અને ભગવત ભજનના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધિવંત થશે; માટે **હમણાં નથી પણ પછી** છે. એ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વીકારી લ્યો. એ સાંભળી શાહ આનંદમાં મગ્ન બની બોલ્યો કે હવે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે? બીરબલે જણાવ્યું કે મહારાજ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપની પાસેજ છે તે તપાસી વિચારી જુઓ કે આપ ખુદ પુણ્યના પ્રતાપથી હિંદુસ્તાનની રાજગાદી ઉપર તખ્તનશીન થયા છો અને કોઇ પ્રકારની સંપત્તિમાં ન્યુનતા નથી; પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંનું જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી; કેમકે અત્યારે પુર ચઢતીના વખતમાં આપ દયા, દાન, પરોપકાર, ગુરૂ—સંતની ભક્તિ, સારા કૃત્ય કરવામાં

પુર્ણ ખંતી અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચી રાખતા નથી તો આવતા ભવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે. માટે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ એજ કે, હુમણાં છે પણ પછી નથી. પછી આપની જેમ ઇચ્છા હોય તે ખરી.

એ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રહેણી કહેણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી અને બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી, વિદ્વતા વિષેની ઘણીજ તારીફ કરી તથા બીરબલ દ્વારાએ શુદ્ધ જ્ઞાન–ભક્તિ સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો. બીરબલના ગુણોથી રીઝી શાહે "અક્કલ બહાદુર" "બીરબલ કવીરાય" "પ્રેમમૂર્ત્તિ" "રાજાસાહે" વગેરેના ઇલકાબ આપ્યા ને મોટી જાગીરો બક્ષીસ આપી જીવનનો લાભ લીધો.

ભાગ પાંચમો.

વારતા ૫૧ મી.

પામે આદર પ્રૌઢ, ગુણથી સહુકો સર્વદા.

પ્રભાશંકર.

નાગરવેલનું પાન સર્વથી મોટું હોય છે.

એક વખત બાદશાહે દરબારીઓને પુછયું કે, સર્વથી મોટું પાન કઇ વનસ્પતિનું ગણવું? આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઇ કેળનું, કોઇ સાગનું તો કોઇ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા; પરંતુ

શાહે તે એકેની વાત પસંદ કરી નહિ, છેવટે બીરબલને પ્રશ્ન પુછયું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે, પરવર દીગાર, સર્વથી પાન નાગરવેલનું મોટું છે; કેમકે તે નામદાર સુરકારના મુખસુધી પહોંચે છે માટે તેને જ સર્વથી શ્રેષ્ટ એને મોટું સમજવું. બીજાં પાન આકારમાં મોટાં પણ અધિકારમાં મોટાં નથી માટે શું કામનાં ? આ ઉત્તર સાંભળી શાહ સંતોષિત થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની કદર બુઝી સારૂં ઇનામ બક્ષ્યું.

વારતા પર મી.

જમ જમાઇ જાચક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

મણીગૌરી.

નીમકહરામ જમાઈ.

એક વખત શાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછયું કે, બીરબલ, નિમકહલાલ કોણ અને નિમકહરામ કોણ ? તેનો ભેદ બતાવો. આ પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, શિરતાજ, નિમકહલાલ એક કુતરૂં કહેવાય છે; કેમકે જેના ઘરનું અનાજ ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ જતાંસુધી પણ ઇજા થવા દેતું નથી તથા સદૈવ તે ધણીનું સંરક્ષણ કરે છે. કદાચ એક વખત તેને ખાવા નહિ આપીએ તદપી પોતાની નિમકહલાલી છોડવાનુંજ નહિ; એથી વિપરીત રીતે (નિમકહરામ) જમાઈ હોય છે. કેમકે તેને ગમે તેટલું દ્રવ્ય આપો તદપી પણ તેને તૃપ્તિ થવાનીજ નહિ તથા દરરોજ તેનું મન મનાવતાં છતાં પણ જરા વચકું પડયું કે જાણે કોઇ વખત ઓળખાણ કે સંબંધ થતોજ નહિ હોય તેમ તુરત્ત રીસાઇ બેસે છે. કહ્યું છે કે

જમાઇ છે તે દશમો ગ્રહ છે જેમ નવ ગ્રહોને નિત્ય બળીદાન આપતા હોઇએ તોપણ પ્રતિપક્ષી રાશી ઉપર આવ્યા કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો. એ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો,

---

વારતા ૫૩ મી.

રાજા જોગી અગ્નિ જળ, ઉનકી ઉલટી રીતિ;
દંતા રહીઓ ફરસરામ, થોડી પાળો પ્રીતિ.

અજવાળી તોપણ રાત.

એક વખત બીરબલ જમ્યા બાદ પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર બેઠેલ હતો તે સમય બાદશાહનો એક હજુરી નોકર દોડતો દોડતો જતો તે જોઈ બીરબલે પુછ્યું કે, આટલો બધો દોડીને ક્યાં જવા માગે છે ? નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, સરકાર સાહેબે મને બ શેર કળીચુનો લાવવા ફરમાવ્યું છે- માટે તે લઇને જલદી જવું જોઇએ. તે સાંભળી બીરબલ વિચારમાં પડયે કે, અત્યારે ખુદાવિંદને બશેર કળીચુનાની શી જરૂર પડી હશે ! નક્કી કાંઇક આ વાતમાં ગુપ્ત ભેદ હોવો જોઇએ. એમ ધારી નોકરને ફરી પુછ્યું કે તે ચુનો શું કરવા જોઇએ છે. તે સાંભળી નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, તે ગરીબ નોકરને શી ખબર ! બાદશાહ સાહેબ જ્યારે જાગીને ઉઠયા અને મેં પાન બીડી આપી તે આરોગ્યા બાદ હુકમ કર્યો કે જા બશેર કળીચુનો જલદી લઇ આવ. આવું તેનું બોલવું સાંભથી બીરબલે હજુરીઆને જણાવ્યું કે આજે, તારાં સોએ વર્ષ પુરાં થઈ ગયાં. એજ બશેર કળીચુનો તને જબરાઇથી ખવરાવી દેશે અને

તેથી તું મરી જઇશ. જે તેં પાનબીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુનો વધારે પડયો હશે તેથી તેમના મુખમાં બળતરા કિંવા ચંદ્રિકા પડીજ હોવીજ જોઇએ તે બદલ આ શિક્ષા ઠરાવી છે; માટે તું એ ઉપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર મમાખણ એકત્ર કરી બાદશાહ પાસે લઇ જા અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કંઇ થશે નહિ. બાદ તે હજુરીએ બીરબલના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને તે ચુનો લઇ શાહ હજુર ગયો. શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો. શાહને ખાત્રી હતી કે થોડીજ વખતમાં આ નોકર મરી જશે; પરંતુ બીજે દીવસે તે નોકર તો વખતસર નોકરી ઉપર હાજર થયો તે જોઇ બાદશાહને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને વિચારવા લાગ્યો કે, મારો વિચાર નિષ્ફળ ગયો, મુઓ નહિ એ તો ઠીક પણ એને ઇજા પણ કશી થઇ જણાતી નથી; પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પહોંચાડી દેવો તે ખરોજ. એમ વિચારી ચુનારાને બોલાવી કહ્યું કે, સવારમાં પ્રથમ જે માણસ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખજે. બીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો કે, જા દરબારી ચુનારાને ત્યાંથી પાંચ શેર ચુનો લઇ આવ. નોકર હુકમ સાંભળતી વેંત તે ચુનારાને ત્યાં જવા નિકળ્યો. આયુષ્યબળને લીધે તેને બીરબલની ભેટ થઇ અને બાદશાહનો ફરમાવેલો હુકમ તેમને કહી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી બીરબલ સમજી ગયો કે, આને બાદશાહે ચુનો ખવરાવ્યો પરંતુ એને ઇજા ન થઇ તેથી એના પ્રાણનો નાશ કરવા હજુર ધારે છે. આજ માટે આને ચુનારાને ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે. તે સબબ સમજી બીરબલને તેની દયા ઉપજી તેથી કહ્યું કે, તું પંદર વીસ મીનીટ અહીંયાં ઠેરી જા પછી ચુનારા પાસે જઇ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંયાં બાદશાહે હજુરીઆને ચુનારાને ત્યાં મોકલ્યા પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક બીજા હજુરીઆને, પ્રથમ મોકલેલ હજુરીઆની શી વલે થઇ છે તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો તે સીધો ચુનારાને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો બીરબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગએલો ત્યાં પ્રથમ જઇ પહોંચ્યો. તેથી સંકેત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉઠાવી ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખ્યો. કારણ કે તે ચુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો હતો કે, જે સવારમાં પ્રથમ હજુરીઓ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખજે. તેથી જે પહેલો ગયો તેને ભઠ્ઠીને શરણે કર્યો.

અહા! '**જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?**' એ વાક્યની પ્રતીતી આપવા આ દાખલો બસ છે. હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નિકળ્યો હતો તે નોકર બીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો લઇ બાદશાહ હજુર જઇ ચુનો આગળ મુકયો તે જોઇ શાહને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે, આ શી રીતે જીવતો પાછો આવ્યો? એમ ચમત્કારીક બનાવ જાણી તે નોકરને પુછ્યું કે, તું અહીંયાંથી જે વખતે ચુનારાને ત્યાં ગયો તે વખતે રસ્તામાં કયાંય રોકાયો હતો? હજુરીએ કહ્યુ, ગરીબ પરવર, હું છુનારાને ઘેર જતો હતો તેવામાં બીરબલજી પોતાની હવેલીના બહાર બેઠા હતા તેમણે મને બોલાવ્યો અને પુછયું કે, ખુદાવિંદની સ્વારી કયાં છે? મેં કહ્યું કે, ચાહ પીવા બિરાજ્યા છે. એટલું કહી રજા લઇ ચુનારાને ત્યાં ગયો અને આપનો હુકમ બજાવી આવ્યો. એ હકીકત સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે, આ હજુરીઆને બીરબલની સહાયતા છે એમ ખાત્રી થાય છે. પ્રથમ ચુનો ખવરાવ્યાથી કશું થયું નહિ તે પણ તેનોજ પ્રતાપ. અને આ-

જે આને બદલે બીજો નાહક મરણને શરણ થયો અને આ બચ્યો તે પણ તેનોજ પ્રતાપ! માટે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી નકામી જશે. કેમકે જેની મદદ બીરબલ કરનાર છે ત્યાં કોઇનું ટટુ ચાલનારજ નથી. એમ વિચારી તે નોકરને અભયદાન આપ્યું અને બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૪ મી.

જીભ્યામેં અમૃત બસેં, વિષભી ઉનકે પાસ;
એક બોલે લાખલે, (ઔર) એક લાખ વિનાશ.

સરકારની સવારી હાલ નદી કીનારે જખ મારે છે.

એક સમય બાદશાહ બીરબલને સાથે લઇ યમુના નદીને કાંઠે ફરવા ગયો. ત્યાં જઇ હવા ખાવા ફરતા હતા, તેવામાં કેટલાક મછીગર લોકો જાળ નાંખી માછલાં પકડતા હતા, તે જોઇ શાહના મનમાં વીચાર ઉપજ્યો કે ' હું પણ એ શીકાર કરતાં શીખું ' એમ વીચારી તેઓ પાસેથી જાળ માગી લઇ પોતે માછલાંને પકડવા લાગ્યો, એટલામાં બીરબલને કાંઇ અગત્યના કાર્ય માટે રાજગઢમા (રાજ્યમહેલ) માં જવાનું યાદ આવ્યું તેથી શાહની રજા લઇ રાજય મહેલનાં ગયો. બીરબલને જોઇ હુરમ સાહેબે પુછ્યું કે "બીરબલ હાલ સરકારની સવારી ક્યાં છે? અને શું કરે છે?" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "નામદાર? હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર જખ મારે છે!" આવાં વ્યંગ વચન સાંભળી હુરમને બહુજ માઠું લાગ્યું પણ કોપભાવ બહાર ના બતવતાં મનમાંજ સમાવી રાખ્યો. જ્યારે બાદશાહ પોતાના મહેલે પધાર્યા ત્યારે હુરમે કેટલીક આડી

અવળી ગમ્મતની વાતો કર્યા બાદ બીરબલની વારતા યાદ કરી કહે-વા લાગ્યો. કે " સીરતાજ ! આપ બીરબલને ઘણોજ વ્હાલ બતા-વી તનનો ગણી રાખ્યો તેથી બીરબલ મગરૂરીમાં છકાઇ ઘણોજ મોઢે ચઢી ગયો છે અને જેમ એની મરજીમાં આવે તેમ બે પરવા-ઇથી મને તથા આપને પણ વ્યંગ વચનોથી વતલાવે છે માટે એ બાબત જરા સાફાઈ કરવી જોઇએ છે. શું છેક એમ વર્તણુક ચલા-વે એ સારૂં કહેવાય ? આ પ્રમાણે હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે " દીલોજાન ! શું વ્યંગ વચનોથી બીરબલ બોલી ગયો ? તે જલ્દી કહી દે, જો વધારે પડતું બોલી ગયો હશે તો બેશક તેને નસિયત આપ્યા વીના છોડીશજ નહીં ! " હુરમે જણાવ્યું કે "ખુ-દાવીંદ આપના આવ્યા પહેલાં બીરબલ અહીંયાં આવ્યો હતો તે વખતે મેં પુછ્યુ કે " હાલ સરકારીની સ્વારી ક્યાં છે ? અને શું કરે છે ?" તેનો ઉત્તર મીજાજ સાથે તેને જણાવ્યું કે " સરકારની સ્વારી હાલ નદી કીનારે ઝખ મારે છે. " તેવું સાંભળી મને બહુ માઠું લાગ્યું પણ હું કશું ન બોલતાં મનમાંજ સમજી રહી આવા શબ્દો સાંભળવાથી શાહ એકદમ ગુસ્સે થઇ સીપાઈ મોકલી બીરબ-લને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે " કેમ બીરબલ ? હમણાં તું બહુજ બહુજ બેતમાઇ અને મીજાજ ભરી વાતો બોલવા જબાન ચલાવવા માંડયો છે કેમ ! બીરબલે હાથ જોડી વીનવ્યું કે " ગરીબ પરવર ? એવી કદાપી કાળે મારી તકસીર આવે એમ તો નહીં; પરંતુ જો આવી હોય તો આપ નામદાર શિક્ષા આપવા મુખત્યાર છો ? " આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે સઘળી વાત કહી સં-ભળાવી અને કહ્યું કે " હવે તારાજ મોઢાથી કબુલ કર કે હું સ-જાવાર છું ! " તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " નેક નામદાર ! એ

અદબી માફ કરશો, પણ મેં જે કહ્યું હતું તે ખોટું છે ? કેમકે જે વખતે હું આપની રજા લઇ રાજમહેલમાં આવ્યો હતો તે વખતે આપ નદી કીનારે માછલાં મારવામાં આનંદમાન બન્યા હતા કે નહિ ? એ માટે મેં કહ્યું કે હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર ઝખ મારે છે. ઝખ શબ્દનો અર્થ માછલાં થાય છે માટે તે વાતમાં મારી તકસીર શું છે ? પછી તો સરકાર વિના વાંકે ગુસ્સે લાવી નસીયત આપવા ચહાતા હો તો આ માથુ આપ આગળ હાજર છે !" તે સાંભળી શાહ અને હુરમ બન્નેનો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને એકદમ ખુબ હસી પડી બીરબલની શાબાસી આપી કહ્યું કે ધન્ય છે અક્કલ બહાદુર ! તારી અક્કલને ! !

વારતા ૫૫ મા.

કપટી જંન કોડ પ્રપંચ રચૈ, ગુણી સજ્જનને પીડતાજ મચે;
જીત આપ તણું ચહશે હસિને, (પણ) નીજ ફંદ નિષેજ મરે ફનીને.

પ્રાણજીવન.

દાવ આવે દુશમનનો દાવ લેવાની દલીલ.

એક સમય શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં આર્ય અને યવન ધર્મ વાળેની ચર્ચા બીરબલ અને કાજીના વચ્ચે ચાલી રહેલી હતી તે વાદવીદમાં એક એકના ધર્મનો પક્ષ કરી પ્રતીપક્ષીની દલીલોની ખંડન કરી પોતાની દલીલોનું મંડન કરતા હતા છેવટે આર્ય ધર્મ પ્રાચીન, વિમળ, લોકાલોકતા છે એવું સુખદા બીરબલે અનેક પ્રમાણો બતાવી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું, તેથી કાજી (કાઝી) પોતાનું માન ખંડન થયું અને હું હાર્યો એમ સમજી ઘણોજ ક્રોધાયમાન બન્યો; પરંતુ

શાહનો એવો કાયદો હતો કે " દરેક પંથની ચર્ચા થાય :તેમાં જે (વાદી કે પ્રતિવાદી) દાખલા દલિલો વડે પોતાના પંથની વાર્તા યથાર્થ બતાવે તો તે કબુલ કરવી તથા તેના ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં તેનો રહસ્ય ગ્રહણ કરવો !' ધન્ય છે !! એવા ગુણગ્રાહી મુગલ કુળ દિવાકરને !!!

ઉક્ત કાયદાને અનુસરી કાજીને વર્ત્યા શીવાય છુટકો નહોતો ? એટલે લાચાર ! પરંતુ તેના (કાઝીના) મનમાં એવો વીચાર મુકરર કર્યો કે " ગમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી એનો (બીરબલનો) પ્રાણ પરલોક મોકલું ત્યારેજ મારા મનમાં સ્વધર્મ ખંડનનો લાગેલો કારી ઘા રૂઝશે ! " એમ વીચારી પોતે દેશાંતરમાં જઇ બીરબલને કેવી યુક્તિવડે ઠાર કરવો ? તે વીષેની તદબીર શોધવા લાગ્યો અને સર્વ કરતાં તેને એ યુક્તિ સરસ લાગી કે " બહુરૂપીની વિદ્યા હાથ કરૂં તેથી મારું અવસ્ય કામ પડશે. " એમ નિશ્ચય કરી તેણે તે વિદ્યા ઘણી સારી રીતે હાથ કરી; કહ્યું છે કે ઉદ્યોગી પુરૂષને કંઇ દુર્લભ છે ? " અર્થાત્ એકે વસ્તુ તેને દુર્લભ નથી ! કેમકે ખરા તનમનથી જો કોઇ પણ મનુષ્ય કિંવા જાનવર કાંઇ પણ કામની :પાછળ પડે તો એક વખત વા બે અગર ત્રણ વખત પાછો કે વારંવાર પાછો પડે; તદપી તેજ કાર્યને હાથ કરવા પોતાનો ઉદ્યોગ અને ઉત્સાહ જારી (ચાલુ) રાખે તો બેશક આખર ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવેજ ! એ વીષે એક વીર પુરૂષ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે "હું એક મહાન દુસ્મન સામે જીત મેળવવા ગયો હતો તે વખતે શત્રુ સૈન્ય બેહદ બળથી હું ૨૧ વખત મારી મુરાદ સફળ કરી શકયો નહિ હતો, તેથી છેવટે હિમ્મત હારી મારા વતન ભણી નીરાશ અને એક ડીચકારા સમાન બની પાછું હઠવા ધાર્યું હતું અને તેજ વીચા-

રમાં ગરક બન્યો હતો તે સમય મારી નજરની આગળ એક કરોળીઓ એક વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢતાં પાછો પડયો; પણ પોતાના મુખમાંથી લાળ વીસ્તારી ફરી તે લાળદ્વારાએ ઉપર ચઢવા ગયો; પરંતુ ફરી પાછો પડયો, તદપી તેણે હીમ્મત ન હારતાં પોતાનો ઉદ્યોગ, જેમનો તેમ જારી રાખ્યો, તેથી ' હીમ્મતે મરદાં તો મદદે ખુદા. ' એ અમુલ્ય વાકય સત્ય થયું; અર્થાત્ વારંવાર પાછો પડયા છતા પણ હીમ્મત ન હારી કરોળીએ મરદાની આગળ ચલાવી તેથી છેવટ તે વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢયો. તે જોઇ મારા મનમાં ધીરવીરતાના અંકુરો સ્ફુરાયમાન થયાં ! અને મેં વિચાર્યું કે જો આ એક સુક્ષ્મ જંતુ પણ પોતાની ધારેલી ધારણામાં અનેક વખત પાછો પડતા છતાં પણ તેણે પોતાનો ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો તો તે છેવટે ફતેહમંદ નીવડયો તો હું માણુસ જાતી છતા પણ હીમ્મત હારી પાછો હઠું એ મારી મોટી ભુલ છે ! માટે હવે તો પુનઃ તેજ ઉદ્યોગ ચાલુ કરી શતરૂના દળ ઉપર તુટી પડવું! ઇશ્વર છેવટ મારા મનની ઉમેદ બર લાવશેજ ! ! ! એમ વીચારી લશ્કરની યોગ્ય સહાયતા અને ગોઠવણ વડે હીમ્મત બહાદુર બની એકદમ શતરૂ દળ ઉપર તુટી પડયો તેથી હું શતરૂનો પરાજય કરી જય સુંદરીને વર્યો ! ! " તેવીજ રીતે તે કાજી પણ પોતે પોતાનો મનસુબો ઉદ્યમવડે પાર પાડી શકયો; પરંતુ બે વર્ષ તે કાર્યને હાથ કરતાં વ્યતીત થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે કાજી પોતાનો વેશ બદલી દીલ્હી શહેરમાં આવ્યો અનેદરરોજ નવીન રૂપ ધારણ કરી આબેહુબ ચિતાર આપી પ્રજાજનોના મન ખુશ કરવા લાગ્યો તેના રૂપ ધારણ કરવાની ખુબી તથા જે વેષ ધારણ કરે તેની ખરેખરી નકલ બનાવવાની તારીફ

આખા શહેરમાં ફેલાણી છેવટે ખુદ શાહના કાને ઉક્ત વાર્તા જઇ લાગી તેથી તે બહુરૂપીને પોતાના હજુર બોલાવી પુછયું કે "તમે બહુ સારાં સારાં રૂપ ધારણ કરો છો એવું મેં સાંભળ્યું છે, તેથી હું એ જાણવા ચાહું છું કે તમે સર્વથી સરસ કોનું રૂપ ધારણ કરી ભજાવી શકો છો ?"

તે સાંભળી બહુરૂપી બોલ્યો કે "નામદાર ! વાઘનું રૂપ ઘણું જ સારૂ ધારણ કરી ભજવી શકું છું ? પરંતુ તે રૂપ ભજવતાં વખતે કોકનું નુકશાન થાય માટે જો સરકાર એકાદ ખુન માફ કરે તો તે સ્વરૂપ બરોબર ભજવી શકું તેમજ તે રજવાડાઓનેજ બતાવું છું. પરંતુ કોઇ પણ ફાલતુ માણસ કે અધિકારીઓને બતાવવો નથી ! જેથી કોઇ પણ મનુષ્ય તે વખતે રહેવું જોઇએ નહિં માત્ર આપ બિરાજમાન થઇ તે રૂપ જોઈ બરોબર પરીક્ષા લેવી." તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે તેજ પ્રમાણે કરવા કબુલ છું; પરંતુ એક બિરબલ તો મારી પાસે બેસસે !" ત્યારે બહુરૂપીએ જણાવ્યું કે "જો બિરબલ આવી બેસે તો તેમના પાસેથી રીઝ મોજ ઇલાયદીજ મળવી જોઇશે ?" શાહે તે વાર્ત્તા કબુલ કરી તદનંતર બીજે દિવસે તે બહુરૂપી સાથે થએલી વાર્ત્તા વિશેની હકિકત બિરબલને જણાવી, તેમ રાત્રિના સાત વાગ્યે અવસ્ય હાજર થવું એમ પણ દર્શાવ્યું. બીરબલ શાહની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાને મુકામે જઇ પહોચ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે "બહુરૂપીની વાર્ત્તા તથા સરતો ઉપરથી કાંઇ જુદોજ સંશય ભરેલો યુંક્તિ ભેદ માલમ પડે છે માટે વખતે કાંઈ કપટ હોય તો શું ખબર ?! જેથી 'ચેતતો નર સદા સુખી' એ વાક્યને અમલમાં આણવું એથી અતિ-વિશેષ લાભ છે". એમ વિચારી અંગમાં બખતર કવચ ધારણ કરી ઉપર પોષાક

પહેરી લીધો, સાત વાગે દરબારગઢમાં દાખલ થયો. સાહમે બાદશાહ બીરાજમાન થયા હતા અને જમણી બાજુ તરફ બીરબલ બેઠા અને બીજા દરબારી માણસો યોગ્ય સ્થળે બેઠા હતા. એટલામાં બહુરૂપી વાઘનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર ગર્જના કરતો વિકાળ મુખ ફાડતો પંજાના દાવપેચ બનાવતો પડદાની બહાર આવ્યો અને વાઘના સ્વભાવ પ્રમાણે સર્વ ચિતાર આપવા લાગ્યો આ સઘળી રચના કરવાનો હેતુ શું હતો ? તે તો વાંચકોથી કાંઇ અજાણ્યું નથી જે વખતે વાઘનો આબેહુબ ચિતાર આપવા માંડયો તે વખતે બહુરૂપી (કાઝી) પોતાની ધારેલી ધારણા બર લાવવા બીરબલ ઉપર એકદમ ત્રાપ મારી તેથી લોકોના જાણવામાં આવ્યું કે નક્કી બીરબલને આજે આ ઠાર મારશે ! એટલામાં તો બહુરૂપી દાવપેચ આદરી મોટા નખોના પ્રહાર કર્યાં. પરંતુ તે સર્વ ખાલી ગયા; કેમકે બીરબલે તો તેની કાપટ્યતા વિષે શંકા લાવી પ્રથમથીજ અંગરક્ષક કરેલું હતું તેથી તેનો એકે દાવ સફળ થયો નહિ બાદ પોતાનું અસલ રૂપ ધરી સલામ કરી શાહ આગળ ઉભો શાહે તથા બીરબલે બહુરૂપીની ઘણીજ તારીફ કરી અને તેને શું બક્ષિસ આપવી તે વિષે બીરબલને પુછ્યું. ત્યારે બીરબલે જણાવ્યું કે " નામદાર ! આપ રાજાધીરાજ છો માટે જે આપવા ધારો તે પ્રમાણ છે પણ હું તો એ ધારૂં છું કે કાલે ફરી એકવાર સતી થવાનો વેષ ધારણ કરી ભજવી બતાવે એટલે એક વર્ષ મારી વજીરાતની પદવી-ચાર્જ આપીશ, " આ સાંભળી બહુરૂપી ખુશી થયો કે " એક વર્ષ પદવીનો ચાર્જ હાથ કરીશ એટલે અમે તે પ્રકારે બીરબલને ફસાવી પાડી કલમે સહાદત થવાનો વખત લાવી દેઇશ માટે એજ બક્ષિસ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી બહુરૂપી બોલ્યો કે " નામદાર ! હું એ

હુકમ માન્ય કરૂં છું અને કાલ સતિનો સ્વાંગ સુંદર પ્રકારે આબેહુબ ભજવીશ ! " તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે " જો દેખાવ બરોબર રીતે ભજશી બતાવશો તો એક વર્ષ બીરબલની જગ્યાનો ચાર્જ અવશ્ય આપવામાં આવશે; પણ જો સ્વાગ સાંગોપાંગ પણાએ ભજવતાં પાર ન પહોંચ્યો તો દેહાંત (મારી નાખવા)ની શિક્ષા કરવામાં આવશે કેમકે અમારા આગળ જો જે વારતા ખરી આવડની હોય તોજ હા પાડવી; પરંતુ જો જેવી તેવી આવડતી હોય તો હા પાડવી નહિ, નહી તો નાહક અમને લલચાવ્યા ફોસલાવ્યાં એમ સમજી શિક્ષા-પાત્ર કરીશું. અમને જુડી વાત પસંદ છેજ નહિ માટે વિચારી પગલું ભરજો ! " આ હુકમ સાંભળી બહુરૂપીએ હિમ્મત સાથે કહ્યું કે " ગરીબ પરવર ! જો મારી એ કાર્યમાં કસુર જોવામાં આવે તો બેશક એમ કરવું. "

બીજે દીવસે નિયમ પ્રમાણે સતિનો સ્વાંગ (વેષ) ધારણ કરી બહુરૂપી પડદામાંથી બહાર આવ્યો; પરંતુ બીરબલે પોતાના કટ્ટા શત્રુનો પુરેપુરી રીતે દાવ લેવા એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી કે એક મોટો કુંડ ખેરના અંગારાથી ભરેલો તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે સતિને જ્યારે સત ચઢે ત્યારે તે અગ્નિની ચિતા (ચેહે) માં બળી સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવે છે; માટે સતિનો સ્વાંગ બરોબર કયારે ભજવ્યો ગણાય કે અગ્નિ કુંડમાં ઝાંપાપાત કરે ત્યારેજ ! તેથી તે ગોઠવણ કરી રાખેલી હતી અને તે સતિનો સ્વાંગ લઇ આવનાર બહુરૂપીને બતાવી કહ્યું કે " આ અગ્નિ કુંડ તમારા સ્વાંગનો બરોબર ચીતાર આપવા તૈયાર કરી રાખેલ છે. " તે ધગધગતો અગ્નિકુંડ જોઇ બહુરૂપીએ વિચાર્યું કે કાલે મેં જે બીરબલની ઘાત કરવા ઘાતકી પ્રપંચ ચલાવ્યો હતો

તેનો ખરેખરો બદલો વાળવા ચતુર શિરોમણી બીરબલે યુક્તિ રચી છે ! તેમજ જો સતિનો સ્વાંગ ધારણ કરી અગ્નિકુંડમાં ઝંપાપાત ન કરૂં તો સતિના સ્વાંગનો આબેહુબ ચિતાર પણ આપ્યો ગણાય નહિ અને અંદર ઝંપાપાત કરૂં તો બળી ભસ્મ થવાનોજ ! તેમ જો બરાબર સ્વાંગ ભજવી ન શક્યો તો શાહ શુળીએ ચઢાવી પ્રાણ પણ લેવાનોજ ! હાય ! હાય ! '**હાથનાં કર્યાંજ હૈયે વાગે એ કહેવત સત્ય છે ! કરોળીઓ પોતાની જાળમાંજ પોતે ગુંથાઇ મરણ પામે**' તેમજ હું પણ મારા પ્રપંચી પેચમાં ફસાઇ પડ્યો ! અરેરે ! સદા '**ધર્મનો જય અને પાપનો ક્ષય**' છે પાપી માણસો પ્રપંચવડે અનેક ફંદ રચી બીજાને ફસાવવા ફાંફાં મારે છે પણ તે સર્વ ફોકટજ છે ! **ખાડ ખોદે તેજ પડે**' છે ! ધોબીના કુતરાની માફક હવે હું ઘરનો કે ઘાટનો એકે તરફનો રહ્યો નહિ; માટે હવે મારો પાપી આત્મા આ અગ્નિકુંડમાં બાળી ખુદાની હજુર પાપની માફી માગવા મોકલું તોજ આલોક અને પરલોકમાં ફતેહ મળે; તેમજ જીવ કુરબાન કરતા લાજ પણ રહેશે ? માટે હવે તો '**ચોરની મા કોઠીમાં મ્હો ઘાલી રૂવે**' તેની રીતે મનમાંને મનમાં પસ્તાઇ મુંગે મ્હોડે અગ્નિ કુંડમાં પડી સતિના વેષને બરોબર ભજવી યશ પ્રાપ્ત કરૂં !" એમ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવી અગ્નિ કુંડમાં ઝીંપલાવી દીધું અને પડતાં વાંતજ અગ્નિએ તેના દુષ્ટ આત્મા અને પાપને બાળી નાંખ્યાં તે જોઇ સભાજનો અને શાહને ઘણીજ અરરાટી ઉપજી ! પરંતુ તે બહુરૂપીનો અગાડીનો વૃતાંત અને તેણે દાવ લેવા રચેલા દાવ વગેરે હકીકત કહી બતાવી તેથી શાહ ઘણો આશ્ચર્ય યુકત બની ગયો અને બીરબલની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો તથા વર્તમાન સમયમાં બીરબલના સમાન કોઇ પણ

બુદ્ધિશાળી મંત્રી (પ્રધાન) છેજ નહિ ! એવો વિચાર કરી અધીક ગર્વાનંદી બન્યો.

વારતા ૫૬ મી.

આણુંદ કહે પરમાણુંદા, માણસે માણસે ફેર;
એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીયાના તેર;

" બુદ્ધિવંતની બલિહારી ! "

એક સમય અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે " હુરમ પોતાના ભાઇ વિષે ઝવ્હેરાત સમજે છે માટે થનામાં કેટપી ઝવ્હેરાત (અક્કલ–ચાતુરી) છે ? હ દર્શાવવા એક અજબ યુક્તિ રચી હુરમને પ્રતીતી કરાવી આપું " એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે " રૂશ્યામના શાહને એક ભેટ દાખલ અમુલ્ય ચીજો મોકલીએ તો ઠીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાજશો માન મરતબો વગેરે મળવા સંભવ છેજ; માટે હુસનખાંને મોકલવા નિશ્ચય કરેલ છે તે વિષે તમારો શું અભીપ્રાય છે ? " તે સાંભળી હુરમ બોલી કે "જે આપે મારા ભાઇ માટે વીચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારો અભિપ્રાય એ વાર્તાને પુર્ણ ટેકો આપે એમાં નવાઈ શી ? ! " શાહે જણાવ્યું કે " ઠીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્ય માટે અવસ્ય પ્રયાણ કરાવીશું ! " એમ કહી શાહ રાજ્ય કાયમાં પ્રવર્ત્યો. તદનંતર બીજે દીવસે એક સુંદર સોનાની ડાબડી ચિત્રવીચીત્ર ચીત્રો અને અમુલ્ય નંગોથી જડીત તેમાં મહીપુત્રીને ભરી બંધ કરી તે ઉપર કારચોપી કામ કરેલા તથા જરીદાર, કીનખાપ, રેશમી અને નકશીદાર ગલેફો એક પછી એક વીંટી કલાબતની દોરીથી કુસુમ

ગુચ્છ પ્રમાણે આકૃતી કરી તે દડો હુસેન ખાને બોલાવી સુપ્રદ કર્યો અને કહ્યું કે "હાથી ઘોડા, પૈદલ અને અય સુશોભિત સરંજાગ સહિત યોગ્ય દમદમાથી બીરબલની પદવી સાથે આ અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે રૂમસ્યામના શાહ હજુર જાઓ અને શાબાશી મેળવી વહેલા આવો. તે સાંભળી હુસનખાં હર્ષ ઘેલા બની ગયો અને સલામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દમદમા સહ રૂમસ્યામ ભણી પ્રયાણ કર્યું મજલદાર મજલ કરી કેટલાક દીવસે રૂમસ્યામની સરહદ નજીક પહોંચ્યો તે બાતમી ત્યાંના શાહને મળી કે તુરત હર્ષવંત થઇ યોગ્ય સ્વારી સાથે પોતાના દિવાનને બીરબલના સાહમે માન આવકાર આપવા મોકલ્યો અને ધામધુમ સાથે શહેરમાં પ્રવેશ કરાવી ઘટતો સત્કાર કર્યો. બાદ બનાવટી બીરબલે (હુસેનખાંએ) શાહની મુલાકાત લઇ નમ્રતા સહ અકબર શાહે આપેલી ડબ્બી (ડાબડી શાહના આગળ ભેટ કરી કહ્યું કે "નેકનામદાર! અકબર શાહે આ ડાબડીમાં પેક કરીને કાંઈ અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને ડાઢીમાં નાખવા માટે દિલ્લીપતીએ ભલામણ કરી છે." તે સાંભળી શાહે પરમ ઉત્સાહથી તે દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ જેમ છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવીન નવીન અમૂલ્ય ગલેફની રચના નીહાળી "વાહ! શોભન અલ્લાહ! કયા મેરે અજીજ બીરાદરને વાસ્તે તજવીજ બનાકે દહા ભેજાહૈ! ઉસકી કૌનસે તારીફ કરૂં? નયો નયો રંગ ઔર નયે નયે કીસમકી કારીગીરીકે બડે કીમ્મતી કપડું કે ગલેફ લપેટ કે જો ચીજ ખુબસૂરત ઔર જવાહીરોંસે જડી હુઇ ડબ્બીમેં રખ્ખકર ભેજહૈ વો ચીજ કયા ઉમદા હોગી! ઔર વુસ ચીજસે મેરા બેહેતર—શુકર હો જાય વૈસી ઇકમોંસે ભરી હુઇ હોગી! યા પાક પરવર દીગાર! યા મેરે મૌલા! તેરી અજબ તરકીબ હૈ" એવા

હર્ષમાં મગ્ન થયેલા શાહે જ્યારે ડાભડી જોસબંધ ઉઘાડી કે અંદર તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી? તે એકદમ ઉડી અને આંખ તથા મ્હોંમાં પડી તેથી શાહે અત્યંત વિસ્મયતા સાથ પૂછ્યું કે "અએ બીરબલ અહે કયા ચીજ હય?" બીચારો ભાડુવાતી બીરબલ તો એ પ્રશ્ન સાંભળતાં ઝાખા ઝખ બની બોલ્યો કે "નામદાર એ તો ધુલ માલુમ દેતી હૈ!" તે સાંભળી શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે "કયા મૈંરે આંખોમેં ધુલ ડાલનેકે લીયે તુજે યહાં ભેજા હય? ઔર દિલ્લીકે શાહનેભી મેરે જઇફકી મસ્કરી કરનેકું અહે ચીજ ઇતને ધામધુમકે સાથ ભેજી? કયા કરૂં તું બીરબલ હય જીસ્સે મેરે ગુસ્સેકું દબા રખતા હું લેકીન ઔર જો કોઇ સખ્સ હોતા તો સમશેર કે લાખે કર ડાલતા! બસ અબ અહે ચાહતા હું કે તમારા કાલા મુંહ લેકે જલદી ઇધરસેં રૂખસદ હો જાઓ!" બીરબલ (હુસનખાં) તો એ સુખન સાંભળી એવો સ્યામ અને ઠંડો થઇ ગયો કે કાપો તો ખુન પણ ન નિકળે! મુંગે મ્હોડે કુરનસ બજાવી દીલ્લી ભણી રસ્તો માપ્યો. રોતી સીકલે દીલ્લી પહોંચ્યો અને શાહ હજુર જઇ વિતેલી વીતક નીવેદન કરી અરજ કરી કે "નામદાર! ઠીક મારો ઘાટ ઘડાવવા મ્હોટા દબદબા સાથે બીરબલનો ચાંદ આપી મોકલ્યો હતો! મારો સીતારો પાંસરો અને ખુદા તાલા વ્હારે ચઢયા તેથી જીવતો આવ્યો નહિ તો સાંજ સોએ વર્ષ પુરાં થઇ જાય." તે સાંભળી શાહ બોલ્યો કે "અરે! ગાંડા થયા? તમારો ઘાટ ઘડાવવા મારો વિચાર સ્વપ્ને પણ થાય અરે! મેં તો તમને સારા માટે મોકલ્યા હતા પણ તમારામાં ઉત્તર આપવા વિષે અક્કલ ન હોય ત્યાં હું શું કરૂં? ગોર પરણાવે છે પણ ઘર સુતરે ચલાવી આપતો નથી!"

હવે એજ ડાબડી બીરબલને આપી કશું પણ જણાવ્યા વગર તેજ

શાહ પાસે મોકલું છું જુઓ એ પછી કેવી ખુબી લઢાવે છે ? તે સહુકો જોઇશું ?" એમ વારતા થયા બાદ હુસમખાંના મનને શાંત કરવા મીઠી મીઠી વાતો કહી સમજાવી ઘેર મોકલ્યો. જ્યારે શાહ રાત્રે હુરમના મેહેલે ગયો કે હુરમ તો તાતી ઉન્હી થઇ એકદમ કહેવા લાગી કે "વાહ ! શાબાશ છે ખાવિંદ! મારા ભાઇનું કાસલ કહાડવા ઠીક પેચ રચી ઉંચે ચઢાવી નીચે પછાડવા મોકલ્યો હતો? એ બિચારાને મોટી પદવી હવે જોઇતીજ નથી! અને હું કોઇ દિવસ એના બદલ આપને કશું પણ કહેનાર નથી ! શું ડાભડીમાં ધુળ ભરી બીચારાનું માથું કાપવાનો વીચાર આદરી મોટો બનાવી મોકલ્યો હતો ? નાહક હજારો રૂપીઆને માથે પાણી ફેરવ્યું ! " આવું હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે પ્યારી જાન ! જો તારા મનમાં એવો વ્હેમજ ઠસી ગયો હોય તો સવારે તેજ ડાભડી તારા દેખતાં બીરબલને આપી તેજ શાહ હજુર મોકલું, પછી જો કે તે કેવી અકકલ કેળવે છે ? પંડમાંજ અક્કલ ન હોય તો પછી બીજો શું યુકિત ચલાવે ? એ તો

તારા ભાગ્યથી ભાગ્યશાળી ગણુાય છે ? " એવી વારતા કરતાં કરતાં બન્ને જણાં નિદ્રાદેવીને સ્વાધિન થયા. પ્રાતકાળે બીરબલને બોલાવી કહ્યું કે " હુસનખાં સાથે રૂમસ્યામના શાહને એક કુદરતી કારીગરીવાળી અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલાવી હતી; પરંતુ જે વિશેષ અગત્યની ચીજ હતી તે ભૂલથી અત્રેજ રહી ગઇ હતી માટે તે વસ્તુ અવસ્ય પહોંચતી કરવી જ જોઇએ. હુસેનખાં શ્રમસહીત છે તેથી આ આ વખતે તમે જાઓ અને અમુલ્ય ભેટ આપી પાછા જલ્દી આવો. " એમ કહી પુર્વકત ડાભડી બીરબલને સુપરદ કરી, સારા દબદબા સાથે પ્રયાણુ કરી બીરબલે રૂમસ્યામ ભણીનો માર્ગ

લીધો. કેટલાક દિવસે તેની સરહદે જઇ પહોચ્યો. એટલુંજ નહિ પણ તેજ પાયતખ્તના શહેરમાં જઇ પહોંચ્યો ! ત્યાંના સાહને રાજદ્વારીઓએ ખબર આપી કે " પ્રથમ તો નામનો કહેવાતો બીરબલ આવ્યો હતો; પરંતુ આ તો ખાસ પ્રખ્યાત ભારત ભૂષણ બીરબલજ જાતે આવ્યો છે. " એમ સાંભળી શાહે કહ્યું કે " ઠીક હૈ ઉનકી અક્કલ દેખે જીસ પીછે માન અકરામ દીયા જાયગા. "

એમ કહી શાહે બીરબલની ચાહેરી જોવા એક સરખા બાર તંબુ ખડા કરાવ્યા અને સરખી ઉમ્મર તથા સરખી સીકલના, સરખા પોષાકથી સરખા દબદબાવી બાર પાદશાહ બેસાડી દીધા; અર્થાત અગ્યાર તંબુમાં અન્ય દરબારી માણસોને શાહરૂપ બનાવી બેસાડયા અને છેલ્લા—બારમાં તંબુમાં ખુદ શાહ બરાજમાન થયો. જ્યારે બીરબલ નજીક આવી પુહોંચ્યો ત્યારે રાજ્યના સાધારણ કારભારીઓ સાહમા જઇ શહેરમાં લેઇ આવ્યા અને દરબારગઢમાં દાખલ થયા. બીરબલે તે રાજ્યકારભારીઓને પુછ્યું કે " નામવરની સ્વારી હાલ ક્યાં હશે ? અને કયા ટાઇમે (વખતે) મુલાકાત થશે ! " વગેરે વગેરે પ્રસ્ન પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે " ખુદાવિંદ આ સાહમેના ચોકમાં છે બીરાજમાન થયેલા છે. " આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલ તે ચોકમાં જઇ પહોંચ્યો અને ત્યાં જઇ જુવે છે તો બાર તંબુની અભીવન રચના રચેલી જણાણી. બારે તંબુએ ફરી તમામ પાદશાહને જોઇ જ્યાં રૂમસ્યામનો શાહ બીરાજમાન થયો હતો ત્યાં જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો તે જોઇ શાહે આશ્ચર્યતા સાથ આદરસત્કાર આપી પુછ્યું કે " મેરેકુ કીસ તરહસે પહેચાન લીયા ?" બીરબલે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે "નેક નામદાર ! બનાવટી હીરા અને સાચા હીરા છુપા રહી શકતા

નથી, જે માત્ર બીચારા બે ઘડીના મેમાન રૂપ શાહનો પોષાક પહેરી બેઠેલા તેમનું તેજ અને આપનું તેજ કાંઇ છુપું રહે ? મેં જ્યારે સરવેની મુખમુદ્રા તરફ જોયું તે સરવે દબદબામાં આપની સમાનતા ધરાવતા હતા; પરંતુ તે એક રતી વીના એક રતીના જણાતા હતા; તેમજ તેની દ્રષ્ટી તીરછી ગતીએ છેલ્લા (આપના) તંબુ તરફ હતી અને આપની નિર્ભય-અચળ દ્રષ્ટી હતી તેથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવ્યું કે આ અગ્યાર નામના પાદશાહ છે । એમ જાણી આપ નામદારને કુરનસ સજાવી."

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ કૌશલ્યતા ભરી વાર્તા સાંભળી શાહ હર્ષવંત થયો અને બીરબલ અક્કલ બહાદુર છે એમ ખાત્રી થઇ । બાદ બીરબલે અકબર શાહની આપેલી ડાબડી કહાડી શાહ આગ રજુ કરી તે જોઇ શાહે વિચારયું કે યહ જો પહેલે બીરબલ બનકે ડિબ્બા લે કે આયાથા વોહી હૈ મગર દેખું કે અંદર કયા હૈ ? એમ વિચારી એક પછી એક ગલેફ ઉકેલી ડાબડી ઉઘાડી જોયું તો પ્રથમ પ્રમાણે તેમા ધુળીજ ભરેલી હતી તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે ' કયું બીરબલ ! પહેલા બીરબલ બનકે આયાથા વહોભી મેરે ધોલેમેં ધુલ ડાલનેકે લીયે યેહી ડીબ્બી લેકે. આયાથા ઔર તું નામાંકિત અક્કલ બહાદુર હો કે ભી ફીર વોકી વોહી ધુલ લે કે હાજર હુવા ? જબ યહાં પેહેલે આયા વોહ સખ્સકું મેને જીતા છોડા તબ ફીર મેરી મશ્કરી કરનેકે વાસ્તે તું આવા અબતો યહી ઠીક હૈ, હે ઇસ તલવાર કે તાબે કરકે ખુદાકે હજૂર ભેજ દઉ" આ પ્રમાણે વિપત્તી સૂચક વાકયો સાંભળતાં વેંતજ તર્ક શકિત ફેલાવી હાથ જોડી બોલ્યો કે "નામદાર મોટા પુરૂષો તુચ્છ વાત તરફ લક્ષ આપે એ પણ સમયનીજ બલીહારી છે કેમકે એવી ધુળ જેવી હલકામાં

હલકી ચીજ આપ તરફ લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરી દીલ્લીપતીએ મોકલી તો તેમાં કાંઇ મહત્વતા હોવીજ જોઇએ કાંઇ ધુલ માટે આટલો પરીશ્રમ લેવાય ખરો! ખુદાવિંદ એ ધુળની વાત જ્યારે પુરેપુરી સાંભળશો ત્યારે આપ આપના હાથથીજ માથામાં અને આખા કુટુંબના માથામાં તથા મ્હોમાં હસી હસીને નાખશો નામદાર! દીલ્લીપતી દરરોજ પોતાના રાજમહેલમાં કુવા ઉપર એક મોટી ચાદર પાથરી તે ચાદરને ચાર ખુણે ચાર લીંબુ મૂકી તે ચાદરના મધ્ય ભાગે અકબરશાહ બેશી પાંચ વખત નીમાજ પડતા અને ખુદાની બંદગી કરતા હતા. એમ કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી ગયા ત્યારે ખલક કે ખાવિંદ ખુદા શાહની નેકી ઉપર ખુશ થઇ નિમાજના વખતે અકબરશાહની સાહમા આવી ઉભા રહ્યા જોઇ અકબરશાહ અત્યંત ખુશી થઇ ખુદાના પગમાં પડી ઘણીજ અરજ ગુજારી અને ખુદાએ પણ સારી દુવા દીધી તે વખતે જે જગ્યો ઉપર ખુદા રસુલ પાક પરવર દીગાર આવી ઉભા હના તે જગ્યાની ધુળ એકઠી કરી તે ધુળ પોતાની ડાઢી તથા પોતાના માથામાં મ્હોમાં અને આખા જનાનખાનામાં તથા બીરાદર બાળ બચ્ચાં વગેરે સરવેને માથે ખુદાતાલાની ખાસ પ્રસાદી રૂપ જાણી નાંખી અને પોતાની જીંદગી સફળ કરી. તે પ્રસાદીમાંથી આપ નામદાર માટે લાખોનું ખર્ચ કરી આપની પાસે મોકલી, તે પ્રસાદીનું એક વખત અપમાન કર્યું તદપિ ફરી અકબરશાહે પોતાનો સાચો નાતો જાળવવા મને મોકલ્યો છતાં આપ તેને ધુળ ગણી ફરી અપમાન કરો છો એ ખુદાતાલાનું અપમાન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લઇ પ્રસાદી આપવા આવનારને તરવારને તાબે કરવાનું કહો છો એ પણ એક ભાગ્યની રચના છે?"

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ તો હર્ષ ઘેલો બની ગયો અને તે ડાભડીમાંથી ધુળની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્રસાદી મોઢામાં માથામાં અને ડાઢીમાં પોતાને હાથે નાંખવા મંડી પડયો અને કહેવા લાગ્યો કે "યા ખુદાતાલા યા પાક પરવર દીગાર યા ગફુરે રહીમ, યા મૌલા મેં તેરા ગુન્હેગાર હું મેં તોબાહ પુકારતા હું, મેરી બડી ચુક હુઇ હય, મેરા બીરાદરને ઐસી ઉમદા ચીજ ભેજી, તોભી મેં કેસા બેવફાદાર બેમુરવત હું? યા ખુદા રસુલ! તેરી મહેરબાનીસે આજ મં નિહાયત ન્યાયમત આબાદ હુવા હું, ઔર સબ અલાબાદ દફે હુઈ. વાહ! અયે અજીજ બીરાદર અકબર તેરાભી ગુન્હેગાર હું" એમ કેટલીક માફી માગ્યા બાદ પોતાના જનાનખાનામાં તથા બાળ બચ્ચાં અને બીરાદરને તે પ્રસાદીની ભેટ લેવા સૂચવ્યું. તદનંતર બીરબલ ઉપર ઘણોજ ખુશી થઇ બોલ્યો કે "શાબાશ! અક્કલ બહાદુર બીરબલ! મે તો બેવાકેફ ગારીસે અચ્છે માયને વાળી બાતકુ બુરી માનકર માલિકકા બડા ગુનેહગાર હોતાથા લેકીન તુને સચ્ચી બાત સમજાએ જીસ્સે સબ અચ્છા હો ગયા ઈસલીયે તેરાભી મેં એસાનમંદ હું, ઔર તેરી કયા તારીફ કરૂં? જૈસી તારીફ મેને મેરે કાનુસે સુનીથી તોસ્સેભી જ્યાદે દેખી! ખુદાતાલા હમેશાં તેરેકું અલાબલા ઔર હર આફતોંસેં બચાવે ઓર જીંદગી ભર ખુબ મોજમજાહ વ તંદુરસ્તીમે રખ્ખે" એમ કહી ઉમદા પોશાક પહેરી એક સારૂં પ્રગણુ તથા મોટી રકમ બક્ષીસ કરી બાદ કેટલાક દીવસ ત્યાં રાખી સારી મેમાનગત દાખવી જ્યારે બીરબલે જવાની રજા માગી ત્યારે નાઇલાજ થઇ શાહે રજા આપી અને બીરબલને માનપત્ર તથા શાહને ખુશાલીના પત્ર લખી આપી માન અકરામ સાથે વિદાય કર્યો બીરબલ પોતાના રસાલા સાથે મજલ

દર મજલ કરતાં દીલ્લી આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહની ભેટ લઇ પોતાને મળેલું માનપત્ર તથા બક્ષેલી જાગીરોનો રૂક્કો અને આભાર-વંત ખુશાલીના પત્ર રજુ કરી ઉભો રહ્યો. શાહ તે પત્રોથી વાકેફ થઇ આશ્ચર્યતા સાથ બનેલી હકીકત વિષે પુછ્યું તેથી બીરબલે સ-ઘળી હકીકત નીવેદન કરી સાંભળી શાહ ઘણો પ્રસંન્ન થયો અને સુંદર પોષાક બક્ષ્યો. બાદ દરબારીઓને તથા હુસનખાં અને હુરમ સાહેબને તે સઘળી બીના કહી સંભળાવી તથા હુસનખાં અને બીર-બલની અક્કલમાં કેટલો નફાવત છે? તેનો તાદસ દાખલો આપ્યો તેથી સર્વકો ચુપ થઇ ગયા ગુણીજનો ગર્વાનંદ બન્યા અને દુર્જનો ઇર્ષાગ્નિમાં બળી ખાખ થઈ ગયા,

---

વારતા ૫૭ મી.

અંગ આંખ તખ આકૃતી, ચેષ્ટા ચાલને બોલ;
જોતાં સમજી ચતુર જન, તુરત કરી લ્યે તોલ.

નટવરલાલ

દસ હજારની કોઠી.

એક સમય અકબર શાહ બીરબલને સંગાથે લઇ રાજપાટિકા ફરવા ગયેલ હતો, ત્યાં એક ભરવાડ ઢોર ચારતો વાંસળી બજાવતો સુંદર ગાયન ગાતો હતો, તે તેમની નજરે પડયો; તે જોઇ શાહે બી-રબલને કહ્યુ કે "આ ભરવાડ કેવો મૂર્ખ છે? કે વૈતરૂ–મજુરી કર-વાનો ધંધો છે છતાં મોજ શોખમાં મસગુલ બન્યો ઢોર ચરાવે છે!" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "નામદાર! ઘરનો બળ્યો બીચારો

વનમાં આવી દુખનો વિસારો કરે છે, એ કાંઇ શોખને લીધે આ આચરણ રાખતો નથી પણ એની બઇરી વ્યભિચારણી હોવીજ જોઇએ અને તેજ કારણથી આ ભરવાડ આવા રંગમાં રંગાયો છે; કેમકે જે પુરૂષના ઘરમાં બયરી ખોટી ચાલની હોય છે તેનું હૈયું હમેશાં શોક સંતાપ રૂપ અગ્નિથી ધીતુંજ રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ જેની ભારજા ભુંડી હોય તેના અંતરમાં ઉંડી અસાધ્ય પીડ પ્રબલતાપણું ધારણ કરે છે, સર્વ સંસાર શોકમયિ અને આકરો લાગે છે તથા દિવાનાની માફક બેભાનપણે ઉદાસિન બની ઘરબાર છોડી જંગલનો વાસી થવા ચાહે છે, અરે! મરણને વ્હાલું ગણે છે. મહા ઘોર પાપનો ઉદય થાય ત્યારેજ કુભારજા–કુલટા કુશીળણી અને કર્કશા સ્ત્રીનો સમાગમ થાય છે, એવી સ્ત્રીના સહવાસ કરતા તો લાખ ગણે દરજ્જે મરવું બેહતર છે! અને આ ભરવાડ પણ તેજ સબબથી કંટાળી પોતાના જીવને દુઃખનો વીસારો આપવા આ આચરણ આદરેલ છે એમ તેની મુખમુદ્રા કહી આપે છે!" આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે "તે શા ઉપરથી તોલ કરી શકો છો? તેમ છે વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું" બીરબલે કહ્યું કે "નામદાર! જો આ વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવા ચાહતા હો તો આજ સાંઝ સુધી હું જે કરૂં તે ગુપચુપ પણે જોયા કરતાં કાંઇ પણ બોલવું નહી તો આપો આપ સીદ્ધાંત જણાઇ આવશે." શાહે તે સર્વ કબુલ કર્યું. બાદશાને સાથે લઇ બીરબલ તે ભરવાડ પાસે ગયો અને હર્ષ સહિત લાંબો હાથ કરી રામ રામ કરી બોલ્યો કે "ભાઈ! ખુશીમાં તો? અને આપણા ઘરનાં બઇરાં છોકરાં કુશળ ને? આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી ભરવાડ વીચારમાં પડી મુંગા મ્હોડે ઉભો રહ્યો. તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે

"કેમ ભાઇ મને ન ઓળખ્યો ? હું તારો મોટો ભાઇ છું ! જ્યારે તું નાનો હતો ત્યારે હું પરદેશ રળવા માટે ગયો હતો ત્યાં ઘણા વર્ષ રહી એ પૈસા પેદા કરી પાછો સર્વ સગાં સંબંધીઓને મળવા અહીંયાં આવ્યો છું." તે સાંભળી ભરવાડ ખુશી થઇ બોલ્યો કે "ભાઇ હું! તમને ન ઓળખી શકયો ! હશે માફ કરજો. (આંગળીનો ઇસારો કરી) સામું ઘર દેખાય છે ત્યાં તમે જાઓ. તમારી ભોજાઇ ઘેર હશે અને ન હોય તો પણ ઘર ઉઘાડી બેસજો હું જરા ઢોરોને એકઠાં કરી હાકી લઇ પાછળને પાછળ આવું છું.

તદનંતર શાહ અને બીરબલ બન્ને જણુ તે ભરવાડને ઘેર જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં જઇ જુએ છે તો માંહેલી બાજુએથી ઘર બંધ હતું કમાડની તેડ (છીદ્ર) થી બીરબલે જોયું તો એક જાર પુરૂષની સાથે લારતાના રંગમાં રંગાયલી તે ભરવાડની સ્ત્રીને દીઠી તેથી કમાડ ઠોકી બોલ્યો કે "કમાડ ઉઘાડો" તે અવાજ સાંભળી બોલી કે "કોણુ હશે ? બીરબલે જણાવ્યું કે "એ તો કોઇ નહીં હું તમારો જેઠ છું" આ શબ્દો સાંભળતાં ગાભરી બની ગઇ અને પોતાના યારને છુપાવવા તજવીજ ચલાવવા લાગી છેવટે એક માટીની ખાલી કોઠી પડેલી હતી તેમાં જારને સંતાડી ઝટપટ કમાડ ઉઘાડયાં અને ખાટલો બીછાવી તે બન્ને જણુને બેસાડયા. એટલામાં તો તે સ્ત્રીનો ધણી પણુ આવી પહોંચ્યો અને સ્ત્રીને રશોઇ બનાવવાની તાકીદ આપી, ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "ભાઇ હું કાંઇ જમવા માટે તારે ઘેર આવેલો નથી પણુ માત્ર તને સગા સંબંધીઓને ભેટવાજ આવ્યો છું અહીંયાંથી બે ગાઉ ઉપર અમારા વ્યાપારીઓએ અનાજ ખરીદવા માંડેલ છે માટે ત્યાં ઝટપટ જવું જોઇએ તથા રસોઇની ઝટપટ કરવાની કશી જરૂર નથી. મારી પાસે બેસી સુખ દુ:ખની

વારતા કરો એટલે મારા જીવને આનંદ થાય ” એમ કહી ભરવાડને પાસે બેસાડી કેટલાંક આડાં અવળાં ગપ્પાં અને વાતોના તડકા ચલાવ્યા બાદ બીરબલે કહ્યું કે “ ભાઇ બીજું તો અમને કશું દુઃખ નથી; પરંતુ માત્ર પાણી ભરવાને કોઠી નથી એ મોટી અડચણ છે; કેમકે માણસો ઘણા અને વાસણ નાનું એથી રસ્તામાં બહુ તકલીફ પડે છે માટે આ તમારા ઘરમાં માટીની કોઠી પડી છે તે જો ખાલી હોય તો મને ચાર દીવસ માટે આપો.” આ પ્રમાણે બીરબલની માગણી સાંભળી ભરવાડે ખુશીની સાથે જણાવ્યું કે અરે ! એમાં તે શું મોટી વાત છે ! ભલે ખુશીથી એ લેઇ જાઓ મારે એ કોઠીની કશી જરૂર નથી !” આવું પોતાના ધણીનું બોલવું સાંભરી ગાભરી બની તે કોઠી ન આપવા માટે ઘણી આનાકાની કરવા લાગી. જ્યારે કોઠીને ઉચકી બહાર લાવવા ભરવાડ ગયો. ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે ભાઇ, એ કોઠી વિષે મને વ્હેમ છે કે એ કાંઇ કાચી હશે માટે તમે છાણાં અને લાકડાં જરા એકઠા કરી લાવો એટલે તે કોઠીની આજુ બાજુ ગોઠવી પકવીએ એટલે પછી કાચાપણાનો વ્હેમ મટી જશે એ સાંભળી ભરવાડ છાણાં .લાકડાં એકઠાં કરાવા ગયો તે જોઇ ભરવાડણે જાણ્યું કે હવે મારૂં સઘળું પોકળ ઉઘાડું થશે એટલુંજ નહીપણ મારા હૈયાનો હાર બળી મરણ પામશે હવે કરવું શું, એમ વીચારી છેવટે પોતાના યારના બાપને ત્યાં પહોંચી અને કહેવા લાગી કે મારે અને તમારા પુત્રને ઘણા વખતથી વિકટનો સબંધ થયેલો હતો તે સબંધ આજે ખુલ્લો પડવાનો વખત આવ્યો છે. માટે હવે હું શું કરૂં, મારી તો ઠીક પણ તમારી ફજેતી થાય એ મને વધારે ચિંતા છે, હવે મને એક રસ્તો સુઝતો

નથી એમ કહી સઘળી બીના કહી સંભળાવી તેથી યારનો બાપ બોલ્યો કે કાંઇ ફીકર નહી હશો જે બનનાર હતું તે બન્યું હું તમારે ત્યાં આવું છું અને મન માનતા પૈસા ખર્ચી કોઠી લેઇ જનારાઓ ન લેઇ જાય તેમ ગોઠવણ કરૂં છું બાદ ભરવાડણ ,ઘેર પહોંચી અને કોઠી ન આપવા માટે રકઝક ચલાવી તેટલામાં પાછળથી તેના યારનો બાપ પણ જઇ પહોંચ્યો અને ભાંજગડથી વાકેફગાર થઇ બોલ્યો કે તમો આ કોઠીને લેઇ જશો તેથી નાહક આ ધણી ધણીઆણીના વચ્ચે અપાર કંકાસ થસે અને એમાથી શું પરીણામ આવશે, તે કાંઇ કહી શકાય નહી માટે આપ સમજુ છો તેથી કહેવું જરૂરનું છે કે જેમ આટલા દીવસ પાણીની તરદી વેઠી તેમ ચાર દીવસ વધારે વેઠી લેજો. તેમ છતાં આપનો એ કોઠી માટે અતી આગ્રહજ હોય તો ,મારી વીનંતી છે કે—આપ સારા માણસોનો એ ધર્મ નથી કે આપણા સ્હેજ ફાયદા માટે સ્હામા માણસને નુકશાનમાં ઝોકાવી દેવો, તેથી જો આપ એ વાર્તાનો હઠ મૂકી દ્યો તો વધારે યોગ્ય ગણાય. આ ધણીધણીઆણી વચ્ચે નાહક કંકાસના સજડ મૂળ રોપાય છે તે જોઇ હું ઘણોજ પશ્ચાતાપ પામું છું અને જો આ કંકાસનો પાર આવતો હોય તો એ કોઠી બદલ હું એક હજાર રૂપીઆ આપું છું અને હાલ એ કોઠી મારા કબજામાં રાખું છુ. આ બન્નેની તકરાર મટશે કે તુરત તેમને પાછી સોંપીશ. ફકત આ બીના કારણે બે જણને અંટસ પડવાનું કારણ ઉતપન્ન થએલું જોઇ મને સ્વાભાવીક દયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે તે જારના પીતાનું યુકતીવાળું બોળવું જોઇ બીરબલે તેને કહ્યું કે એક હજાર રૂપીયા તો શું પણ પચીશ હજાર આપો તો પણ એ કોઠીના ઓછા છે; કારણ કે કોઠી ઉપર મારૂં પુર્ણ ચીત્ત ચોટયું

જે માટે હું આપવા ચાહતો નથી.

આવું બોલવું સાંભળી જારનો પીતા ગભરાયો અને વધતાં વધતાં છેક દશ હજાર રૂપીઆની રકમ આપવા કબુલ કરી અને આજીજી સાથે ઘણી અરજ કરી તેથી છેવટે તેની વાર્ત્તા સ્વીકારી અને તેજ વખતે પહેલી રકમ હાથ કરી કોઠી તેને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયો તે સમય એક મજબુત લાકડી-લઠ્ઠ હાથમાં લેઇ જોરથી તે કોઠીના પેટા ઉપર ઘા કર્યો પથી કોઠી ફુટી ગઇ અને પોકળ પ્રકાશમાં આવ્યું તેથી વ્યભીચારીણી-દુષ્ટા સ્ત્રીની અને જાર પુરૂષની પુષ્કળ ફજેતી થઇ. બીરબલે તે જાર પુરૂષને અને દુષ્ટા સ્ત્રીને પરે-જમાં રાખ્યાં. તદનતર દશ હજાર રુપીયામાંથી પાંચ હજાર રૂપીયા ભરવાડને આપી કહ્યું કે આ રૂપીઆ તું તારી પાસે રાખ અને બીજી સ્ત્રી પરણી લાવ; કેમકે આ સ્ત્રી તારા લાયક છેજ નહી માટે આનાથી દૂર થા તેમ બાકીના રૂપીયામાં તારૂં અને તારાં કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવજે એમ કરી તે બન્ને દુષ્ટાત્માઓને આગળ કરી પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દીલ્લીએ જઇ પહોંચ્યા અને તે બન્નેને યોગ્ય શીક્ષા આપી શાહ આ પ્રમાણે બીરબલની ચાતુ-ર્યતા જોઇ મનમાં અત્યંત ગર્વાનંદ પામ્યો અને તેના માન અકરા-રમાં વધારો કર્યો.

વારતા ૫૮ મી.

વિગ્રહ સંગી ભેદને જાણે તેજ સુજાણ.

મોહનલાલ.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "મારા શાહજાદાને

વજીર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડાયો છે અને પલવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી; પરંતુ મને એ ફીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહાજાદો વીશેષ રહે તો સોબતીની અસર લાગ્યા વીના રહેજ નહી અને તે નઠારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે. માટે શાહજાદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ ઓછું ન લાગે તેવી યુક્તીવડે એ બંન્નેનાં મન જુદાં પડી જાય તો વધારે સારૂં, નહી તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહી, આ પ્રમાણે શાહના દીર્ઘ દ્રષ્ટીયોજક અને પ્રજાહીતચીંતક વાકયો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે ગરીબપરવર આપ જરા પણ ચીંતા કરશો નહી હું માત્ર આજ સંધ્યા પડતાં પડતાંજ એ બંન્નેનાં મન વીખુટાં પાડી દૈશ અને શાહજાદાના મનમાં મારી યુકતીથી માઠું પણ લાગશે નહી, આ પ્રમાણે બીરબલનું વાકય સાંભળી શાહને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને બીર-પ્રત્યે જણાવ્યું કે મારા સાચા સ્નેહી, ઘણા દીવસનો લાગેલો સ્નેહ કીંચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકાય, પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે, કારણ કે જૈસો બંધન પ્રેમકો, તૈસો બંધન આ; કાઠહી ભદે કમળકો છેદ ન નીકરે ભૌંર તેમજ દેહકું છેહદએ દંત-નેપર નેહકુ છેહ પ્રબીન નદેહે માટે શું એ અમૂલ વાકયોને, અસત્ય પાડવાં ધારે છે, તે સાંભળી બીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે નામદાર, આપનું કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અલૌકીક ચીજ છે; કેમકે ધન દે કે જીય રખીએ જીય દે રખીએ લાજ; ધન દે જીય દે લાજ દે, એક પ્રાન કે કાજ તો પણ કહ્યુ છે કે જલ પય સારવ ીબકાય, દેખે હું પ્રીતકી રીત ભલી: વિલગ હોઈ રસ જાય, કપટ ખટાઈ પરતહી માટે એક એકના મનમાં

જુદાઇ લાવલા યત્ન અદરવો જોઇએ; ખુદાવીંદ ભલી કરત લાગે વીલંબ, વિલંબન બુરે વિચાર, ભુવન ચનાવત દિન લગે, પણ ઢાહન લગે બતાર ખોટુ કહવું એ તો ઘણુંજ સ્હેલ છે માત્ર કોકનું સારૂં કરવું એ અતી મુશ્કેલ છે. એમ કહી બીરબલ શાહની આજ્ઞા લેઈ જ્યાં શાહજાદો અને વજીર જાદો છેમમૂર્તી બની બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરજાદાને બોલાવી કાનમાં છાની વાત કહેતો હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો; અર્થાત્ કશું ન બોલતાં કાનસરખું મોઢું લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળેથી બોલ્યો કે મેં જે વાર્તા કહી તે કોઇને પણ કહેશો નહીં, એટલુંજ બોલી બીરબલે ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો, તરનતર શાહજાદો વજીરજાદા પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે પ્રીયમીત્ર, 'બીરબલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો, આ પ્રમાણે શાહજાદે પુછ્યુ; પરંતુ બીચારો વજીરજાદોતો બીરબલ કશી પણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને, તેથી તેને શાહજાદા પ્રત્યે જણાવ્યું કે મીત્રવર. બીરબલજી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે પણ કશી વાર્તા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું,

આ સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે વ્હાલા દોસ્ત, તેમણે (બીરબલે ગુપ્ત વારતા કોઇને ન કહેવા ભલામણ કરી છે તથી તું વાતનેજ ગલત કરી નાંખે છે; પરંતુ હું કાંઇ કોઇ નથી; કીંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કહેવામાં કશી અડચણ નથી'' આવા વાકયો સાંભળતાં વજીરજાદો અતી ખેદવંત બની બોલ્યો કે શું ત્યારે હું આપને ખોટાં બાનાં બતાવી વાતને છુપાવું, કોઇ દીવસ નહી અને આજ શું મારા મનમાં આપ માટે જુદાઇ ભ.સી હશે, છટ અત્યારનું બોલવું બીલકુલ આપનું ગેરવ્યાજબી છે, આવાં વજ્ર સરખાં

કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે તું ગમે તેમ યુક્તી પ્રયુક્તિથી સમજાવ; પણ હું તે તારી વાત કબુલ કરનાર નથી. કેમકે મેં સારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું, અજીજ બીરાદર તારી આ વખતની વર્તણુક પ્રીતીને ખાસ લાછન આપવા સરખી છે; કેમકે પ્રીત હુાં પડદા નહી, પડદા તહાં ન પ્રીત; પ્રીત તહાં પડદા રહયો, (તો)સોહી પ્રીત વીપરીત ભલે હવે તારે આટલા વર્ષની પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઇ હું કહી શકતો નથી જો સેલડીના સાંઠામાં પણ જ્યાં ગાઠો હોય છે ત્યાં મીષ્ટ રસ હોતો નથી; પણ ગાંઠા વગરની જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વીચારી જો, કેમકે જે મતિ પીછે ઉપજે, સો મતી પેહલી હોય; કાજ ન વિણસે આપણો, દુર્જન હસે ન કોય આવાં આવેશયુક્ત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વજીરજાદે અરજ કરી કે અરે, મારા દિલજાન દોસ્ત નાહક આવાં કઠોર વાક્ય બાણોવડે મારૂં કોમળ–પ્રેમ કાળજુ શા માટે ચીરો છો, અને દુર્જનો તો આપણા વચ્ચે નિવડનેહતો સબંધ થયો જોઇ ગમે તે ખટપટ લઢાવી વીખુટા પાડવા ઉદ્યમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી સાચી સાચી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહુંછું કે મને બીરબલજી કશી પણ ગુપ્ત વારતા કરી ગયા નથીજ, આ પ્રમાણે વજીરજાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે શું બીરબલજી જેવા અક્કલ બહાદુર અને ચતુર શીરોમણીનરો પણ દુર્જનની પંક્તિમાં છે, અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે હશે એ હવે તને પુછવા માગતો નથી આખર તે તારી વર્તણુક અમલમાં આણી હાથે કરીને

પોતાનાં પગ ઉપર કોહાડો માર્યો ખેર, તારા ભવીષ્યમાં પ્રીતી રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહી હો, એટલે હું શું કરૂ, બસ, હવેથી તું મારી પાસે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહી, જેમ સહુને બોલાવું છું તેમ તને પણ બોલાવીશ. જો કે તારા બુરામાં હુ એક શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહજાદા મારા મીત્ર છે એમ કોઇ વખતે તું સમજતો નહી. બસ આજથી છેલ્લા સલામ છે.

એક કહી શાહજાદો રંગભુવનમાં ગયો અને વજીરજાદા વિલે મોઢે પોતાના ઘર ભણી રસ્તો માપ્યો. એ બનાવની જ્યારે શાહને ખબર પડી ત્યારે શાહ બીરબલની બુદ્ધિબળની અગાધ તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ છઠો.

વારતા ૫૯ મી.

સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે "સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે" તે સાંભળી બિરબલે ઉતર આપ્યો કે "નામદાર! ચાર આંગળનો! શાહે પુછ્યું શી રીતે? બિરબલે જણાવ્યું કે સરકાર! સત્યને તપાસ કરનાર આંખ છે માટે આંખેથી જોયું તે સત્ય અને તેનાથી ચાર આંગળને છેટે કાન છે તેણે સાંભળ્યું તે ખોટું; માટે સત્ય અસત્ય વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે. આ યુક્તિની શાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વારતા ૬૦ મી.

દાન કરતી વખતે કોનો હાથ નીચે?

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પૂછયું કે બીરબલ! દુનિયામાં દાન કિંવા દાન લેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય પરંતુ કોઇ કાળે એવું બને છે કે દાન વા વસ્તુ દેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય! આ તાજુબી ભરેલી વાર્તા સાંભળી બીરબલ જરા વીચારી બોલ્યો કે ગરીબ પરવર જેમ પણ કોઇ કાળે બને છે જુઓ કે છીંકણી આપનાર મનુષ્યનો હાથ હેઠળ અને છીંકણી સુંઘવા લેનારનો હાથ ઉપર હોય! આ ઉતર સંભળી બાદશાહ ખુશી થઇ તેની બુધ્ધિબળ અને તર્ક શકિતની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા ૬૧ મી.

સતાવીસમાંથી નવ ગયા તો બાકી ધુળ રહે.

બોલી બોલ અમોલ હૈ; બીન તોળ્યાં મન બોલ;

પહેલી ભીતર તોલ કે, પીછે બહાર ખોલ.

એક સમયમાં કચેરીમા બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે 'સતાવીસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું રહે? સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતિ અનુસાર બોલ્યા કે ખુદાવિંદ! સતાવિસંમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી અઢાર રહે અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગલ્લાં તલ્લાં ગણવા લાગ્યા છેવટે બીરબલ તરફ જોઇ શાહે પ્રશ્ન કર્યું તે સાંભળી બીરબલ

કે ખલકના ખાવિંદ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રો પૈકી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતિકુલ થયાં અર્થાત નવ નક્ષત્ર વર્ષ્યાં વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ? આ ગુઢ આશય પ્રદર્શિત કરનારું પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વકો બીરબલની બુદ્ધિ કૌશલ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૬૨ મી.

પ્રીય આર્ય ગ્રહસ્થો! આપે આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ વાંચ્યા તેમાં જે જે ગમત ભરી વાર્તાઓ આવી તે વાર્તાઓનો વિચાર કરતાં કદાચ એમ ભાન થયું હશે કે અકબરશાહ વ્હેમી, ભોળો, સમજ વગરનો કીંવા માનભીલાસી હશે, તેથી અસંભવીત પ્રશ્નો પુછતો વા મહાન્ રાજપુરૂષને ન છાજતી કારકીર્દી અનુસરતો હતો પરંતુ એ શંકા લાવવી વાસ્તવીક રીતે વીચારતાં યોગ્ય જણાતી નથી; કેમકે જો અકબરશાહ વ્હેમી, ભોળો, સમજ વગરનો કીંવા માનાભીલાષી હોત તો તેવા ગુણવાળા પુરૂષનું નામે અમર રહેતજ નહીં અને દેશી પરદેશીનો કીંવા રાજ્ય કર્તા અને કવી-લેખકો ઉત્તમ નીબંધ રૂપે લખવાનો વ્યર્થ શ્રમ ઉઠાવત નહી, પરંતુ જ્યારે ઉક્ત પાદશાહનો આયન અકબરી આદી કાયદાના પુસ્તકો તથા તેની રાજ્ય રચનાની રીતીઓ વખાણી વખાણી તેની અનુસારે આપણી રાજ્યકર્ત્તા કૃપાળુ કઇસરેહિંદ રીતે આમની સભા પણ અમલમાં આણી ગર્વાનંદી બને છે તથા આપણે સર્વ દેશી પરદેશીઓ જે મહાન્ પુરૂ-

ષના ગુણાનુવાદ ગાઇએ છીએ ત્યારે પૂર્ણ પ્રતીતી થાય છે કે કાંઇ સાધારણ મનુષ્યની આટલી બલી મહીમા મહીમાં વીસ્તરેજ નહી પણ નામાંકીત નરરત્ન વીર પુરૂષોની મહીમા મહી (પૃથ્વી) માં વીસ્તરે છે જેમ પરદુઃખ ભજન વીર વીક્રમાદીત્ય, વીદ્યાવીલાસી ભોજરાજ, દાન કલ્પદ્રુમ મૂળરાજ, પરનારી સહોદર કુમારપાળ, અટકી પ્રજાપાળક સમરસીંહ, સંગ્રામસીંહ કુંભો, પ્રતાપસીંહ અને રાજસીંહ વગેરે સીસોદીયા રાણાઓ તથા કળીયુગનો અહંકારી રાવણ, પૃથુરાજ ચહુઆણ તથા કીર્તિચાહક સીદ્ધરાજ જયસીંહ વગેરેની કીર્તી દેશ છોડી પરદેશમાં પહોંચી છે, તેમજ દીલ્હીપતી અકબર શાહની પણ સુકીર્તી અદ્યાપી સુધી વીદ્યમાન છે એજ તે મહાપુરૂષની ચાતુર્યતા, વીર ધીરતા બુદ્ધી કૌશલ્યતા, પરોપકાર બુદ્ધી, ગુણગ્રાહી અને નીષ્પક્ષપણે નેકન્યાયની નીતી રીતી તથા દાતવ્યબુદ્ધી વીદ્યોત્તજકપણા માટેની પુર્ણ પ્રતીતી આપે છે તેમ તેની અધિક ખાત્રી થવા અત્રે કેટલીક વાર્તાઓ લખી બતાવું છું તે તરફ લક્ષ આપો.

વારતા ૬૩ મી.

રાજહઠ બાળહટ, યોગી હઠ શઠ કર્ણી;
નારી હઠ પુર્ણ કરવી ન સહેલી.

પ્રેમાનંદ.

એક વખત ચાતુર્માસમાં જમુના નદીના કીનારા ઉપરના મહેલમાં શાહ શયન કરી રહ્યો હતો તેવામાં ઓચીંતુ નદીમાં જોસબંધ પુર આવ્યું અને તેના ધોધનો મોટો ખળખળાટ થવાથી નીદ્રામાંથી શાહ જાગી ગયો અને તે શબ્દ સાંભળી વીચારવા લાગ્યો કે અત્યારે

અર્દ્ધરાત્રીના સમય આ નદી અવાજ આપે છે તેનું કારણ શું હશે? મારા રાજ્યમાં કો દુખી નથી છતાં દુખમય અવાજ શા મટે કરતી હશે, એવી વીચારણા કરી એજ લત ઉપર ચઢી ગયો અને પહેરેગીરોને બોલાવી તેઓને પુછ્યું, કે અર્ધી રાત્રે નદી શા દુઃખથી રૂવે છે? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પહેરેગીરો ચુપ થઇ ગયા, તેનો જવાબ કોઇનાથી અપાયો નહી ત્યારે કેટલાક દરબારીઓને તેજ વખતે બોલાવી ઉક્ત પ્રશ્ન પુછ્યો; પરંતુ સર્વને નીરૂતર થઇ ગયેલા જોઇ છેવટે બીરબલને તેડું મોકલ્યુ. સીપાય બીરબલને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને નામદારનો તાકીદી હુકમ સંભળાવ્યો બીરબલે વીચાર્યું કે અત્યારે શું કામ હશે, આવા વર્ષાદના વખતમાં ઓચીંતુ શું કામ પડયું હશે, હશે જવું તો જોઇએજ, એમ વીચારી સીપાઇ સંગાથે શાહ હજુર આવ્યા. કુરનસ બજાવી આગળ બેઠો. શાહે ઉક્ત પ્રષ્ણ જણાવ્યું, તે સાંભળી બીરબલે વીચારયુ કે એકદમ ઉંઘમાંથી નામદાર જાગી ઉઠેલ છે તથા વર્ષાદના લીધે ઓચીંતુ નદીમાં પુર આવ્યું છે. એ સુરતામાં નથી તેથી આ શંકા ઉત્પન્ન થયેલ છે; પણ આપણે તો તેજ શંકાને યોગ્ય ઉત્તરથી સમાધાન કરવી જોઇએ એમ વીચારી બીરબલે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે નામદાર નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે નદીનું પીઅર પર્વતમાં છે અને સાસરું સમુદ્રમાં છે માટે પીઅરથી ચાલી પોતાના પતી સમુદ્રને ત્યાં જાય છે માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતાં રોવું જોઇએજ માટે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ખરૂ કારણ જાણવામાં આવવાથી બીરબલની અક્કલ માટે ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૬૪ મી.

આષધ અંજન યોગવીધી, યંત્ર મંત્ર તંત્ર;
દેવાદીક વીશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

દેવ બડા કે યેકીન બડા

સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે બીરબલ દેવ મોટા કે એકીન મોટુ, તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે નામદાર દેવ મોટા નહીં પણ યેકીન મોટુ. શાહે કહ્યું કે જો દેવમાંજ સાચ (સત્યતા–પ્રભાવ) ન હોય તો યેકીન (વીશ્વાસ) રાખવાથી શું દહાડો વળે? જણનારીમાં જોર ન હોય તો દાઇયણીની મહેનત વૃથા છે માટે મારૂ તો એમજ માનવું છે કે યેકીન કરતાં દેવ મોટા છે.”

તદનંતર બીરબલે જણાવ્યું કે નામદાર! મારા બોલવાની પ્રતીતી થોડા વખત પછી આપ નામદારને આપીશ, કે દેવ મોટા કે યેકીન મોટુ આપને તો શું પણ મનુષ્ય માત્ર ચમત્કારને નમસ્કાર કરે છે કહે કબીર મોય આગમ સુઝે કે બીન પરચે કોઉ નહી પુજે. દર્શનીક પૂરાવો જોયા શીવાય પુર્ણ ખાતરી કહેવા માત્રથી થતીજ નથી.

થોડો કાળ વ્યતીત થયા પછી એક દીવસ એક ગધેડાને મરી ગએલું જોયું અને તેને એક સુંદર વૃક્ષની ઘટામાં ખાડ ખોદાવી દટાવી દીધું, પછીથી સલાટોને તે દાટેલા ગધેડાની જગ્યાએ નમુનાદાર રમણીક રોઝો બનાવી અંદર મનમોહક કબરનું સ્થાપન કર્યુ તે ઉપર જરીયાની ચાદર અને જોઇતો ઠાઠ તૈયાર કરાવ્યો, તથા એક ગુજરંગ સાંઇને તે નવરંગ પીરનો મુજાવર ઠરાવ્યો. તે મુજાવર ચાલાક અને ધર્મ સ્થાપનની રીતીને જાણનારો હોવાથી પીરની

માનતા મુજાવર વધારે એ કહેવતને ખરી રીતે અમલમાં આણી અને આસપાસના શેહેરો—ગામડાઓ તથા દેશ પરદેશમાં એટલી તો તે નવરંગ પીરની મહીમા વધારી દીધી કે સર્વ લોકે પોતપોતાની મન કામના પુર્ણ પાડવા બાધા આખડીઓ રાખી અને વીશ્વાસવડે ધારેલાં કામો પાર પાડવાથી હજારો માનતાઓ થવા પણ લાગી તેથી નાળીએર, ચાદરો ઘોડીઆં—પારણું અને ધજા વગેરે થવા લાગ્યા.

એક વખત બીરબલ તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ફરવા લેઇ ગયો, શાહે તે નવીન મોટું ધામ બનેલું જોઇ બીરબલને પુછ્યું કે "બિરબલ, આ કયા ઓલીઆની દરગા બની છે. બીરબલ બોલ્યો કે નામદાર શું હજુર આપના જાણવામાં નથી, આ નવરંગ પીરના મહા ચમત્કારથી દેશો દેશના હજારો લોકો દરરોજ વીવીધ પ્રકારની માનતાઓ કરવા આવે છે અને મનની મુરાદ બર લાવે છે.

તે સાંભળી આશ્ચર્ય યુકત બની શાહ તે દરગાહમાં ગયો અને જગ્યાનો ઠાઠ તથા માનતાઓની આવેલી ચીજોના મોટા મોટા ઢગલાઓ નીહાળી યેકીન આવ્યું કે ખરેજ કોઇ ચમત્કારીક ઓલીયા છે માટે મારે પણ માનીતી હુરમને કાંઇ બલાનો વળગાડ છે માટે જો તે બલા અત્યારથી દુર થઇ જશે તો સોનાનું જડીત છત્ર, છડી, જરકસીની ચાદર ચઢાવીશ અને ફતીઆ પઢાવી ફકીરોને જમાડીશ આ પ્રમાણે ધારણાં ધારી પીરની મહીમા સબંધી વાતો કરતા પોતાને મેહેલે આવ્યા. **વીશ્વાસ હોય તો ગમે તે વસ્તુમાંથી વીશ્વનાથ પ્રકટી વાંછના પુર્ણ** કરે એ વાકય પ્રમાણે વીશ્વાસવડે શાહની મનેચ્છા પ્રમાણે કાર્ય સીદ્ધ થયું તેથી માનેલી માનતા પ્રમાણે માનતા કરી છેલ્લો છોડયો,

તદનંતર બીરબલ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે કેમ બીરબલ યેકીન મોટું કે દેવ મોટા, જો અમારા આ ઓલીઆનું ખરેખરૂં સાચ હતું તોજ ધાર્યું કામ પાર પાડયું પણ જો સાચ ન હોત તો યેકીન રાખવાથી શું લીલું વળત, માટે કબુલ કરો કે યેકીન કરતાં દેવ મોટા છે તે સાંભળી બીરબલે પ્રથમ પ્રમાણે કહ્યુ અને કબર ખોદાવી મુએલા ગધેડાના હાડ રોમ વગેરે શાહને દેખાડી બોલ્યો કે નામદાર હવે કહો કે યેકીન મોટું કે દેવ મોટા જો દેવ મોટા કહો તો આ મુએલા ગધેડાનું અસ્તીપંજર છે તો તેમાં દેવાતન કયાં રહ્યું, પરંતુ જો આપે યેકીન વડે છેલ્લો રાખ્યો તો મુરાદ બર આવી માટે દેવમાં દેવાતન કે સત્તા જે ગણો તે માત્ર યેકીનનેજ આધીનજ રહેલી છે તેથીજ દેવ મોટા નથી પણ યેકીન મોટું છે કહ્યું છે કેઃ—

પાષાણમાં, લાકડામાં કે માટીમાં અર્થાત્ પત્થરની, લાકડાની કે માટીની મુર્તીમાં વા અન્ય પદાર્થોમાં દેવાતનપણું નથી પણ પુર્ણ શ્રદ્ધા અને વીશ્વાસ રાખી ભજન—પુજન કરવું તેજ દેવાતનપણાને પ્રકટ કરનાર પ્રયોગ છે; અર્થાત્ શ્રદ્ધા—વીશ્વાસ રહીત ગમે તેટલું દેવનું પુજન—ભજન કરો તદપી જડ પદાર્થના બનાવેલા દેવો જડવંતજ છે; પરંતુ શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ રાખી ભજન—પુજન કરે તો તેજ જડ દેવો ચૈતન્ય બની મનકામના સીદ્ધ કરે છે માટેજ દેવ મોટા નથી પણ યેકીન મોટું છે, એ વારતા કેવળ નીઃસંદેહ છે,

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે વારતા પ્રણાય કરી કેમકે પ્રત્યક્ષ જોયું એટલે પછી તે વારતામાં શંકા રહીજ નહીં તે તરફથી યેકીન મોટું છે એ સીદ્ધાંત સત્ય ઠર્યું અને બીરબલના બુદ્ધીબળ તથા દીર્ઘ દ્રષ્ટીવંતપણા વીષે ઘણીજ તારીફ કરી યોગ્ય સન્માન સત્કાર કર્યો.

વારતા ૬૫ મી.

સુજ્ઞ રાયના રાજ્યની હોય પ્રજા પણ સુજ્ઞ;
તાજો તેનો દાખલો વાંચી વીવેકી તન.

શમ્મર્ક.

પારસ સ્પર્શયાં છતાં લોખંડજ રહ્યું.

એક સમય અકબરશાહ રાજપાટીકા ફરવા છડી સ્વારીએ પધાર્યા હતા ત્યાંથી પાછા ફરતા પુનઃ શહેરના ચોકમાં આવી પહોંચ્યા તે વખતે એક ડોસી પોતાના હાથમાં એક તલવાર પકડી ઉભી રહેલી હતી અને પોતાના સાથેનાં માણસો પણ બીજા હથીયારો લેઇ ઉભાં હતાં તે તરફ અકબરશાહની દ્રષ્ટી જઇ પડી, તેથી વીસ્મયકારી બનાવ જોઇ તે ડોસીની નજીક જઇ પુછ્યું કે બાઇ આ તલવારને ગ્રહણ કરી ચોક બજારમાં શા કારણથી ઉભાં છો, અને આ સાથેનાં માણસો પણ શસ્ત્રધારી છે તે પણ તમારાજ છે, તે સાંભળી ડોશી બોલી કે નેકનામદાર, આ તરવારને વેચવાના ઇરાદે અહીંયા ઉભી છું અને આ માણસો પાસે જે શસ્ત્રો છે તે પણ વેચવાનાંજ છે તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે જોવે તે તરવાર કેવી છે, આ પ્રમાણે શાહનું વચન સાંભળતા ડોસી પોતાના હાથમાંની તરવાર શાહને આપી જ્યારે તે તરવારને મ્યાનમાંથી કાહાડી પોતે નીહાળી ત્યારે બીલકુલ ખરાબ અને માત્ર નામનીજ તરવાર કહેવાય તેવી લોખંડના પત્રાની બુઠી-નકામી જણાઇ તેથી તે તરવાર મ્યાન કરી ડોસીને પાછી આપી, તેથી તે તરવાર મ્યાનમાંથી કાહાડી ડોસી ધારી ધારીને જેમ કોઇએ પોતાની તરવાર બદલાવી લીધી હોય તેવો ભાગ બતાવતી તરવારને નીહાળવા લાગી, જેથી શાહે પુછ્યું કે બાઇ, સશક મુદ્રાવડે તરવાર

તરફ ધારી ધારીને શું જુવો છો, તે સાંભળી હાથ જોડી દીન વાણી વડે બોલી કે ગરીબ પરવર, હું મારી તલવાર બદલાઇ છે એવી કાંઇ શંકા લાવી જોતી નથી પણ એ જોઉં છું કે સાદ્રસ પારસ સમાન આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં પણ મારાં કમ નસીબ છે, કે સોનાની કેમ ન બની, તે તપાસું છું. આ પ્રમાણે તેનું ચમત્કારીક યુકતી ભરયું બોલવું સાંભળી તેની ચાતુરી તથા દીન પ્રતીદીન દીર્ઘદ્રષ્ટી કરી તે ડોસીને તરવાર ભારોભાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો અને તેને સંતોષી તેની દુઃખાવસ્થા દુર કરી; તેમ ડોસી પણ શુભાશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગઇ.

વારતા ૬૬ મી.

પર નરની જે પીડા જાણે, જન તે છે જગમાં વારૂ;
છીદ્ર ન પેખે ન છળથી, વડપણ ધારી સદા ચડેપસારૂ.

વિદ્યાગૌરી.

વડા નરોની વડાઈ.

એક સમય અકબરશાહ સાંજરે સુલતાન હજરત નિજામુદીન ઓલીયાની દરગાહમાં બંદગી કરવા ગયો હતો. જ્યારે દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં ઉભા રહેલા એક વેષધારી ફકીરે શાહને દુવા દેઇ હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કર્યો તે જોઇ સાંઇ મૌલાનું માન જાળવવા શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાવ્યો અને માન સલામની નીશાની બતાવી તથા શાહનો હાથ પકડી દરગાહમાં પરસ્પર વાતો કરતા ચાલ્યા, જ્યારે શાહને વાતોમાં લીન થયેલો જોયો ત્યારે આસ્તેથી હાથચાલાકી વડે શાહના હાથમાંની કીમતી હીરાની

અંગુઠી કાહાડી લેવા પ્રયત્ન ચલાવ્યો; પરંતુ અંગુઠી આંગળીમાં ચુસ્ત હોવાથી જલ્દી નીકળી શકી નહિ, તેથી છેવટે તે વેષધારી ફકીરે આંગળી મારી કાઢવા ઉદ્યમ કર્યો; પણ તે સર્વ આશા અને મહેનત નિષ્ફળ નીવડી છેવટે નીરાશ થઇ ત્યાંથી જલ્દી રસ્તો માપ્યો. શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મહેલે ગયો અને હજુરીઆઓને બોલાવી એક હજાર રૂપીયા આપી તે વેષધારી ફકીરના ચહેરા વગેરેની નીશાની આપી દરગાહમાં જવા હુકમ કર્યો હજુરીઆઓ દરગાહમાં જઇ તેઓએ ફકીરની પુષ્કળ શોધ કરી. પરંતુ કયાંએ તેનો પતો લાગ્યો નહિ તેથી હજુરીઆઓ પાછા આવી સઘળી હકીકત નિવેદન કરી; તેથી શાહ બહુ ઉદાસ થઇ અફસોસ કરવા લાગ્યા કે ' અરેરે! બીચારા ગરીબ સાંઇએ અંગુઠી કહાડવા પુષ્કળ યત્ન આદર્યું પણ તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુઃખીવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહિ. જો બીજે ઠેકાણે એનો હાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુઠી કહાડી લેવા યત્ન આદરતજ નહીં; કેમકે જે ચોર બદમાસોને શીક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિદ્યમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પણ ભય ન રાખતાં મરવુંજ આદરી ખુદ મારીજ અંગુઠી કહાડી લેવા હીમ્મત ભીડી. શાબાશ છે તેની હીમ્મતને ! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયાજણી દશા મારા જાણવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહ્યો ત્યારે હવે એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે ? અર્થાત્ હવે કોની યાચના કરશે. કિંવા કોણ તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે ? હશે તેના ભાગ્યની રચના. "

વારતા ૬૭ મી.

દાન માન સન્માનને, ખાનપાન વરદાન;
પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુજાણ,

કહાનદાસ.

એક સમય કોઇ એક પારધી એક પાહાડી પંખીને પકડી તેને સોનેરી અને વિવિધ રંગથી રંગી ખુબસુરત બનાવી જ્યાં નામદાર અકબરશાહનો પાટવી શાહજાદો કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત હતો તે પોતાના મીત્રોસહ દરબારગઢમાં ખેલ ખેલતો હતો ત્યાં તે પારધી પંખીને લઇ આવી પહોંચ્યો અને અરજ કરી કે નામદાર! ઘણાં પહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું. માટે આપ લ્યો અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપીઆ આપી દો. તે અરજ સાંભળીને શાહજાદાએ તે સુંદર પંખીને ધારી ધારીને નિહાળ્યું અને શાહજાદાનું મન તે પંખીને લેવા માટે લલચાયું; તેથી તે પાંજરૂં હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદીમા અગાડી ગયો, અને કહેવા લાગ્યો કે, દાદીમાજી! આ પંખી કેવું ઉમદા છે? એક ગરીબ માણસે તે મને નજરાણા દાખલ આપ્યું છે, માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપીયા આપો. આ પ્રમાણે શાહજાદાનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે, ભાઈ! હજુ તું નાદાન બાળક છું માટે બનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે. શું આવું સોનેરી પાંખ અને વિચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી અદ્યાપી સુધી દેખ્યું કે સાંભળ્યું હતું, ભાઇ? આપણે તે રાખવા લાયક નથી. આ તો રંગથી રંગીને તને ફોસલાવવા માટે તે પારધી લાવેલ છે. માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને ચુપચુપપણે ખેલ ખેલો.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થતો હતો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજર હતો. તે માતુશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે, માજી સાહેબ ! આ શાહજાદો છે તેથી લોકો તેને આશા રાખી ન ફોસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો બીજા કોની પાસે જઇ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? જ્યાં ભર્યું સરોવર હશે ત્યાંજ પશુ, પંખી અને પંથી આવી તૃષા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે, પણ જ્યાં સુકાઈ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં શંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઇ પણ આશા રાખશેજ નહિ. માટે આપણે આપણી વડાઇ વીચારવી જોઇએ તેમ શાહજાદાને પણ તેવાંજ નજરાણાં થવા યોગ્ય છે માટે શાહજાદાના કહેવા પ્રમાણે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા એજ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોનામહોરો (અશરફીઓ) પડેલી છે તે તેને આપી દો. એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો સોનામહોરો શાહજાદાને આપી અને શાહજાદાએ પેલા પારધીને તે સોનામહોરો આપીને વિદાય કર્યો.

વાર્તા ૯૮ મી.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુર;
માત તાત મોસાળની, અસર છે એજ જરૂર.

ગોદાવરી.

દીલ્હી શહેરમાં એક લક્ષ્મીચંદ નામનો સદગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણસંપન્ન સ્ત્રીનું મર્ણ થવાથી તેણે પુનઃ લગ્ન કર્યું અને તે

નવીન સ્ત્રીની સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્ત્રીના પણ બે પુત્ર હતા. તેઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાં વિહાર કરતા હતા. જ્યારે આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે દુર્દૈવના પ્રતાપે તે ગૃહસ્થનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેથી તેની નવી સ્ત્રીને તેના પોતાનાં અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે મોટા ઓરમાન છોકરાઓની ઓશીઆળ કરવી પડી. ઓરમાન છોકરાઓના મનમાં તો રાત દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટે ખટક રહેતી હતીજ કે આ ક્યાં નકામું સાલ થઇ પડયું ? પીતાએ મરતાં મરતાં પણ આ પીડામાં ઝોકાવી દીધા. હશે, પણ હજુ કાંઇ વડી પાપડ વંઠયા નથી. ધીમે ધીમે એ કાસલ કહાડી નાખીશું. આ પ્રમાણે દુષ્ટ વિચારો ચલાવતા હતા; અને એવાજ દુષ્ટ મનસુબાઓને લીધે પોતાની નવીને અને તેના પુત્રને ખાવાપીવા સંબંધી અડચણ કરવા મંડ્યા. તેથી તેમની નવી માતાએ પોતાના ઓરમાન છોકરાઓ પ્રત્યે કહ્યું કે, હંમેશાં તમને ખરચખુંટણ માટે તસ્દી આપવી એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે ત્રીજા હીસ્સાની સ્થાવર કિંવા જંગમ મીલકત મને વહેંચી આપો, એટલે પછી હું મારૂં ગુજરાન નીભાવવા ગુમાસ્તાઓદ્વારાએ વ્યાપારાદી ચલાવીશ. આ પ્રમાણે પોતાની સાવકી માનું બોલવું સાંભળી તે બંન્ને છોકરાઓએ સ્પષ્ટ કહી સંભળાવ્યું કે, તમોને મીલકતનો હીસ્સો મળનાર નથી. કેમકે અમારા બાપથી પેદા થયેલો તમારો પુત્ર નથી એમ અમે ખાત્રીથી જાણીએ છીએ. માટે ફક્ત અમારા પીતાની સ્ત્રી કહેવાવ તેથી, અમારી વડાઇની ખાતર અથવા પીતાશ્રીની લાજને ખાતર જે ખરચ

આપીએ તે બાઇ ગુપચુપ માલમીલકતનો દાવો ધરાવ્યા વગર બેસી રહો. એમ છતાં પણ કદી કોઇની હીમાયતને લીધે ગડબડ કરશો તો નાહક ફજેત થશો પણ કશો ફાયદો મેળવનાર નથી એ નક્કી સમજજો. આવા ચોખાચટ કલંકયુક્ત રોકડાં શુકન સાંભળી તે બાઇને બહુજ ખોટું લાગ્યું અને પોતાનો ખરો હીસ્સો મેળવવાને તેણે ન્યાયમંદીરનો આશ્રય લીધો. પરંતુ બ્રહ્માજીના વખતથી ચાલતું આવેલું પોગળ કાંઇ દીલ્લીપતીના અદલ ઇન્સાફી રાજ્યમાં તદન નાશ પામ્યું નહોતું. તેથી તે બાઇના પ્રતીવાદી બન્ને પુત્રોએ પોતાની થેલીઓ છુટી મુકી દીધી તે સબબથી તેમના પાસા પોબાર પડયા અને બાઇનો સાચો દાવો રદ થઇ ગયો, અહા ! પૈસો શું કરી શકતો નથી ? જરકી મોહબત જરકે તાબે, જદકો જગમેં બાર હૈ. જીસ તરફ દેખો યારો, જરસે બેડા પાર હૈ. જીણ દીઠે મુનીવર ચળે, તરૂણ પસારે હથ; કંથા વોહ ધન લાવજે, જીણરો નામ ગરથ. બીચારી બાઇ પાસે નાણાંનાં ઠેકાણાં નહોતાં એટલે તેણીનો સાચો દાવો બરબાદ ગયો અને પૈસાવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો પણ સાચો ઠર્યો. કેમકે સર્વને પેટ વળગેલું છે. તે પાપી પેટ પોતાના પણને પણ છોડાવી દે છે એટલે બીચારા ન્યાયાધીશો પછી કરે શું? જો પેટ ઘેર મુકીને કચેરીમાં જતા હોય તો તેની ચિંતા માટે શરમ અદબ કે ચીવટ રાખવાની જરૂર ન પડે. શીવ, શીવ, લક્ષ્મી વીનાલાગેણો નર પણ લપોડ ગણાય છે એ વાત ખરી છે. જુઓ કે, લક્ષ્મી વીનાનો લપોડ ચતુર્ભુજ દ્વારાં ચારતો, થઇ બેઠો રણછોડ કે મહેરામણ મથ્યા પછી, માટે જેની પાસે ટક્કા, તો તેના સો સગા, પણ જેની પાસે નહી ટક્કા, તો બેઠા જોવે ટગટકા. પૈસે બીન બાપ કહે પુત તો કપુત ભયો, પૈસે બીન ભાઇ કહે બન્ધુ દુઃખદાયી હૈ;

પૈસે બીન જોરૂ કહે નટસે કામ, પૈસે બીન સુસર કહે કીનકા જમા-હે; પૈસે બીન યાર દોસ્તદાર કાહુ ન તજીએ, પૈસે બીન દુનીયામેં મુંહકું છીપાઇએ; કહે કવી બીકટરામ, સુનહો દીનદયાળ, પૈસે બીન મુડદેકું લકડી ન પાઇએ,

જ્યારે આ પ્રમાણે તેના ઓરમાન છોકરાઓના પૈસાના વગ-વસીલાથી પોતાનો ખરો દાવો રદ ગયો જોયો કે તેણીએ નામદાર અકબારશાહ આગળ જઇ પોતે પોતાની ઉપર ગુજરેલી સઘળી બીના તેમજ નીચલી અદાલતમાં ચાલેલા કેસની સઘળી હકીકત નીવેદન કરી ઇન્સાફ આપવા અરજ કરી. નાંમદાર બાદશાહે તેણીની સઘળી વાત ધ્યાનપુર્વક સાંભળી તે કેસનો ચુકાદો આપનાર ન્યાયાધીશને પોતાની હજુરમાં બોલાવી સઘળી હકીકત પુછી કે આ મુકરદમાનો ફેંસલો તમે કેવી રીતે આપ્યો અને ખરા કેસને ખારીજ (રદબાતલ) શા આધારે કર્યો? નામદાર શાહનો આવો સવાલ સાંભળી તે ન્યાયાધીશે પ્રતીવાદીએ અને તેમના સાક્ષી પુરાવા નામદાર શાહ હજુર રજુ કરી કેસનું રૂપ અને નીરાકરણ કરી સંભળાવ્યું તે સાંભળી નામદાર બાદશાહ પણ વીચારમાં પડયો અને આ વીચીત્ર કેસમાં ખરી બાજુ કઇ હશે તેના શોધન તરફ પોતાની નજર દોડાવી. નામદાર બાદશાહે તે ફરીયાદી બાઇ એક તરફ બોલાવી પુછયું કે, બાઇ, જ્યારે તમારો પતી તમને પરણી લાવ્યા તે વખતે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હતી. છતાં પુત્ર પેદા કરવા જેટલું સામર્થ્ય તેઓ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા ? શું તેમણે કાંઇ વાજીકરણ પ્રયોગો પોતાના ઉપયોગમાં લીધા હતા ? વીગેરે વીગેરે જે ખરી હકીકત તમારા જાણવામાં હોય તે કહી બતાવો.

આ પ્રમાણે હજુરનું બોલવું સાંભળી પીતારૂપ નામદાર પાસે કહેવા લાગી કે 'પ્રજાપાળક ! આપ તો આ પૂજ્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ આગળ સત્ય વાર્તા જણાવવામાં કશી અડચણુ સમજતી નથી માટેજ હું આવાં દુર્ઘટ પ્રસંગમાં લાજ અદબ રાખી મૌન્ય બનું તો 'લાજે વણુસે કાજ' માટે સત્ય વાર્તા કહું છું કે મારા સ્વામીનાથે મારૂં પાણી ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જરા ઘડપણ અને વાધિઓને દુર કરનાર રસાયનરૂપ આમ્રપાક એક સારા વૈદ્યશાસ્ત્રીના હાથથી વીધીયુક્ત સેવન કર્યો હતો તેનાજ પ્રતાપથી મારે ગર્ભ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળી શાહે તર્ક કર્યો કે "જો આમ્ર પાકના પ્રતાપથી આ બાઇને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચિત તેના પતિના વિર્યમાં તે આમ્રરસના ગુણોની અસર રહેવીજ જોઇએ અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જો આ પુત્ર હસે તો તેના પ્રસ્વેદમાં પણ તે વાસના અવશ્ય હોવીજ જોઇએ; કારણ કે ભાવમિશ્ર, સુશ્રુત, ચર્ક વાગ્ભટાદિ મહરષિઓએ તે વાક્ય વિષે વેદ–સ્મૃતિ અને પુરાણુના દાખલાએ આપી સિદ્ધ કરે છે કે પીતાના વીર્યમાં અને માતાના રૂધિરમાં જે ગુણદોષ પ્રકૃતી રહેલી હોય છે તેજ તેઓનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોમાં અવશ્ય દાખલ થાય છે, તો સિદ્ધાંત વારતા છે કે તે આમ્રપાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તેમાં તેનો અસર કેમ ન હોય ?" એમ વિચારી એક નોકરને હુકમ કર્યો કે "આ બાઇના દીકરાને સુંદર પાણી વડે સ્નાન કરી ઉમદા ગરમ કપડા પહેરાવી પ્રસ્વેદ (પરસેવો) આવે તેવી રીતે દોડાવી એકદમ મારી પાસે લાવો." આ હુકમ થતાં વેતજ નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી જ્યારે પરસેવાથી ઝેબઝેબાં થઇ ગયેલ

તે પુત્રને લાવી રજુ કર્યો ત્યારે શાહે ખુદ પોતાના હાથે સ્વચ્છ રૂમાલવડે તેનો પ્રસ્વેદ લુછી નાખી તે રૂમાલ કચેરીમાં બેઠેલા સુજ્ઞ દરબારીઓને આપી કહ્યું કે "આ રૂમાલમાં શાની વાસના આવે છે? તે બરોબર વિચારી તપાસો." દરબારીઓએ તે રૂમાલને સારી રીતે સુંઘી તપાસ્યો તો તેમાં કેરીના રસ જેવી ખુશબો જણાવી તેથી હજુર પ્રત્યે વિનવ્યું કે "નેક નામદાર! આ રૂમાલમાં કેરીના રસ સમાન સુગંધી આવે છે?" તે સાંભળી શાહને પ્રતીતી થઇ કે "ખચીત તે અમ્રપાકના પ્રતાપથી તેના પતીના સંગથીજ આ પુત્ર થયેલો છે માટે આ બાઈ સત્ય છે અને પ્રતીવાદીઓ નાહક બીચારી બાઇને શીર કલંક ચોટાડવા તથા બદ દાનત વડે તેનો હિસ્સો પચાવી જવા આ તરકટ આદરેલ છે એમાં જરા પણ શક નથી!" એજ નિશ્ચય કરી પ્રમાણે ત્રીજો હીસ્સો તેજ વખતે આપવા અને બદ દાનત વાળાને યોગ્ય શિક્ષાનો હુકમ કર્યો.

વારતા ૬૯મી.

જન્મી આપે કુજાતિમા, કરે સુજાતિનાં કામ,
વિષીમુખમાં મણિ નીપજી, છતાં ઝરે વિષ સ્યામ.

નરસિંહલાલ.

દિલ્લી શહેરમાં એક મુસલમાનનો યુવાન નોકરો યુવાનીના મદમાં મસ્ત થઇ કાંઇ કારણસર પોતાના પીદર (બાપ)ને મારવા ઉઠયો અને પગરખાવડે માથામાં પાંચ સાત ઘા કરી દીધા તેથી તે બિચારો ઘરડો બાપ મોટી બુમ મારી રડવા લાગ્યો તેથી આસપાસમાં રહેતા લોકો એકઠા થઇ ગયા અને તે દુષ્ટ ઉન્મત છોકરાને

પકડી લીધો; તદપી વારંવાર મારવા માટે હુમલ્લા કરતો તેથી છેવટે પોલીસે (ચોકીના સીપાઇઓએ.) તેને પકડીને નામદાર હજુર લેઇ ગયા અને તેના અઘટિત કર્મ સંબંધી હકીકત જાહેર કરી તે સાંભળતાં વેતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઇ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે " કેમરે મુર્ખા જે આપણને પાળીપોશી કેટલાં દુખો વેઠી ઉછેરે છે (પ્રતિપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે ? એવો કોણ બેવકુફ હશે કે પોતાના પોષણ કરનારને મારે અગર આવું અપમાન કરે ! ? " ઉદ્ધત પણ સમજુ છોકરો દાવ ઉપર સોગઠી મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી બોલ્યો કે " નામદાર ! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે અને એમ કરવાથી મહા પાપ થાય છે એમ હું માનું છું પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં કુશળ પહેરાવવા જવું એ શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજબી છે ! આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયસહ બોલ્યો કે " તે શી રીતે મારી ગેરવ્યાજબી વાર્તા છે ? તો તું જણાવ " ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો કે " ગરીબ પરવર ! જ્યારે પાલણ કરનારને મારવા કિંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો બાળકો અને મનુષ્યનું જે બીનસ્વાર્થે પાલણપોષણ કરે છે તેવી નિર્દોષ ગરીબ, મોઢામાં ત્રણ (ઘાસ) ને ધારણ કરનારી ગાઓને મારવી કિંવા તેમનું અપમાન કરવું એ ઠીક છે ? સુરા લોકોનો એ ધર્મ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તરણું ધારણ કર્યું હોય તેવા માથાના વાઢનાર શત્રુને પણ મારવો નહિં; પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતીથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો છો તેનું કશું નહી અને મેં મારા પીતાને માર્યો તો તે વિષે આપ

ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખુ જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહી હોય અને જો હોયતો '**હાથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા**' તેનું કારણ શું ?

આ પ્રમાણે નિશંકપણાનાં નીતિ યુક્તી-વચનો સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે "આ છોકરાનું કહેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરપરાધી ગૌમાતાનો વધ થાય છે એ ખરેખર અઘટીત પ્રકાર છે એમાં જરા પણ ખોટુ નથી, માટે આજથી તે અઘોર કૃત્ય મારા રાજ્યમાં ન બને તેમ અવસ્ય બંદોબસ્ત કરવો એ દૃઢ સંકલ્પ છે." એમ નિશ્ચય કરી ગૌવધ થતો અટકાવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નિદ્ય નઠોર-ઘાતકપણું બંધ પાડી સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

વારતા ૭૦ મી.

છળથી છુપાવે સત્યને, પણ છેવટ ન છુપેજ;
આખર ખુલ્લું થાય સહુ કષ્ટ બહુ પામેજ.

ધનલક્ષ્મી.

શહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોડીનું કોઇ એક તાલબાજ હરણ કરી ગયો અને દીલ્લી શહેરમાં રહેનારી એક વેસ્યાને ત્યાં તે છોડીને પૈસા લઇ વેચી દીધી; તદનંતર તે વેસ્યાએ તે છોડીને ગાયનનૃત્ય અને પૈસા હરણ કરવાની અચ્છી કળા શીખવી, તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસો પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

વાચક વૃંદ ! અમૂલ્ય ગુણીજન પુરૂષ દૂરબળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડયો હશે તેમ તે ધનાઢય આગળ કાલાંવાલાં કરશે પણ તેને કોઇ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ; પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરગુણી હશે તદપિ રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઇ તે એ બદામની વૈરીને સર્વ અમીર ઉમરાવ સરદાર સોગઠીઆઓ વગેરે ચાહનાવડે આશ્રય આપી આધીન બને છે બનશે એટલુંજ નહી પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મુલ્યે વેચાશે; પરંતુ એમ કોઇ વીચારતું તથી કે–મદ ગુણવાનને વિપત્તી વખતે અવશ્ય બની શકે તેટલો આશ્રય આપવો; કેમકે વિપત્તીનું વાદળ એક દિવસ સર્વના ઉપર ઘુમે છે જ માટે અણિ સાચવી લેવાની બહુ વડાઇ ગણાય, તેમ તે ઉપકારના બદલામાં ખાનદાન ગુણીજનો ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે પણ સ્ત્રી પુરૂષ પૈસા દોલતની દરકાર રાખતા નથી / અને સ્ત્રી તો કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રીઝી જશે તો ' મુત્ર પાત્ર '–નકર–દ્વાર–સુમતી સદગુણ અને સુયશ રૂપ ધુતનો નાશ કરનાર ' જાજુલ્યમાન અગ્ની કુંડ ' તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાળની પ્રબળતા છે કે દીવો લેઇનેજ કુવામાં પડે છે. અહા ! કામ દેવની પણ બલીહારી છે !

હવે તે છોકરીના પીતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહીં તેથી બીચારો નીરાશ બન્યો અને ગાંડાની માફક જયાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દિલ્લી શહેરમાં આવ્યો અને શહેરમાં ફરતાં નાયકાના ઘરો ભણી જઇ લાગ્યો એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠેલી શ્યામા–નાયકાને નિહાળી વિચારવા લાગ્યો કે, આ

ઝરોખામાં બેઠેલી સ્ત્રી ખચીત મારી પુત્રી હોવી જોઇએ, પરંતુ આવા નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી? એમ વિચારી પોતાની ઓળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વાત્સલ્યતા સાથે ,વાર્તાઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુંજ નહિ. કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા? તેઓએ કહ્યું તે .મેં માન્યુંજ નહિ તેવો બનાવ બન્યો; તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુર ફરીયાદ કરી. તે ફરીયાદીની હકીકત સાંભળી સદરહુ અને બેવફાદાર છોડીને બોલાવી મંગાવી. બાદશાહે વેસ્યા પ્રત્યે પુછ્યું કે? આ છોડી કોની છે? તે સાંભળી વેસ્યા બોલી કે, જી હજુર, જ્યારે આ છોડી નાની અવસ્થામાં હતી તે વખતે એને એક ફકીર લઇને આવ્યો હતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પક્કો વિશ્વાસ આપી હજાર રૂપીઆ લઇ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી તેને નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળામાં પ્રવીણ બનાવી; તેમ આ છોડીને મેં જે વખતે વેચઉ લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને શાક્ષી રાખી લીધેલ છે અને તે શાક્ષીદારો અહીંયાં મોજુદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી લેવી જોઇએ. આ પ્રમાણે વેસ્યાનું ઠાવકું બોલવું સાંભળ ગવાહી (શાક્ષી) ઓને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેસ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ વાત જણાવી; તેમજ તે છોડીની જુબાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું કે, હું કેવળ અણુસમજણી હતી તે વખતે મારી મા મરણ પામી હતી એટલે ચોક્કસ નથી કહી શકતી કે અમુક વયે મરણ પામી છે પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઇ ગયો હતો એને તેજ આ નાયકાને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બાપની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે યા મરણ પામ્યો છે.

યદ્યપિ તે છોકરીની આ પ્રમાણે જુબાની સાંભળી, તદ્યપિ

શાહને ખાત્રી પડી નહીં કેમકે જે કપટનાજ માતા પિતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વાર્તા હોય તથાપિ પ્રતીતી પડતી નથી; અર્થાત જ્ઞાની, પંડિત, સુધડનર, નૃત્ય કરનાર (ભવઇયા નાટકવાળા-ભાંડ), રાજા, ભાટ કિંવા કવીતા કરનાર, કથા કથ્યક લોકો અને વેશ્યા એ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કોણુ જાણે કે શું કાપશ્યપટુતા કેળવી હશે? એમ વિચારી શાહે તે વેશ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યારપછી તે ફરીયાદીને પુછ્યું કે, એ તમારી દીકરીનું નામ શું પડેલું હતું! તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યે તે ઝટ બોલતી હતી? શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ અરજ કરી કે નામદાર, નાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડયું હતું તેમજ તે નામથી ઝટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુખ્ત વિચાર સાથે તર્ક ઉઠાવી સાથી વારતાને એની મેળેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુકિત રચી.

જ્યારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બીરાજમાન થયા અને ચોપદાર પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે, બહાર અરજદારો પૈકી કાલવાળી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો? તે સાંભળી, અમીના હાજર છે? એમ ત્રણ વખત પોકાર પાડ્યા કે તુરત તે વેશ્યાની છોકરી, હાજર છું. એમ બોલી આગળ આવી, એટલે તેને શાહના હજુર ઉભી કરી. શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે, તારૂં નામ સકીના છે છતાં તું અમીના નામથી પોકાર પાડે કેમ બોલી? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બોલી કે, જી હજુર, મારો બાપ મને નાનપણમાં અમીના, એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વભાવિક તે નામ સાંભળી હું આપ હજુર હાજર થઇ, આ જવાબ સાંભળવાથી શાહની ખાતરી થઇ કે, આ છોડી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક

નથી. કેમકે જે એના પિતાનું કહેલું નામ હતું તેજ નામથી પોતે બોલી ઉઠી તેથી ખાતરી થાય છે કે તે કોઇ પણ માણસ કોઇ કારણસર પોતાના નામ ઠામ કુળને કૃત્યાકૃત્યને છુપાવે, પરંતુ કોક વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઇ જવાય છે. કિંવા ખરી વારત્તાનો સત્યાસ પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી. એમ ખાતરી કરી વેશ્યા તથા ખોટી શાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને તે છોકરીને પોતાના પિતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી; પરંતુ તે ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે, હવે આ છોડી તારા ભલામાં મરજી રહેશે નહિ. તેમ તેનાવડે તારો જીવ ખોઇશ માટે કોઇ શોખીન પુરૂષ જોઇ તેને અર્પણ કરી દે; કેમકે ખાનપાન અને એશઆરામમાં લોલુપ બનેલ છે માટે તે હરામચસ્કો મટશે નહિ માટે તે કાર્ય જલદીથી કર. આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતા ૭૧ મી.

ચાહે ચતુરને તો સહુ, એમાં શું અધિકાઇ?
પણ તસ સહવાસી તણી, ચાહ કરે સહુ ભાઇ!

વનમાળી.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "બીરબલ! આપણી મીત્રાઇ થઇ ત્યારથી અદ્યાપી પર્યંન તમારા ભાષણથી નિરંતર મને આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઇ કે ચતુર નરના સહવાસમાં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોવી જોઇએ તેથી તમારી પત્નિ (સ્ત્રી) નું ભાષણ સાંભળવા આતુર છું માટે

તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો; કારણ કે તેની બોલવા ચાલવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે ? તે જાણવામાં આવે. ”

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે જેવો નામદારનો હુકમ એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે થયેલી વાતચીત પોતાની પત્નિ (સ્ત્રી) ને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને પત્નિ ધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનો વડે બોલી કે પ્રાણનાથ ! શું ચિંતા કરવા જેવું છે ? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી ચાતુર્યતા જોવા ચાહે છે તો બેધડકપણે તે પુછશે તેનો ઉતર આપી પાછી આવીશ ” માટે તે વાતોના સંબંધમાં આપ જરા પણ ચિંતા-ખેદ કરશોજ નહી ? આપ પ્રતાપે હું શાહને જવાબ આપીશ.

જ્યારે યુક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે હિમ્મત લાવી તેમ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક, શણગાર અને મુલાજા સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે બીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાક્ય ચાતુરી જોવા બીરાજ્યા જ્યારે બીરબલની પત્ની આવી ત્યારે તે સાથે સમજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ–વાતચીત થવાથી જેવી રીતે બીરબલના ભાષણથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબી ઘોડો ખુદ પોતાને જે વ્હાલો હતો તે બક્ષીસ કર્યો. તે વખતે ઘોડો ખુંખારવા લાગ્યો તે જોઇ શાહે બીરબલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે ‘ બ્હેન આ ઘોડો શું કહે છે ? ’ આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલની પત્નિ બોલી કે દિલ્લીપતી વીર ! આ ઘોડો એમ કહે છે કે–મને નામદારે તમને આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છેમાટે આજ પછી હવેથી મારા

માલીક તમો છો પણ બાદશાહ સાહેબ માલીક નથી ! આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજરજવાબીપણા માટે ઘણોજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર આપી પુર્ણ સન્માનથી સંતોષી રજા આપી અને તે આનંદ વડે પોતાને મુકામે આવીને પતીને પગે લાગી અને બનેલી બીના વીદીત કરી. જેથી બીરબલ પણ ઘણોજ ખુશી થયો.

વારતા ૭૨ મી.

એક એકથી અધીક છે, અકલવંત જગમાંહ્ય;

બહુ રત્ન ધારીણી ધરો, કરો ન ગર્વ કદાય.

બુલાખી.

અધર ઝુલતો મહેલ.

એક વાર અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે મારા માટે એક એવો મહેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ ન તો જમીનઉપર રહે કે ન તો આકાશમાં અડે, અર્થાત આધાર શીવાય અંતરીક્ષ ઝુલતો મહેલ તૈયાર કરાવો. તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

તદંતર રાજ્ય સંબંધી આનંદપ્રદ વાતો કરી બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો અને એટલો બધો ચિંતાતુર બન્યો કે કોઇ પણ પ્રકારનું તેને ચેન પડયું નહિ. જ્યારે આ પ્રમાણે અતી ખેદવંત થયેલા બીરબલને પોતાની દીકરીએ જોયા. તે વખતે મૃદુ વચને પ્રેમ સાથે

બોલી કે પુજ્ય પિતાજી ! આજે શું આટલી અભેદ ચિંતા આવી લાગી છે કે જેનો ભેદ કહેવાને આપની મતી હારી ગયો છે ! તથા મહા મતીમાન પુરૂષ પણ કદાચિત મુઝવણમાં આવી પડે છે. કેમકે સર્વજ્ઞ એક હરિ માટે તે વિષે ન શોચ ન કરતાં મને શોચ ન કરતાં મને કહેવા માટે જો કશી અડચણ ન હોય તો બેલાશક વાકેફ કરો. કહ્યું છે કે કુવા કુવાનાં પાણીમાં નવીન નવીન પ્રકારના સ્વાદ વાળું પાણી છે. કપાળે કપાળે જુદી જુદી અભીનવ પ્રકારની ઇશ્વરી બક્ષીસવાળી બુદ્ધિચાતુર્યતા છે ! દેશ દેશને વિષે જુદા જુદા આચાર વિચારો છે અને મનુષ્ય મનુષ્યના વિષે જુદા જુદા પ્રકારની ખુબી ચાતુરી, હુંશીયારી, લાવણ્યતા અને વાક્યવિલાસની મજા રહે છે. તેમજ મનમાં પેદા થયેલી મુઝવણ માટે આપણાથી અધીક બુદ્ધિશાળી કીંવા સહેજ બુદ્ધિવાળા માણુસની પાસે જો તે મનની વ્યથા જ્યાં સુધી કહીએ નહિ ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. કારણ કે બીજા પાસે તે મુઝવણ કહેવાથી પોંતાની છાતી હલકી થાય છે. મનને આધાર મળે અને વખતે તે મુઝવણનો નાશ કરવાનો ઉપાય પણ હાથ લાગી આવે છે, કેમકે મતીવાન માણુસ હોય તેને કદાચ મુઝવણ થઇ આવવાથી તેની મતી મુંઝાઇ જાય છે તે વખતે બીજાની અવશ્ય સહાયતા લેવી પડે છે.

આ પ્રમાણે ધૈર્યસહિત નીતીનાં વચનો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે વહાલી દીકરી ! તારૂં કહેવું ખરૂં છે. જાણ જાણને પુછતાં નર પંડીત થાય એમાં જરા પણ શક નથી. એમ કહી સઘળી હકીકત તેણે તેણીને કહી સંભળાવી. તે ડાહી દીકરીએ તે વાત સાંભળી તેણે જણાવ્યું કે, 'પીતાજી ! આવી એક નજીવી વાતને માટે

શા સારૂ આટલા બધા શોકમાં પડ્યા હતા કે એ વાતનો ખુલાસો તો સહેજમાં બને તેમ છે. તમે તે માટે જરા પણ ઉદાસ થશો નહિ. આપની કૃપાથી બાદશાહની એ વાતનો ખુલાસો આપને આજથી માત્ર પંદરજ દીવસમાં કરીશ. આપ સુખેથી આપના મનની ચીન્તા દુર કરો અને આપના કામમાં પરવરો. આમ કહી તેણી પોતાના ઘરકામમાં પરવરી. આ બાજુ બીરબલ પણ આ થયેલા ખુલાસાથી પોતાના મનની ચીન્તા દુર કરી રાજકાજમાં પરવર્યો. તેને પોતાની પુત્રીનાં બુદ્ધિબળની ખાત્રી હોવાથી તેને યકીન હતું કે જરૂર આ કામ તેણી પાર પાડશેજ.

હવે બીરબલની પુત્રીએ દશ પંદર પ્રખ્યાત રમાનની પેદાશવાળા પોપટો ખરીદ કરી તેમને મહેનત લઇ એક એકાંત સ્થાનમાં ભણાવવા માંડ્યા. તેણી તેમને એટલુંજ બોલતાં શીખવાડતી હતી કે ઇંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ. જ્યારે આ શબ્દો બોલતાં તે પોપટો ઠીક ઠીક શીખી ગયા તે વખતે તેણીએ પોતાના પીતાશ્રીનાં હાથમાં તેઓને આપીને કહ્યું કે, પીતાજી ! આ સઘળા પોપટો તમારા બાદશાહના સવાલનો જવાબ આપશે. આ પોપટોને કોઇ ન જાણે તેમ એક મહેલના ઉંચા મજલાવાળા ઓરડામાં યુક્તિવડે છુટા મુકી માત્ર પવન સારી રીતે આવજા કરે તેમ ગોઠવણ રાખી બારણાં બંધ કરી જાળી ખુલ્લી રાખજો અને શાહના મહેલ સંબંધી ખુલાસો આ પોપટોજ શાહને કરી આપશે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ રાખજો કે આપણી આ યુક્તિની ખબર શાહને કે બીજા કોઇને ખબર ન પડે, બાકીની બધી આ પેચની ખુબી તો આપના સમજવામાં આવી ગઇ હશે એટલે એ બાબતમાં આપને વિશેષ સમજાવ-

વવાની જરૂર નથી. એમ કહી તેણીએ તે પોપટો પોતાના પીતાને સ્વાધીન કર્યા,

બાદ તે પોપટોને લઇ બીરબલ એક એકાંત ભુવનમાં લઇ પોતાની પુત્રીના કહ્યા પ્રમાણે છુટા મુકી દીધા. જ્યારે તેઓ તે ભુવનમાં છુટા થયા કે તરતજ ઉડી ઉડીને તે ભુવનમાં ઉંચા ભાગ ઉપર બેશી તથા ઉડતા ઉડતા શીખવાઆ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. બાદ બીરબલે શાહ અગાડી જઇ વીનંતી કરી કે, ગરીબપરવર! અંતરીક્ષ મહેલ બાંધવા માટે મીસ્ત્રીઓ અંતરીક્ષ જઇ ખોટી થાય છે અને ઉતાવળા થાય છે કે ઇંટો લાવો, ચુનો લાવો, લાકડાં લાવો એમ વારંવાર પોકાર્યા કરે છે, માટે હવે તો જલદીથી કડીઆ, સુતાર અને મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ મોકમોકલી આપો. બીરબલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, જ્યારે હું મીસ્ત્રી લોકોનું બોલવું કાનોકાન સાંભળું તોજ તમારી વાત ખરી માનું. આ ઉપરથી બીરબલ નામદાર અકબરશાહને તે એકાંતભુવન આગળ કે જેમાં તે મીસ્ત્રીઓ (બીરબલની પુત્રીએ શીખવાડેલા પોપટો) હતા ત્યાં આગળ લઇ ગયો અને કહ્યું કે, નામદાર! ઉપર મીસ્ત્રીઓ શું કહે છે તે આપ ખાત્રી કરો કે મારી વાત સાચી છે યા નહિ?

જ્યારે નામદાર શાહે બીરબલના જણાવ્યા પ્રમાણે અંતરીક્ષ માર્ગેથી મીસ્ત્રીઓના ઇંટો લાવો, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ એ પ્રમાણેના ઉપરાઉપરી આવતા અવાજો કાનોકાન સાંભળ્યા અને બીરબલનું કહેવું ખરૂં છે એવી પોતાની ખાત્રી થતાં નામદાર શાહ વિ

સમય થયો. હવે નામદાર શાહ તે મીસ્ત્રીઓના પોકારવા પ્રમાણે કડીઆ, મજુર તથા સુતારોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ (અંતરીઆળ) તે મીસ્ત્રીઓ પાસે બીરબલના કહેવા પ્રમાણે શી રીતે પહોંચતાં કરવાં તેના ઉંડા વીચારમાં પડયો, આખરે એક પણ રસ્તો ન જડવાથી બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ ! કડીયા, સુતાર તથા મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે મીસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે અંતરીઆળ શી રીતે તેમની પાસે મારે પહોંચતાં કરવાં ?

બાદશાહનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલે નામદાર શાહને વિનંતી કરી કે, પરવરદીગાર ! જો આપ કડીઆ, સુતાર તથા મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે તેઓની પાસે અંતરીક્ષ પહોંચતાં ન કરી શકો તેમ હોય તો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે તઇયાર કરવામાં આવતો મહેલ મીસ્ત્રીઓ સામાન અને માણસો વગર અંતરીક્ષમાં કેવી રીતે અને શેનો બનાવશે તેનો આપજ વીચાર કરો. તેમજ જો આપ તેમના માગવા પ્રમાણેનાં સાધનો તેમની પાસે અંતરીક્ષમાં મોકલી શકો તેમ નથી તો પછી મારે મીસ્ત્રીઓને નાહક હેરાન કરી વિના સ્વાર્થે તેમના પગાર વિગેરેની નુકશાની રાજ્યની તીજોરીને વેઠવી પડે તેમાં શો ફાયદો ? માટે હવે આ અંતરીક્ષ મહેલ બનાવવાની બાબતમાં આપ જે હુકમ ફરમાવો તે પ્રમાણે તેનો બંદોબસ્ત કરૂં ! આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલનાં બુદ્ધિબળની તારીફ કરી સુંદર પોષાક બક્ષ્યો.

વારતા ૭૩ મી.

કંચન કેરી ખાણમાં, લોહ ન નીપજે લેશ;
સુઘડ પિતાના સુત સદા, હોયજ સુઘડ હમેશ.

ગંગાબાઈ.

બાપ તેવા બેટા યાને તુખમે તાસીર.

એક સમયે બીરબલ જે વખતે કચેરીમાં નામદાર બાદશાહની હજુરમાં ગયો તે વખતે પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરાને પણ પોતાની સાથે કચેરીમાં લઇ ગયો હતો. તેને જોઇ નામદાર શાહે તેની હુંશીઆરી જોવા માટે પુછ્યું કે, કેમાં વજીરજાદા ! તમને હિંદી બોલી આવડે છે કે ? તે સાંભળી નામદાર શાહ સામે હાથથી અદબ કરી બીરબલપુત્રે તે નામદારના સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે, હા નામદાર ! મને હિંદી ભાષા થોડી ઘણી આવડે છે, નામદાર શાહે તેના આ જવાબથી વિસ્મય પામી ફરી પુછ્યું કે વજીરજાદા ! તમારા આમ કહેવાની મતલબ શું છે તે અમને સમજાવો. વજીરજાદાએ જવાબ આપ્યો કે નામદાર ! મારા આમ કહેવાની મતલબ એ છે કે જે લોકોને હિંદી બોલી ઘણી સુંદર આવડે છે તેઓના કરતાં મને થોડી આવડે છે અને લોકોને મારા કરતાં થોડી આવડે છે તે લોકોનાં કરતાં મને વધારે આવડે છે. આ પ્રમાણે વજીરજાદા (પરધાન પુત્ર) નું ખુબી ભરેલું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે શાહ ઘણોજ હર્ષવંત બની સભાસદો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે—જુઓ સોબતે

અસર અને તુકમે તાસીર'નો દાખલો પરત્ક્ષ નજર અગાડી મોજુદ છે ! જેમ વિદ્યા વીલાસી માલવપતી મહારાજા ભોજ અગાડી એક વખત વીદ્વાન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજરાજે (સરસ્વતી કુટુંબ) નો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજા સાહેબ (બીરબલ)નું કુટુંભ 'બ્રહ્મ વતી' કુટુંબ છે એમાં જરા શક નથી ! ધન્ય છે એઓના અને મારા ભાગ્ય ભુવનને ! !

વારતા ૭૪ મી.

સમશ્યા સમજવી સ્હેલ નથી.

સમશ્યા સમજવી સ્હેલ નહી, પણ છે બહુ મુશ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળ શહેનશાહ અકબર યમુના નદીના કીનારા ઉપરના ર. ૮ મહલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ—જળ તરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા. તે વખતે એક નવ યોવના સુંદર મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી યમુનાના ઘાટ ઉપર એક બારીક્ સ્વેત વસ્ત્ર પહેરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઇ યમુનાના જળમાં સ્નાન કરી બહાર આવી. તે વખતે પલળી ગયેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઇ (ચ્હોટી) ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટેલી હતી તેથી તે ભીંજેલી વેણીને બન્ને હાથવડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતી હતી તે ઝમીની છટા જોઇ શાહે એક ઇંદ્રીજય છંદના ચોથા ચરણનું અર્ધ ચર્ણ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી જ્યારે કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે

સર્વ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રત્નો વગેરેને પુછ્યું કે 'નીક-સ્યો રવી ફ્રોડી પહાડકી નાંઈ' એટલે શું ? આ પાદ પુરતી સમસ્યા જલ્દીથી પુર્ણ કરી આપો આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતી અનુંસાર પદ પુરતી કાવ્ય બનાવ્યાં પરંતુ જે તાદ્રસભાવ આવવો જોઇએ તે કોઇના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો છેવટે બીરબલ (કવીરાય) ને પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે વર-દાઇ બીરબલ બોલ્યો કે

રાત સમઇ રસ કેલી કીયો આલી ભોર ભય ઉઠ મંજન ધાઇ
નીરકે છીરમે દે ડુબકી યમુના જલમે જેસેં ચંદનકી છાઈ;
લે ડુબકી જલસૈ ઉભરી ઉસકી અલકે. મુંખ ઉપર આઇ,
દોઉ કર કેસ સંવાર લીયો નીકશો રવી ફોડ પાહાડકી નાઇ.

યમુના કીનારા ઉપર શાહે જે સ્ત્રીના દેખાવ વીષેની સમસ્યા ગોઠવી હતી તેજ તમામ બીના ઉપરની કવીતામાં સમાયલી જોઇ શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

વારતા ૭૫ મા.

બુદ્ધીતણી શીમા છે કવીતા, ક્ષમા છે ગુણુની સીમા,

મુળચંદ.

એક વખત અકબરશાહ આનંદભુવનના ઝરેખામાં બેસી રાજ-માર્ગમાં જતા આવતા લોકોની રમત ગમત નીહાળતા હતા તે વ-

અને એક રૂપ યૌવન ભરપુર સ્ત્રી પોતાના માથા ઉપર પાણીનો દેવડો લેઇ જતી હતી તે પાણીના ભરેલા દેવડામાં પાણી હાલતું જોઇ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્દ્ધ ચરણ રચ્યું કે—'કહા કારણ ડોલમેં ડોલત પાની ?'

જ્યારે શહેનશાહ કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સુજ્ઞ સભાસદો—વીદ્વાનોને ઉક્ત સમસ્યાવાળું ઉતરાર્દ્ધનું અર્દ્ધ ચરણ કહી સંભળાવી કહ્યું—કે 'એ સમસ્યાવાળા ચાર ચરણ બનાવી શા કારણથી ડોલમાં પાણી હાલે છે ? તેનું નીદાન (મુખ્ય કારણ) કહો.' આ પ્રમાણે નામદારનું બોલવું સાંભળી સર્વ કવીઓ—વીદ્વાનોએ પાદપુરતી (એક કવીતાના ચોથા કે આઠમા ભાગના પદ ઉપરની આસું કવિત રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કિંવા કવીત રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કીંવા કવીત કહે છે, તદનંતર પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે કવીતા રચી વીવીધ ઝકઝમક ચમત્કારભરી સંભળાવી; તદ્પી શાહના મનનો જે ભાવ ગોઠવેલ તે પુર્ણ થયો નહી, છેવટે વરદાઈ કવીરાયે બીરબલને પુછ્યું કે તુરત નીચે પ્રમાણે કવિત રચી સંભળાવી:—

એક સમૈ જળ લેન કુપેપર છેલ છબીલી ગઇ હરખાની,
ગાત સકોલમે ડોલ ભરનજળ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાની;
દેખી સખી છતીયાં ઉઘરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની,
હાથ બીના પછતાત રહા યહાકારન ટોલમેં ડોલત પાની.

આ પ્રમાણે શાહે અદ્ભૂત તાદ્રસ ભાવ ભરેલી કવીતા સાંભળી અત્યંત વીસ્મય થયો કે " મનની ધારેલી ધારણાજ કવીતામાં કેમ

આવી શકતી હશે" ખરેજ કોઇ દેવનું વરદાન મળેલું હોવુંજ જોઇએ. નહી તો પરના મનનો ભાવ જાણવો અશકય છે ધન્ય છે ! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવાં રત્નો થયાં છે ! !" એમ ગર્વાનંદી બની બીરબલને એક ઉત્તમ પ્રકારનો પોષાક બક્ષ્યો.

વાર્તા ૭૬ મી.

બુદ્ધી તણું હજુ તોલ કોઇ, કદી નશકયો જગમાંહ્ય,

કૃષ્ણલાલ.

એક સમય અકબરશાહ પોતાની હુરમ સાથે આનંદભુવનમાં આનંદ ક્રિડા કરતો હતો તે સમય પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની હુરમને અત્યંત પ્રેમભાવ વડે એક પાનબીડું પોતાના હાથે ખવરાવ્યું તેથી ખાવિંદને માન આપવા વિચારી આવ્યો કે 'શું પ્રીયા રીસાઇને ચાલતી થાય છે !' એમ વિચારી એકદમ તેનો હાથ પકડી પ્રેમાલિંગન આપી ચંદ્રમુખને ચુંબી પ્રેમ પ્રદર્શીત કર્યો અને અંક (ખોળા) માં બેસાડી ચંદ્રમુખીના મુખ તરફ નિહાળ્યું તે જોઇ હુરમે તિરછે કટાક્ષે નિહાળી મંદ હાસ્ય કર્યું તે વખતે તેના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડ્યું. તે લાલ રંગનું બુંદ ગોળ મુખચંદ્ર ઉપર અત્યંત શોભા આપતું હતું તેથી શાહે તેજ સમાૠ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અંત્ર ચરણ રચ્યું; 'મ.નેટ

ચંદૈડાં છીર કસુંભ ચુવાયો.'

તદનંતર સ્નેહ સહિત દંપતી જુદાં પડી સ્નાન મંજન ભોજન શણગાર કરી પોતે પોતાના કાર્યમાં પરવાર્યા. જ્યારે શાહ કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સભાસદો તથા વિદ્વાનો ઉક્ત સમસ્યાના અંત્યાચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા ફરમાવ્યું અને સર્વ કોઇ પોપોતાની તર્કશક્તિ પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય રચ્યાં; પરંતુ શાહના વીદ્વાનોને મળતો એકે કવિતનો ભાવ મળ્યો નહોતો. છેવટે બીરબલ તરફ નીહાળી સમસ્યા કરી સંભળાવી તેથી નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય કહી સંભળાવ્યું.

એક સમે પીયુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોલ ખવાયો,
ચંદ્રમુખી તુખરે આપના કર જોરહીકે જયોંકી શીશ નવાયો,
લોલનલાલ જીયે હીતસોં ઉમંગી છતીયા જીયરા હુરસાયો,
મુસકાતે ગીરી મુખપેં પીકસૈ માનો થંદકો ચીર કસુંગ ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશ થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ શિરપાવ આપ્યો,

---

વારતા ૭૭ મી.

ફોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં;
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

પાર્વતી.

ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ ચાલે નહિ.

એક સમય એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર

ચોરને ખોળી કહાડવા ખુબ માલીકે તપાસ ચાલી, પરંતુ કશો પતો લાગ્યો નહીં; ત્યારે છેવટે અકબરશાહના દરબારમાં તે સઘળા સખદાર માણસોને લેઇ માલીક શાહ હજુર ગયો અને સર્વ હકીકત નીવેદન કરી તે વખતે શાહે બીરબલ પ્રત્યે તે ચોરને શોધી કહાડવા વીષે સુચના કરી તેથી બીરબલે ઘહુનો લોટ મંગાવી મુઠી ભરી ભરી દરેક સરદારોને આપી કહ્યું છેઃ—"આ લોટનો ફાકડો મારી પોતાના થુંક વડે ગોળો વાળી દરેક જણ બતાવો એટલે કોણ ચોર છે? તે આ ઇલમના જોરથી તુરત પકડાઇ આવશે." આ પ્રમાણે બીરબલજીનો હુકમ સાંભળી દરેક સખદાર માણસોએ તે પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ તે સર્વ સખદારો પૈકી એક જણ સિવાય દરેક જણે તે લોટના થુંકવડે ગોળા વાળી બતાવ્યા; અર્થાત્ જે ચોરી કરવામાં બીલકુલ જાણતા ન્હોતા તેઓના મુખમાં પુષ્કળ આમી હતું. તેથી લોટનો ગોળો બની શકતો હતો પણ જે ચોર હતો તેના મોટામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાં વેંતજ અમી સુકાઇ ગયું હતું તો અમી (થુંક) વીના લોટ પલળેજ ક્યાંથી? અને ગોળો કેમ વાળવો કેવા પ્રકારે? જ્યારે આવો બનાવ બીરબલે જોયો કે તુરત તે ખરા ચોરને પકડી ચૌદમું રત્ન આપતું શરૂ કર્યું. મારાથી દેવ પણ હાર ખાઇ જાય છે તેથી તે બીચારો ચોર 'સાચે સાચું' બોલ્યો અને તમામ ચોરીનો માલ કબુલ કર્યો અને તે ચોરને યોગ્ય સાસન આપી વીના ભાડાની કોટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો.

વારતા ૭૮ મી.

તુરત તર્ક શક્તિવડે, રચે યુક્તિ અભિરામ;
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

કૃષ્ણલાલ.

મીઠી મશ્કરી.

એક સમય અકબરશાહ યમુના નદીમાં પોતાના શાહજાદા વજીરજાદા અને બીરબલ વગેરેને જળક્રીડા કરવા લેઇ ગયા હતા એટલે એવો ઈરાદો ધારીનો ગયા હતા કે બીરબલ અપવિત્ર ચીજને અડકતો નથી તેમ તે સહુની મશ્કરી કરી સર્વને ભુંડા પાડે છે પણ આજે તેને ભુઠો પાડવો, એમ વીચાર કરી મુરગીનાં ઇંડાં કેટલાં લેઇ લીધાં અને યમુનાજીમાં તે સર્વે એક પછી એક ન્હાવા પડયા, તે વખતે શાહ યમુનાના ઘાટ ઉપર તે સર્વેની ગમ્મત જોતો હતો. તે શાહજાદાઓ અને વજીરજાદાઓ યમુનાજીમાં ડુબકી મારી એક મુરઘી (કુકડી) નું ઇંડું હાથમાં પ્રથમથી નીચે ગોઠવી રાખેલી પેટીમાંથી લાવી શાહ હજુંર મુકયા હતા એમ વારા ફરતી વારો સર્વ કોઇએ કર્યું અને જ્યારે બીરબલનો વારો આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું કે મારે ઇંડું હાથમાં પકડવું એ તો કેવળ મર્મ વિરૂદ્ધ છે; પરંતુ કાંઇ યુકિત તો કરવીજ જોઇએ.' એમ વીચારી ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતી કરી કે "કુકડુકુ" તે જોઇ શાહે પૂછયું કે "એ શું" ત્યારે હાથ જોડી બીરબલે વીનવ્યું

કે "ગરીબ પરવર ! જ્યારે આટલી આ મુરઘીઓ ઈંડાં આપે છે પણ તે એક કુકડો હોય તો તે ઈંડાં આપી શકે છે માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઈંડાં આપે છે. તે જોઇ ખુશીમાં કુકડુકુ બોલ્યો આ પ્રમાણે બીરબલનું મીઠી મશ્કરીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ હસવા લાગ્યો અને શાહજાદા વજીરજાદા વગે ખિન્ન મુદ્રાયુકત બન્યા; કેમકે બીજાને બનાવવાં જતાં પોતેજ બન્યા પણ મશ્કરી કરવી અને રીસ રાખવી તે કેમ બને ? માટે ગુપચુપ ન્હાઇ કપડાં પહેરી પોત પોતાના ઘેર ગયા.

વારતા ૭૯ મી.

અનુપાકૃતી સહુની છે સરખી. પણ બુદ્ધિ જુઓ નથી સહુમાં સરખી.

રેવાશંકર

લક્ષ્મીપતી તે લાખેણો.

એક સમયે અકબર શાહે સભાસદો તથા અમીર ઉમરાવો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે સર્વ પુરૂષોમાં અધિક જ્ઞાનવંતાઓ વૃદ્ધ પુરૂષ કોણ છે ? તે સાંભળી સર્વજણાઓ પૈકી પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે તપશ્ચર્યામાં જે મોટો હોય તે સર્વ પુરૂષોમાં વૃદ્ધ અને

અધિક માનવંતા છે. બીજે જણાવ્યું વનમાં વૃદ્ધ હોય તે વૃદ્ધો અ-
ધીક માનવંતો ગણાય ત્રીજે જણાવ્યું કે જે પુત્ર પૌત્રાદી પ્રકિઢ પ-
રીવારવાળો હોય તે કુલીન વૃદ્ધ અને માનવંતો ગણાય. ચોથે જ-
ણાવ્યું કે જે વીશેષ જ્ઞાન ભણ્યો હોય તે સર્વથી વૃદ્ધ અને માનવ-
તો ગણાય. પાંચમો બોલ્યો કે રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન નર હોય તે
મોટો અને માનવંત ગણાય. આ પ્રમાણે સહુ સહુની મરજીમાં આવે
તેમ પ્રત્યુત્તર જણાવ્યા; પરંતુ શાહને બરાબર રૂચ્યા નહી. છેવટે
બીરબલ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે અમીર ઉંમરાવો
અને સભાસદોએ કહ્યું તે સત્ય છે પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તે
મોટો છે કે જેની પાસે પુષ્કળ નાણાનું જોર છે. પછી ચાહે તો નીચ
જાતીનો હશે; કિંવા કદરૂપો કઠોર વચન પ્રકાક કરનાર દુર્ગુણનો
દરીઆવ અક્કલ દુશ્મન અને સકળ સદ્‌ગુણોનો દુશ્મન હશે; તદપી
તેના આગળ વીદ્વાન, પુત્ર પૌત્રાદી પ્રૌઢ પરીક્ષાવાળો વૃદ્ધ વયવાળો
મહાન તપશ્ચર્યા કરનારો અને રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન કુલીન નર હશે
તેને પૈસાનો ખપ પડશે કે અન્ન ખપ પડશે તે વખતે પૈસાદાર—ધ-
નાઢ્ય આગળ જઈ ઓશીયાળો થઈ અદબ સાચવતો છણકા છાકોટા
સહન કરતો, આજીજી સાથે સલામ કરી મદદ માગશે; તેથી હું માનું
છું કે સર્વ કરતાં પૈસાદર પૂર નર છે. તેજ મોહટો વૃદ્ધ અને અ-
ધિક માનવંતો છે; કેમકે ગમે તેવા ચતુર વીદ્વાન કે બોહળા કુટુંબ-
વાળા હુન્નરી ફાંકડા હોય; પણ ગર્થ વીનાના ગાંગલા, લક્ષ્મી વીનાના

લપોડ, વસુ વીનાના પશુ, જરવીનાના ખર અને નાણું વીનાના વાણુ સરખા ગણાય છે. મનમાં તો ઘણા મનસુબા ધારે પણ પૈસા વિના નર કે વિદ્યાને ખીલવવી શાથી ? તેણુજ વ્હો કુટુંબનું ભરણ-પોષણ કરકીરીયાવર અને પરમાર્થનાં કાર્યો કરવાં શાથી ! કિયા કરે નર ફાંકડા કે ગેલીકા મ્હોં સાંકડા તેથી મેરે જાને બિસ્વા-બિસ દાસ હીમેં રામહૈ અને જેની પાસે દામરૂપી રામ છે તે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે; માટે તે સર્વેથી મોટામાં મોટો અને માનવંતામાં અધિક માનવંતો નાણાંવાસો નર છે આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને તેની બુદ્ધિ ચાતુર્યતાની બાહુલ્યતાની તેમજ સત્ય શોધક સમયસુચક સ્વરૂપકતા માટેની ઘણીજ તારીફ કરી અનુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

ભાગ છઠ્ઠો સમાપ્ત.
